

עדכן אסטרטגי

כרך 17 | גיליון 3 | אוקטובר 2014

**"יחסים מיוחדים" במבחן הזמן:
מדיניות ארצות-הברית במהלך מבצע 'צוק איתן'**
זכי שלום

**חזבאללה והמלחמה הבאה עם ישראל:
המגמות המתפתחות מסוריה ועד רצועת עזה**
בנדטה ברטי ויורם שוייצר

**משקלו של הממד הדמוגרפי בשיקול האסטרטגי
של ישראל בסכסוך הישראלי-פלסטיני**
קובי מיכאל

עלייתה של "המדינה האסלאמית"
אפרים קם

**סופה של המהפכה הסורית: סוריה – בין הח'ליפות האסלאמית
של אבו בכר אל-בגדאדי למשטר הבעת' של בשאר אל-אסד**
אייל זיסר

**בין אנקרה לטהראן: כיצד המאבק על כורדיסטן
יעצב מחדש את היחסים האזוריים**
מיכאל תנחום

תמורות ביחסי ישראל-אפריקה
הרמן בוטים

שינוי כיוון? עדכון הדוקטרינה הגרעינית של ישראל
לואי רָּהֶ בָּרָה

INSS

המכון למחקרי ביטחון לאומי
THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES
INCORPORATING THE JAFFEE
CENTER FOR STRATEGIC STUDIES

TEL AVIV UNIVERSITY
אוניברסיטת תל-אביב

עדכן אסטרטגי

כרך 17 | גיליון 3 | אוקטובר 2014

- 3** זכי שלום
"יחסים מיוחדים" במבחן הזמן:
מדיניות ארצות-הברית במהלך מבצע 'צוק איתן'
- 15** בנדטה ברטי ויורם שוייצר
חזבאללה והמלחמה הבאה עם ישראל:
המגמות המתפתחות מסוריה ועד רצועת עזה
- 27** קובי מיכאל
משקלו של הממד הדמוגרפי בשיקול האסטרטגי
של ישראל בסכסוך הישראלי-פלסטיני
- 39** אפרים קם
עלייתה של "המדינה האסלאמית"
- 51** אייל זיסר
סופה של המהפכה הסורית: סוריה – בין הח'ליפות האסלאמית
של אבו בכר אל-בגדאדי למשטר הבעת' של בשאר אל-אסד
- 61** מיכאל תנחום
בין אנקרה לטהראן: כיצד המאבק על כורדיסטן
יעצב מחדש את היחסים האזוריים
- 77** הרמן בוטים
תמורות ביחסי ישראל-אפריקה
- 89** לואי קֶנֶה בֶּרֶה
שינוי כיוון? עדכון הדוקטרינה הגרעינית של ישראל

הרבעון **עדכן אסטרטגי** מיועד להעשיר ולהפרות את הדיון הציבורי בנושאים העומדים, או אמורים לעמוד, על סדר היום הביטחוני של ישראל והמזרח-התיכון. המאמרים המופיעים ב**עדכן** נכתבים על-ידי חוקרי המכון ואורחיו. המאמרים מאופיינים בהיותם מכווני מדיניות. הדעות המובעות בהם הן של המחבר לבדו.

עורך ראשי

עמוס ידלין

עורך אחראי

מרק הלר

מנהל מערכת

משה גרונדמן

עורכת משנה

ג'ודי רוזן

חברי המערכת

שלמה ברום, יואל גוז'נסקי, משה גרונדמן, מרק הלר, עמוס ידלין, גליה לינדנשטראוס, ענת קורץ, אפרים קם, ג'ודי רוזן

מערכת מורחבת

ד"ר דן בן דוד, פרופ' עזר גת, פרופ' תמר הרמן, פרופ' אייל זיסר, אפרים הלוי, פרופ' עמנואל סיוון, פרופ' אשר ססר, פרופ' איתמר רבינוביץ', שמעון שטיין, פרופ' שמעון שמיר, פרופ' גבי שפר

עיצוב גרפי: מיכל סמוקובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל-אביב
דפוס: אלינר, פתח תקווה

המכון למחקרי ביטחון לאומי (חל"צ)

רח' חיים לבנון 40, ת"ד 39950, תל-אביב 6997556
טל' 03-6400400, פקס' 03-7447590, דוא"ל: info@inss.org.il

עדכן אסטרטגי מתפרסם בעברית ובאנגלית

תוכנו המלא מוצג באתר המכון: www.inss.org.il

"יחסים מיוחדים" במבחן הזמן: מדיניות ארצות הברית במהלך מבצע 'צוק איתן'

זכי שלום

לכל אורך מבצע 'צוק איתן' הדגיש ממשל אובמה כי הוא מכיר בזכותה של מדינת ישראל להגן על עצמה מפני שיגור הרקטות והטילים לעברה ומאיום המנהרות. עם זאת, הוא תבע שוב ושוב שפעילותה הצבאית של ישראל תהיה מידתית, שהיא תימנע מהסלמה ותבטיח ככל האפשר אי-פגיעה באזרחים. באירועים שונים במהלך המבצע שבהם נפגעו אזרחים, מתח ממשל אובמה ביקורת על פעילותה הצבאית של ישראל. יחד עם זאת, בפועל – לאורך למעלה מחמישים ימי לחימה – לא נקט הממשל צעדים משמעותיים להצרת חופש הפעולה של ישראל במערכה. בכך הוא הדגיש שוב שמערכת "היחסים המיוחדים" בין שתי המדינות הקיימת מזה שנים רבות יציבה ועמידה גם בפני מחלוקות קשות, הצעות מדי פעם בין המדינות.

מילות מפתח: צוק איתן, חמאס, ממשל הנשיא אובמה, צה"ל

מבוא

מבצע 'צוק איתן' היה תוצאה של אירועים אלימים מגוונים בין ישראל והפלסטינים לאחר כישלון שליחותו של מזכיר המדינה, ג'ון קרי, לקידום תהליך השלום הישראלי-פלסטיני (יולי 2013–אפריל 2014). המבצע העמיד במבחן, בין השאר, את יכולתה הצבאית של ישראל, את החוסן הפנימי שלה ואת מעמדה המדיני. מאמר זה יעסוק בסקירה ובניתוח של העמדות והמדיניות של ממשל אובמה כלפי ישראל במהלך מבצע 'צוק איתן'.

פרופ' זכי שלום הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי וחוקר בכיר במכון בן גוריון לחקר ישראל, אוניברסיטת בן גוריון בנגב

פעילותה הצבאית של ישראל

מן היום הראשון של העימות המלחמתי ברצועה ועד סופו, אימץ הממשל עמדה חד־משמעית המכירה בזכותה של ישראל להגן על עצמה. דוברים של הממשל חזרו והדגישו כי שום מדינה אינה יכולה להשלים עם ירי טילים ורקטות לעבר עריה, ועם קיומן של מנהרות המגיעות לתוך שטחה. הממשל נמנע בדרך כלל מביטויי תמיכה בפעילותה הצבאית של ישראל מעבר לכך. על רקע ביקורת הולכת וגוברת בתוך ארצות־הברית, לנוכח השחיקה בתמיכה האמריקאית בפעילותה הצבאית של ישראל נגד החמאס, טרח מזכיר המדינה ב־21 ביולי 2014 להגדיר את פעולת צה"ל ברצועה כפעולה "ראויה ולגיטימית"¹.

ברמה הפורמלית – להכרה בזכותה של מדינה להגן על עצמה אין משמעות רבה, שכן זוהי זכות טבעית ומובנת מאליה של כל מדינה. זכות זו מעוגנת גם במגילת האו"ם, סעיף 51. אולם ברמה המדינית־הסברתית הייתה משמעות רבה לקביעה זו, ולעובדה שדוברי הממשל חזרו והדגישו אותה פעמים רבות. היא נתפסה כביטוי של תמיכה אמריקאית, ולו מסויגת, במהלכה הצבאיים של ישראל. קרוב לוודאי שעמדת הממשל הושפעה, בין השאר, מן התמיכה הרחבה בישראל בקונגרס ובדעת הקהל במהלך העימות.

בפועל, לכל אורך המבצע דבק הממשל האמריקאי בתפיסה שהפעילות הצבאית של ישראל ברצועה צריכה להיות בעלת אופי הגנתי ומידתי, ומוגבלת להסרת האיומים המוחשיים נגדה – ירי הטילים והמנהרות. כל זאת, תוך הקפדה על כך שהפגיעה באוכלוסייה האזרחית תהיה מינימלית.² משתמע מכך במפורש שהממשל מסתייג מן המטרה שהציבה ישראל לפעילותה הצבאית – פגיעה קשה בתשתיות של חמאס והחזרת ההרתעה. השגת שני יעדים אלה חייבה פעילות אינטנסיבית מקיפה הגובה מחמאס מחירי כבד. העובדה שחמאס עשה שימוש נרחב באוכלוסייה אזרחית כמגן אנושי לא אפשרה, למעשה, לישראל להשיג את יעדיה מבלי שתהיה פגיעה כלשהי באוכלוסייה אזרחית.³

ההנהגה בישראל פועלת באיפוק ובאחריות

לכל אורך המבצע הסכימה ישראל לכל ההצעות להפסקת אש, וחמאס היה זה שטרפד אותן. עובדה זו לא נעלמה מעיני הממשל. במקביל לביקורת שהייתה לו על פעילות צבאית זו או אחרת של ישראל, נתן הממשל ביטוי להערכה שיש לו כלפי ההנהגה בישראל על מאמציה להחזיר את הרגיעה, גם במחיר של ביקורת פנימית קשה ומראית עין של "השפלה" מול ארגון טרור. ההסלמה ברצועה, הבהיר קרי ב־15 ביולי 2014, טומנת בחובה סיכונים רבים. אנחנו לא רוצים בהסלמה זו וגם ישראל אינה רוצה בכך (הדגשה שלי, ז.ש).⁴

הערכה זו של הממשל גברה באורח דרמטי לאחר "ההפרה הבוטה"⁵ של הפסקת האש על ידי חמאס ב־1 באוגוסט 2014. הנשיא הבהיר שהוא "גינה באורח חד־משמעי" את "ההתנהגות חסרת האחריות" של חמאס.⁶ אין ספק שהערכה זו של הממשל שימשה מרכיב מרכזי במידת הלגיטימציה הרחבה יחסית שהעניק הממשל, הלכה למעשה, לפעילותה הצבאית של ישראל לכל אורך המבצע. ראש הממשלה נתניהו נתן לכך ביטוי באחד מנאומיו: "אנחנו קיבלנו לגיטימציה בינלאומית מהקהילה העולמית ... לפעולה תקיפה מאוד נגד ארגוני טרור. זה לא דבר של מה בכך".⁷

סוגיית ההסדר – שילובן של טורקיה וקטר במאמצי התיוון

לכל אורך המבצע ניכרה מגמה של אנשי הממשל להפריד בין סוגיית האשמה בפרוץ העימות לבין סוגיית ההסדר שיבוא בעקבותיו. הממשל בחר לא להבליט סוגיה זו. לעתים טרחו דוברי הממשל לציין את העובדה שחמאס הוא זה שהחל בעימות. "לצורך האיזון" נעשה לעתים קישור מרומז של העימות המלחמתי עם כישלון שליחותו של קרי, חודשים ספורים קודם לכן. הדברים אינם נאמרים במפורש, אך המסר נראה לי ברור: גם אם חמאס אחראי ישירות לפרוץ העימות, אין ישראל נקיה מאחריות לכך. הייתה לה אפשרות לתרום לקידום הסדר שימנע עימות, והיא לא ניצלה זאת.⁸

הממשל גם נמנע מלקבל את עמדת ישראל, שלפיה דיון בשאלות המהותיות שהעלה חמאס יתנהל רק לאחר שתושג ותתייצב הפסקת אש. במהלך ביקורו בקהיר (21 ביולי 2014) הבהיר קרי כי שום דבר לא ייפתר רק בהשגת הפסקת אש, זמנית או ממושכת, מבלי שתהיה התייחסות לבעיות המהותיות בשלב כלשהו. קרי הסתפק בקביעה כי הדיון בסוגיות המהותיות יתחיל "בשלב כלשהו" (at some point) סתם ולא פירש.⁹ למחרת קבע קרי כי "הפסקת האש אינה מספקת. חשוב שייפתח דיון רציני בסוגיות המהותיות שהביאו לפרוץ העימות". מתי? לא ברור.¹⁰ בהזדמנות אחרת קבע קרי: "הפלסטינים לא יכולים להסכים להפסקת אש שתוביל, להערכתם, להמשך הסטטוס קוו, ולא תהיה להם יכולת לחיות ולנשום באופן חופשי". משמע, הדיון בסוגיות המהותיות צריך להתנהל תוך כדי לחימה, בדיוק כפי שדורש חמאס.¹¹

ב־25 ביולי 2014 נפגש קרי בפריז עם שרי החוץ של טורקיה וקטר – שתי מדינות המצהירות בגלוי על תמיכתן בחמאס ובמאבקו נגד ישראל – במטרה לרתום אותן כגורמים מרכזיים במאמצים להשגת הפסקת אש. ברור היה שישראל לא תזמן למפגש הזה, אולם, במקביל נמנע הממשל מהזמנת מצרים והרשות הפלסטינית למפגש – שתיהן בעלות אינטרס קריטי בהסדר עם חמאס: "מנהיגים ערבים רבים", כותב אליוט אברמס, "היו בהלם כשראו את מזכיר המדינה קרי עם שרי החוץ של טורקיה וקטר, שתי מדינות התומכות בחמאס, ובלי נוכחות של מצרים

והרשות הפלסטינית".¹² מנקודת ראותה של ישראל, התנהלות זו של הממשל לא יכלה שלא להוביל למסקנה שהממשל מבקש לדחוק את ישראל לפינה, ולשלול ממנה את היכולת להשיג את יעדי המבצע שהיא קבעה לעצמה.

לאחר פגישותיו עם שרי החוץ של טורקיה וקטר הבהיר קרי בטון קשוח, אפילו מאיים, כי "אני רוצה שכל אחד בישראל יבין שהפלסטינים צריכים לחיות בכבוד, ובמידה ראויה של חופש, משוחררים מן המגבלות שבהן הם חיים כיום על בסיס יומיומי ומבלי שתופעל אלימות נגדם". לא יכול היה להיות ספק בכך שמזכיר המדינה האמריקאי אימץ עמדות הקרובות לאלו של חמאס הרבה יותר מאשר לעמדות ישראל. בהמשך הוא יצא ידי חובה כלפי ישראל, כאשר הבהיר כי היא ראויה לחיות ללא איום של רקטות ומנהרות. לא הייתה שום התייחסות לאשמתו של חמאס בפרוץ העימות, לתביעתה של ישראל לפירוז הרצועה ולזכותה לפקח על כל מה שנכנס לרצועה. בסיום דבריו הציג קרי את העימות כ"התנגשות של אינטרסים מנוגדים, שלכל אחד מן הצדדים נראים אמיתיים". כך, כבדרך אגב, הוא חזר והציב את ישראל ואת חמאס על אותו רף של צדק, תוך הבהרה שאין מדובר בתוקפנות חסרת הצדקה מצד חמאס, כפי שטוענת ישראל, אלא במאבק על "אינטרסים מנוגדים" שיש לכל צד. בנסיבות אלה אפשר היה להניח שהצעת ההסדר שתוגש לישראל תיתן ביטוי לעמדות שהוצגו לעיל. המשבר הצפוי עם ארצות הברית לא איחר לבוא.¹³

ואכן, על פי מספר עדויות, הצעת ההסדר שהעביר קרי הכתה בהלם את ההנהגה בישראל. העיתונאי ברק רביד ('הארץ') פירט מספר מרכיבים חמורים בהצעה זו מנקודת ראותה של ישראל: א. ההצעה לא כללה כמעט התייחסות לצורכי הביטחון של ישראל: פירוז הרצועה מרקטות ומנשק כבד והרס מנהרות הטרור מעזה לישראל. הדגש מושם כמעט בלעדית על הצרכים של חמאס: פתיחת מעברי הגבול, הכנסת סחורות ואנשים, העברת כספים לצורך תשלום משכורות. ב. לפי הטיוטה מדובר בהסכם בין שני הצדדים – ישראל ו"הפלגים הפלסטיניים", כלומר, חמאס ושאר הפלגים הפועלים ברצועה. שני הצדדים שווים במעמדם. ג. ההצעה לא העניקה שום מעמד לרשות הפלסטינית בראשות עבאס. הקבינט הישראלי דחה, כמובן, את ההצעה. חוגים רחבים בישראל, במצרים ובארצות הברית מתחו ביקורת נוקבת על התנהלותו של הממשל במשבר, ובמיוחד על ההצעה להסדר שהגיש.¹⁴ כדי למזער את הביקורת על עמדות הממשל כלפי ישראל, בעיקר מצד אישים בקונגרס,¹⁵ הודיעה דוברת מחלקת המדינה, ג'ין סאקי, כי ההצעה שפורסמה לא הייתה "הצעה רשמית של ארצות הברית", אלא "טיוטות חסויות".¹⁶ אנשי ממשל טענו כי לא ציפו שהנייר יוצג לקבינט, וכי העובדה שנתניהו העמיד אותו להצבעה בקבינט מהווה "הפרת כללי פרוטוקול" (breached protocol).¹⁷ קשה להניח שטיעונים

אלה נתקבלו בישראל באמון רב. ברור לכול שמסמך רב-חשיבות כזה נבחן בקפידה על ידי רשויות שונות של הממשל, ומקבל אישור של הנשיא. במקביל פרסם הבית הלבן תזכיר של עיקרי שיחה שניהל הנשיא אובמה עם ראש הממשלה נתניהו, אשר נועד להציג תמונה אוהדת יותר כלפי ישראל. השיחה כללה: א. "האשמה קשה" של חמאס מצד הנשיא בגין ירי הטילים והשימוש במנהרות למתקפה נגד ישראל. ב. הדגשת הצורך למסד הפסקת אש הומניטרית, ובעקבותיה הפסקת אש קבועה, **ללא תנאים**, (הדגשה שלי, ז.ש) כפי שתובעת ישראל. ג. ארצות-הברית תומכת ביוזמה המצרית. משמע, מעורבותן של טורקיה וקטר כגורמים מתווכים יורדת מעל הפרק. עם זאת, דוברי הממשל המשיכו להבהיר את הצורך בשילובן של "מדינות המעורבות בסכסוך" או "גורמים אזוריים" בפעילות להשגת הסדר. ד. הדגשת הצורך להבטיח את ביטחונה של מדינת ישראל וחיזוק מעמדה של הרשות הפלסטינית. ה. כל הסדר קבע לגבי הסכסוך הישראלי-פלסטיני חייב יהיה להבטיח את פירוק חימושן של קבוצות טרור ברצועת עזה ואת פירוז הרצועה. עם זאת, הנשיא הבהיר כי סוגיית הפירוז של הרצועה אינה עניין לטווח הזמן המיידי, כפי שדורשת ישראל, אלא נכללת בהסדר כולל של הסכסוך הישראלי-פלסטיני.¹⁸ גם היועצת לביטחון לאומי, סוזאן רייס, נרתמה למאמץ לשיפור הדימוי של הממשל. במפגש עם אישים בהנהגה של יהודי ארצות-הברית היא חזרה והדגישה את תמיכת הממשל בישראל.¹⁹ גם מזכיר המדינה הדגיש את מחויבותו העמוקה לביטחונה של מדינת ישראל, ואת העובדה שלאורך 29 שנות שירותו בקונגרס יש לו רקורד של מאה אחוזי הצבעות לטובת ישראל.²⁰ את מסכת "כתב ההגנה" על מזכיר המדינה חתם הנשיא אובמה. במסיבת עיתונאים ב-1 באוגוסט 2014, הוא דחה את הביקורת ה"לא הוגנת" המוטחת במזכיר המדינה העמל ללא לאות להשגת רגיעה.²¹

הפגיעה באזרחים ברצועה

מתחילת המבצע הדגיש הממשל האמריקאי את הרגישות שלו לפגיעה באזרחים במהלך העימות. באופן רשמי, דוברי הממשל ניסו בדרך כלל להציג איזון מינימלי בהתבטאויותיהם בהקשר זה בין ישראל והרצועה. יחד עם זאת, בכל ההתבטאויות מודגש ומובלט באורח שאינו ניתן לערעור הסבל הקשה של אזרחי הרצועה. ההתייחסות לסבלם של אזרחי ישראל מקבלת מקום שולי וזניח, ומותרת את הרושם של יציאה ידי חובה.²²

במהלך המבצע טרח הממשל לגנות את ישראל בצורה בוטה ובפומבי על רקע פגיעה ניכרת באזרחים, בעיקר ליד מוסדות רווחה של האו"ם ברצועה או בתוכם. בעשותו זאת, הממשל מתנער כמעט לחלוטין או מעניק חשיבות שולית בלבד לטענותיה של ישראל, כי חמאס הוא האחראי הבלעדי להרג חפים מפשע ברצועה.

הרושם המתקבל הוא כי מנקודת ראותו של הממשל, סבל האזרחים ברצועה הוא תופעה העומדת בפני עצמה כתוצאה מפעילותה הצבאית של ישראל, ואין לקשר אותו עם נתוני רקע שונים. גם הודאתם של אנשי או"ם כי חמאס מציב נשק במוסדות של האו"ם ותביעה נחרצת של חברי קונגרס לחקור סוגיה זו²³ – לא זכו להתייחסות בולטת מצד הממשל, כאשר על הפרק עמדה פגיעה באזרחים ברצועה. חמורה במיוחד בהקשר זה הייתה התגובה של הממשל לאחר הרג למעלה מעשרה פלסטינים ליד בית ספר של האו"ם ברפיח. הממשל לא טרח להמתין לתוצאות הבריור שיאמתו את אחריות צה"ל לאירוע, כפי שמקובל בין מדינות בעלות־ברית. דוברת מחלקת המדינה, ג'ין סאקי, השתמשה במלים קשות להבעת תגובת הממשל: מדובר ב"אירוע מחפיר" (appalled by today's disgraceful shelling). גורמי הביטחון בישראל, קבעה הדוברת, קיבלו את נקודות הציון לגבי מיקומם של מוסדות האו"ם ברצועה. היא הבהירה כי ארצות־הברית קוראת לישראל לעמוד בסטנדרטים שהיא עצמה קבעה, בכל הנוגע לשמירה על חייהם של אזרחים חפים מפשע.²⁴

ניסוח ההודעה לא הותיר מקום לספק: הממשל אינו מוכן להמתין לתחקיר של צה"ל על האירוע; הוא גם אינו מוכן להסתפק בדו־שיח דיסקרטי עם ישראל על אירועים כאלה; הוא לא יהיה מוכן לקבל טיעון ישראלי שמדובר בטעות טרגית בהפעלת כוח צבאי; למעשה, הוא נוטה לראות בה פעולה מכוונת מצד ישראל לגבות מחיר גבוה מתושבי עזה על המשך הלחימה. על רקע זה, מבקש הממשל להצר עוד יותר את חופש הפעולה הצבאי של ישראל: "החשד בדבר קיומם של לוחמים הפועלים בקרבת [אתרים אזרחיים]", קובעת הדוברת, "אינו מצדיק מתקפות המעמידות בסיכון את חייהם של אזרחים כה רבים".²⁵

צעדי ענישה?

ב־22 ביולי 2014 החליטה רשות התעופה של ארצות־הברית (FAA) להפסיק את הטיסות של חברות תעופה אמריקאיות לישראל, לאחר שטיל ששוגר מרצועת עזה פגע ביהוד, השוכנת בקרבת שדה התעופה בן־גוריון. בעקבות החלטה זו הודיעו חברות תעופה רבות כי הן מפסיקות את טיסותיהן לישראל. בישראל התעוררו חששות, מוצדקים להערכת, שסגירת שדה התעופה תשמש "תמונת ניצחון" משכנעת למדי עבור חמאס, מעבר לנזקים התדמיתיים, המורליים והכלכליים הכרוכים בה.²⁶

דוברי הממשל ניסו לשכנע שמדובר בהחלטה מקצועית של גוף עצמאי, אשר הממשל אינו מעורב בה.²⁷ חוגים רחבים בישראל פקפקו בתקפות טיעון זה: "בישראל", כתב עמוס הראל ב'הארץ', "ראו במהלך האמריקאי תקיעת סכין בגב המאמץ המלחמתי ... קשה להשתחרר מן הרושם שהפסקת הטיסות לא אירעה

לגמרי במקרה". כעבור יומיים החליטה הרשות האמריקאית לחדש את הטיסות לישראל. "ראש הממשלה נתניהו", כותב הראל, "מיהר להודיע כי 'הלחצים שהפעלנו גרמו להחזרת הטיסות'. אם הייתה כאן רק החלטה מקצועית", תוהה הראל, "מדוע צריך נתניהו להתערב?"²⁸

ב־14 באוגוסט 2014 דיווח ה'וול סטריט ז'ורנל' כי הממשל מעכב משלוח של נשק לישראל, לאחר שהתברר לו כי הנשק מועבר על בסיס אישור של הפנטגון בלבד.²⁹ בעקבות הביקורת הקשה על צעד חריג זה – עיכוב משלוחי נשק לישראל הנמצאת במצב לחימה – מיהרה מחלקת המדינה להכחיש שמדובר כאן בצעדי ענישה כלפי ישראל. כהוכחה לכך היא אֶזכרה את העובדה שהממשל העביר במהלך הלחימה לישראל 225 מיליון דולר להמשך פיתוח 'כיפת ברזל'.³⁰ לדבריה, מדובר כאן בצעד בירוקרטי שגרתי הננקט תמיד כאשר מדובר במשלוחי נשק לאזורי מתיחות. צעד זה אינו מבטא שינוי כלשהו במדיניות כלפי ישראל.³¹ עם זאת, גם כאן רווחה בארץ תחושה מוצקה כי אילו רצה הממשל לסייע לישראל, היו בידיו כלים לעקוף את המכשולים הבירוקרטיים. מהלך אמריקאי זה מסמל סטייה מן הקו שליווה את ממשל אובמה וגם ממשלים אחרים, שלפיו הממשל לא יאפשר למחלוקות במישור המדיני לפגוע במערכת היחסים הצבאית-ביטחונית עם ישראל. מכל מקום, לאחר דיונים אינטנסיביים עם ארצות-הברית הובהר כי אספקת הנשק נמשכת כסדרה.³²

סיכום

העימות בין ישראל וחמאס במבצע 'צוק איתן' נפתח והתנהל בתנאים נוחים וכמעט אידאליים לישראל מבחינה מדינית: א. מדובר בעימות של מדינה דמוקרטית מתקדמת ופרו-מערבית, בעלת-ברית לא רשמית של ארצות-הברית (Major non-NATO ally עם ארגון טרור הפועל בניגוד לחוק הבינלאומי,³³ המוצא מחוץ לחוק על ידי חקיקה של הקונגרס. ב. לא היה ספק כי חמאס הוא זה שיזם את העימות. ג. לכל אורך המבצע הפגינה ישראל, בניגוד לחמאס, נכונות להביא לרגיעה. ד. חמאס ביצע ירי מכוון, חסר אבחנה, לעבר יעדים אזרחיים במדינת ישראל – "מעשה לחלוטין בלתי-קביל" על פי הגדרת דוברי הממשל.³⁴ ה. ההוצאות להורג שביצע חמאס במהלך המבצע באורח פומבי ואכזרי פגעו קשות בתדמית שהייתה לו בעבר כארגון טרור בעל רקע חברתי, הנהנה מאהדה ציבורית רחבה. הזיהוי שלו עם דאע"ש בדעת הקהל העולמית היה בלתי-נמנע, גם אם באופן רשמי הממשל לא קיבל את ההשוואה שעשה ראש הממשלה נתניהו בין שני הארגונים.

בנסיבות אלה ניתן היה לצפות שבמהלך העימות יעניק הממשל האמריקאי לישראל גיבוי מלא בפעילותה הצבאית, וישאף להביא לסיום העימות כשידה של ישראל על העליונה, באורח שאינו ניתן לערעור. בפועל, תמונת המצב הייתה שונה

לחלוטין. התייחסויות אנשי הממשל לעימות הקרינו מסר שלפיו ישראל וחמאס הם שני צדדים הנלחמים ביניהם כצדדים שווים, כאשר לממשל אין העדפה של ממש למי מהם. כל רצונו של הממשל הוא לראות את העימות מאחוריו, כלומר, להביא לרגיעה על בסיס ההבנות שהביאו לסיומו של מבצע 'עמוד ענן'. ביטוי נוקב לכך נתן מזכיר המדינה, ג'ון קרי. בראיון עיתונאי לקראת סיום המבצע הוא נשאל ישירות: "האם ארצות־הברית תומכת תמיכה מלאה בישראל בפעילותה בעזה?" הוא נמנע מתשובה חיובית והסתפק בקביעה השגרתית: "ארצות־הברית תומכת בזכותה של ישראל להגן על עצמה".³⁵ עמדתו המנוכרת במידת־מה של הממשל כלפי ישראל במהלך המבצע הוכתבה, להערכתי, על רקע השיקולים העיקריים הבאים: **האחריות לעימות**: הממשל הכיר בעובדה שחמאס הוא זה שיזם את העימות האחרון ברצועה, והיה מודע היטב לעובדה שממשלת ישראל, בניגוד לחמאס, הפגינה לכל אורך המערכה רצון כן להסכים להפסקות אש ולחזרה למצב של רגיעה. יחד עם זאת, בהתבטאויות של אישים בממשל ניכרת מגמה להבהיר, אמנם במרומו, שגם על ישראל מוטלת אחריות לפרוץ העימות.³⁶

מעורבותן של טורקיה וקטר במערכה: מדובר בשתי מדינות רבות־עוצמה, כלכלית ומדינית, המקיימות מערכת יחסים הדוקה מאוד עם ארצות־הברית. שתיהן הצהירו בגלוי על תמיכתן בחמאס. עובדה זו הגבילה מאוד את יכולת התמרון של ארצות־הברית במהלך המערכה. הממשל העריך, קרוב לוודאי, שהבעת תמיכה מפורשת בישראל ובמצרים מצידו עלולה להביא לתגובה קשה מצד שתי מדינות אלה, שתפגע באינטרסים חיוניים של ארצות־הברית. ההתפתחויות המסעירות המתרחשות כיום במזרח התיכון, ובעיקר הפעילות האלימה של 'ארגון המדינה האסלאמית' והצורך של ארצות־הברית להפעיל שוב את צבאה במשימות מבצעיות במזרח התיכון – כל אלה מחייבים את הממשל להימנע ממשבר עם שתי מדינות חשובות אלה. על רקע זה, להערכתי, ניסה הממשל להציב את שתי המדינות כגורם מרכזי במסגרת מאמצי התיווך. רק לאחר שספג ביקורת נוקבת על כך, נסוג הממשל ממגמה זו.

הדרתה של ארצות־הברית מתהליך ההסדר: במהלך המערכה מצאה עצמה ארצות־הברית במעמד מביך למדי, כשהיא חסרת מעמד משמעותי בדרך להשגת הפסקת אש ולהסדרת היחסים בין מצרים, ישראל וחמאס. זהו האירוע המלחמתי הראשון מאז הקמתה של מדינת ישראל, שבו ארצות־הברית אינה ממלאת תפקיד דומיננטי בדרך להשגת הסדר. ניסיונותיה של ארצות־הברית להשתלב במאמצי ההסדר היו כרוכים באירועים מביכים עבורה ועבור נציגיה. בסופו של דבר השלים הממשל, בלית ברירה, עם העובדה שמצרים היא זו שמובילה את התהליך לקראת הסדר עם חמאס. בחוגים שונים בממשל רווחה ההנחה ש"נתניהו דחף את ארצות־הברית הצידה".³⁷

הממד התדמיתי: אל מסכת שיקולים זו ניתן להוסיף את הממד התדמיתי הקשה של ישראל, שנגרם כתוצאה מן התמונות הקשות שהעבירו אמצעי התקשורת העולמיים מן הרצועה. בעיקר קשה היה לממשל להשלים עם מראות של ילדים שנפגעו, ועם פגיעות באזרחים בתוך מוסדות האו"ם או לידם. הסבריה של ישראל היו מוכרים היטב לממשל, והוא אף נתן לכך ביטוי מספר פעמים, אך במבט כולל הם הקשו על הממשל להביע תמיכה מלאה בישראל.

אולם, במבט לאחור ובראייה רחבת-ממדים, חשוב להדגיש כי למרות המהמורות, המחלוקות, ההתנגחויות והעלבונות ההדדיים שליוו את יחסי ישראל-ארצות-הברית במהלך המבצע, התמונה המצטיירת היא שמערכת "היחסים המיוחדים" נותרה יציבה ועמוקה, ושדה היטב חרף הסערה הקשה שליוותה את המבצע. ראוי להדגיש כי בכל מהלך המבצע ניהלו ישראל וארצות-הברית דיאלוג רצוף, אינטנסיבי, מעמיק ואינטימי, כיאה למדינות בעלות שותפות אסטרטגית רחבה. מעבר לכך, לכל אורך המבצע ניכר מאמץ של שני הצדדים להימנע מ"שבירת כלים", תוך הדגשה ברורה של המשך דיאלוג אינטנסיבי למרות המחלוקות.

יתר על כן, אי-אפשר להתעלם מן העובדה שגם כאשר בחר הממשל להדגיש בפומבי ובחשאי את אי-שביעות רצונו מהתנהלותה של ישראל במערכה, הוא נמנע מהפעלת לחצים כבדים עליה לשנות את אופי פעילותה הצבאית. המשמעות היא שבפועל, ב"מבחן התוצאה", לכל אורך המבצע – תקופת זמן של כחודשיים – ארצות-הברית הותירה בידי ישראל מרחב פעולה גדול למדי גם כאשר פעילותה הצבאית של ישראל הייתה בעלת אופי חסר-תקדים, ובמרחק רב מאוד מן הפרמטרים שהיא ראתה אותם כראויים. בסופו של דבר, זו הנקודה המכרעת בהערכת מדיניותה של ארצות-הברית במהלך המבצע ובמשמעותה באשר ליחסי שתי המדינות.

הערות

- 1 Remarks, Secretary of State John Kerry and U.N. Secretary General Ban Ki-moon, Cairo, Egypt, July 21, 2014, <http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2014/07/20140722304317.html#axzz3DZq8TDmp>, 21 ביולי 2014.
- 2 Michael Gordon, "Obama Administration Defends Israeli Airstrikes," *The New York Times*, July 9, 2014.
- 3 Statement of the president on Ukraine, The White House, July 18, 2014, <http://www.whitehouse.gov/photos-and-video/video/2014/07/18/president-makes-statement-ukraine#tran>
- 4 Remarks, John Kerry, secretary of state, Vienna, Austria, July 15, 2014, <http://www.state.gov/secretary/remarks/2014/07/229275.htm> להלן: הצהרת קרי, 15 ביולי 2014.

- The situation in the Gaza strip, press statement, John Kerry, secretary of state, August 1, 2014, <http://embassies.gov.il/san-francisco/Newsandevents/Pages/The-Situation-in-the-Gaza-Strip.aspx> 5
- Press Conference by the president, August 1, 2014, 6
- <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/08/01/press-conference-president> 7
- דברי ראש הממשלה נתניהו, שר הביטחון יעלון והרמטכ"ל רא"ל גנץ בהצהרות משותפות בלשכת ראש הממשלה, משרד ראש הממשלה, 27 באוגוסט 2014, <http://www.pmo.gov.il/MediaCenter/Speeches/Pages/speechstat270814.aspx>
- ראו למשל: Obama on the World, President Obama Talks to Thomas L. Friedman about Iraq, Putin and Israel, *New York Times*, August. 8, 2014, http://www.nytimes.com/2014/08/09/opinion/president-obama-thomas-l-friedman-iraq-and-world-affairs.html?_r=0, 8
- באוגוסט 2014.
- הצהרת קרי, 21 ביולי 2014. 9
- Secretary of State John Kerry and Egyptian Foreign Minister Shoukry Joint Statements after Meeting with Egyptian President al-Sisi, <http://www.state.gov/secretary/remarks/2014/07/229626.htm>, 22 ביולי 2014. 10
- John Kerry Secretary of State Remarks With Turkish Foreign Minister Ahmet Davutoglu and Qatari Foreign Minister Khalid al-Attiyah After Their Meeting, Paris, France, July 26, 2014, <http://www.state.gov/secretary/remarks/2014/07/229811.htm> 11
- להלן: הצהרת קרי, 26 ביולי 2014.
- Elliott Abrams, "What Now for Israel?" *Mosaic*, September 2014, <http://mosaicmagazine.com/essay/2014/09/what-now-for-israel/> 12
- הצהרת קרי, 26 ביולי 2014. 13
- Barak Ravid, "Kerry's cease-fire draft revealed: U.S. plan would let Hamas keep its rockets," *haaretz.com*, July 28, 2014. 14
- ראו למשל הצהרת יושב-ראש בית הנבחרים בהקשר זה: 15
- John Boehner, the House will always stand with Israel, July 28, 2014. House passes foreign affairs legislation condemning Hamas' use of human shields, July 30, 2014, <http://www.speaker.gov/speech/speaker-boehner-house-will-always-stand-israel>
- תדרוך, ג'ין סאקי, 28 ביולי 2014. 16
- Adam Entous, "Gaza Crisis: Israel Outflanks the White House on Strategy, White House Now Scrutinizing Israeli Requests for Ammunition," *Wall Street Journal*, August 14, 2014, <http://online.wsj.com/articles/u-s-sway-over-israel-on-gaza-at-a-low-1407979365> 17
- להלן: אדם אנטוס, ישראל עוקפת את הבית הלבן. 18
- White House Readout of the President's Call with Prime Minister Netanyahu of Israel, July 27, 2014; למחרת אמר קרי: "כל תהליך לפתרון המשבר בעזה באופן משמעותי ומתמשך, חייב להוביל לפירוק נשקם של חמאס וכל ארגוני הטרור. ארצות-הברית תפעל יחד עם ישראל, שותפים אזוריים אחרים והקהילה הבינלאומית לתמיכה במימוש יעד זה.

- State Department transcript, Remarks at the Rollout of the 2013, Report on International Religious Freedom, Secretary of State John Kerry, Washington, DC, July 28, 2014.
- Remarks by national security advisor Susan E. Rice to the National Jewish assembly, 19 July 29, 2014.
- Remarks, John Kerry, with Ukrainian foreign minister, Pavlo Klimkin, July 29, 2014, 20 <http://www.state.gov/secretary/remarks/2014/07/229905.htm>
- Statement by the President, August 1, 2014. 21
- ביטוי מודגש לכך ראו: הצהרתו של קרי, 21 ביולי 2014. 22
- Kirk, Cardin, Rubio Demand Investigation into Weapons Found at UNRWA Facilities 23
Accountability for Hamas Rockets Discovered on UNRWA Premises; United States is the largest single donor to UNRWA, Wednesday, August 6, 2014, http://www.kirk.senate.gov/?p=press_release&id=1170
- UNRWA School Shelling, Press Statement, Jen Psaki Department Spokesperson, 24 Washington, DC, August 3, 2014, <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2014/230160.htm>.
- להלן: ג'ין סאקי, 3 באוגוסט 2014. 25
- ג'ין סאקי, 3 באוגוסט 2014. 25
- Ashley Halsey III and Mark Berman, "Citing dangers, FAA bans U.S. carriers from 26 Tel Aviv," *Washington Post*, July 23, 2014, <http://www.highbeam.com/doc/1P2-36995444.html>
- David Jackson, "Obama: FAA took 'prudent action' in Israel," *USA TODAY*, July 25, 27 2014, <http://www.usatoday.com/story/theoval/2014/07/25/obama-israel-faa-israel-airport-cnbc-interview/13147007/> see also: *Jewish News*, Barack Obama to CNBC - "FAA Israel Decision Not Based on Politics" http://www.jewishaz.com/barack-obama-to-cnbc---faa-israel-decision-not/youtube_e3848a98-1425-11e4-804c-0017a43b2370.html.
- עמוס הראל, "חמאס מצא שיטה חדשה להטריד את ישראל: הקש בנתב"ג", **הארץ**, 28 ביולי 2014, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.2387334>
- אדם אנטוס, ישראל עוקפת את הבית הלבן. 29
- Jeffrey Sparshott, "Obama Signs Law providing \$225 Million for Israel's Iron Dome," 30 *The Wall Street Journal*, August 4, 2014, <http://online.wsj.com/articles/obama-signs-law-providing-225-million-for-israels-iron-dome-1407193842>
- Marie Harf, Daily Press Briefing, August 14, 2014, <http://www.state.gov/r/pa/prs/dpb/2014/08/230614.htm#1> 31
- ברק רביב, "בכירים ישראלים: מגעים עם ארה"ב לפתור את משבר אספקת הנשק", **הארץ**, 14 באוגוסט 2014. 32
- ב-15 ביולי 2014 קבע קרי, כי הירי חסר ההבחנה של חמאס לעבר יעדים אזרחיים בישראל מנוגד לחוקי המלחמה. לפיכך חמאס הוא ארגון טרור. הצהרת קרי, 15 ביולי 2014. 33
- תדרוך לעיתונאים, דובר הבית הלבן, ג'וש ארנסט, 15 ביולי 2014. 34
- Interview, John Kerry, August 5, 2014, <http://www.state.gov/secretary/remarks/2014/08/230292.htm> 35
- ראו: ראיון של תום פרידמן עם הנשיא אובמה, 8 באוגוסט 2014. 36
- אדם אנטוס, ישראל עוקפת את הבית הלבן. 37

חזבאללה והמלחמה הבאה עם ישראל: המגמות המתפתחות מסוריה ועד רצועת עזה

בנדטה ברטי ויורם שוייצר

המאמר מציג הערכה לגבי מעמדו המקומי והאזורי של חזבאללה בעת הזאת, תוך הדגשת האופן שבו הארגון התאים עצמו לאתגר של לחימה בסוריה לצד כוחותיו של בשאר אל-אסד. אחרי ניתוח מעמדו הנוכחי של חזבאללה והאסטרטגיה שלו, המחברים מוסיפים ומתעמקים בשאלה של "המלחמה הבאה" האפשרית בין הארגון השיעי הלבנוני לבין ישראל, תוך הדגשת הלקחים הרלוונטיים שהארגון עשוי להפיק בעקבות מבצע 'צוק איתן', וכן ממעורבותו הנוכחית בקרבות המתחוללים על אדמת סוריה. ראשית, המלחמה בסוריה מספקת לחזבאללה הזדמנות לשפר את יכולותיו הצבאיות ואת מיומנויות הלוחמה ההיברידית, והדבר עלול להוביל לשיפור טקטיקות של לוחמה קונוונציונלית ולהגביר את השימוש בהן במלחמה הבאה עם ישראל. שנית, הפקת הלקחים מהמלחמה האחרונה בעזה – לרבות הרגישות הפוליטית והפסיכולוגית בישראל למתקפות על תשתיות חיוניות ולפעולות חדירה לשטחה – עלולה לסייע לחזבאללה לחדד את התפיסה המבצעית והאסטרטגית שלו.

מילות מפתח: סוריה, חזבאללה, חמאס, מלחמת לבנון השנייה, לוחמה היברידית

סיום סבב מעשי האיבה האחרון בין ישראל לבין חמאס ברצועת עזה הוביל לדיון בשאלה, מי מן הצדדים יצא ממנו מנצח ומי הובס. יש הטוענים כי הישגיו הצבאיים של חמאס במלחמה האחרונה היו מועטים מאוד, וכי אלה קוזזו במידה רבה לנוכח ההפסדים והנזקים הניכרים שהוא ספג במאגר אמצעי הלחימה שלו, בתשתיות,

יורם שוייצר הוא חוקר בכיר, ראש תכנית המחקר טרור ולוחמה בעצימות נמוכה
ד"ר בנדטה ברטי היא עמיתת מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי

בהנהגה הצבאית, וגם בשל הנזק המשמעותי שנגרם לאוכלוסייה האזרחית הנשלטת על ידו ברצועת עזה. בה בעת, ממשיך מצבו הפוליטי והפיננסי של החמאס להיות מעורער, כאשר הארגון מתמודד עם בידוד אזורי הולך וגובר, וככל הנראה גם עם הצורך לאפשר הצבת כוחות ביטחון של הרשות הפלסטינית לאורך גבולות הרצועה, בתמורה להקלה משמעותית כלשהי בהגבלות הכלכליות שהארגון פעל במרץ כה רב כדי להסירן. מנגד, רבים טוענים כי חרף שיקולים אלה יכול חמאס להיות שבע־רצון מביצועיו הצבאיים במהלך מבצע 'צוק איתן': לא זו בלבד שהארגון מנע מישראל ניצחון חד־משמעי, אלא שבפועל הוא הצליח להכתוב לישראל את משך הלחימה באמצעות דחיית ניסיונות רבים להפסקת אש, תוך הצגת שיפור ביכולות לוחמת הגרילה ובמימונויות הצבאיות שלו מאז מבצע 'עופרת יצוקה'. מבחינה מדינית, עלה בידי חמאס לשוב ולמצב עצמו במפה המדינית האזורית כשחקן משמעותי, וגם – לפחות על פי סקר שנערך לאחרונה – זכה לשיפור חשוב, אף אם קצר־מועד, בפופולריות שלו בקרב פלסטינים מן השורה.¹

השאלות בדבר ההישגים וההפסדים של חמאס ושל ישראל בסבב מעשי האיבה האחרון חשובות לא רק לקביעת ההתפתחויות המדיניות העתידיות ברצועת עזה, אלא גם לכל הנוגע להתפתחות היחסים המורכבים בין שני הצדדים היריבים. למעשה, שלב הלחימה ושלב סיום הלחימה במבצע 'צוק איתן' 2014 נבחנו בקפידה גם על ידי אחד מאויביה העיקריים של ישראל באזור – ארגון חזבאללה הלבנוני – שמפיק מהם לקחים רלוונטיים ליישום ב"מלחמה הבאה" שלו עם ישראל.

לאחר הערכת מעמדו הנוכחי, המקומי והאזורי של חזבאללה וניתוח האסטרטגיה הכוללת שלו, מתעמק מאמר זה בשאלה בדבר אפשרות "המלחמה הבאה" בין הארגון הלבנוני השיעי לבין ישראל, תוך הדגשת לקחים רלוונטיים שהארגון עלול להפיק ממבצע 'צוק איתן', זאת במקביל להתמקדותו במעורבות המתמשכת בסוריה.

המלחמה האורבת מעבר לפינה? ההכנות של חזבאללה מאז "הניצחון האלוהי"

במהלך העשורים האחרונים התפתחו במידה ניכרת היחסים ודפוסי ההתנגשות בין ישראל לבין חזבאללה. שלב מעשי האיבה הראשון נמשך מ־1982, שנת הקמתו של הארגון, ועד 1990, בהקשר של מלחמת האזרחים בלבנון ובעקבות מעורבותה הצבאית הכוללת של ישראל במדינה זו. באותה תקופה התבסס חזבאללה על טקטיקות שנועו מהתקפות קונבנציונליות נגד צה"ל ועד ללוחמה א־סימטרית ופעולות טרור בשטח לבנון ומחוץ לו, לרבות שימוש במכוניות תופת, פיגועי התאבדות וחטיפות של ישראלים ושל נתינים זרים. עם סיום מלחמת האזרחים בלבנון השתנו מאוד כללי המשחק בין ישראל לבין חזבאללה, כאשר שדה הקרב הצטמצם בעיקרו ל"רצועת הביטחון" – שטח שהיווה כעשרה אחוזים משטחה

הכולל של לבנון, ואשר היה נתון לשליטה צבאית הן של צה"ל והן של צבא דרום-לבנון (צד"ל). על אף שני סבבי הסלמה צבאית בשנים 1993 ו-1996, היחסים בין ישראל לחזבאללה עוצבו תוך השפעה גוברת של היגיון המחייב ריסון הדדי ויחסי גומלין. הכללים אף התבטאו במזכר הבנות כתוב, שאמנם לא נחתם, שבו צוין כי צה"ל ימנע מפגיעה מכוונת באזרחים או במטרות צבאיות, בתמורה להימנעותו של חזבאללה מביצוע התקפות דומות בתוך תחומי הקו הירוק בישראל.² בעקבות הנסיגה החד-צדדית של ישראל מלבנון אל מאחורי 'הקו הכחול' בשנת 2000, הוגבלו עוד יותר כללי העימות הישיר בין ישראל לבין חזבאללה, וצומצמו בעיקרם למה שמכונה האזורים השנויים במחלוקת, כגון חוות שבעא – אזור המצוי בשליטה ישראלית, ואשר לגביו טוענים חזבאללה והממשלה הלבנונית כי הוא מהווה שטח לבנוני (ואילו האו"ם רואה באזור זה שטח סורי).

כללי המשחק השתנו לחלוטין בקיץ 2006, כאשר חזבאללה ביצע בשטח ישראל וסמוך לגבול פעולה שנועדה לחטוף חיילי צה"ל, כדי להחליפם באסירים לבנונים שנתרו באותה העת בישראל. פעולה זו היוותה את הגורם למלחמת לבנון השנייה שנמשכה 34 ימים. ההסלמה האלימה הייתה תוצאה ישירה של אי-הערכה נכונה של חזבאללה לגבי תגובתה של ישראל להפרת כללי המשחק מצידו, כפי שהודה בכך מאוחר יותר חסן נסראללה, המזכיר הכללי של חזבאללה. ללא קשר לכך, ישראל הגיבה למה שהיא העריכה כשחיקה בהרתעה שלה (הן כלפי חזבאללה והן ברמה האזורית, באופן כללי יותר) באמצעות העלאת הסיכונים, הן על ידי העלאת רמת התגובה הצבאית והן על ידי הרחבת אזור הפעילות אל מעבר לגדה הצפונית של נהר הליטני.

מלחמת לבנון השנייה היוותה, ללא ספק, אירוע "קו פרשת מים" ביחסי ישראל-חזבאללה, ומאז סיומה עוסקים שני הצדדים בבחינה עצמית מעמיקה ובניתוח עמדותיהם ומצבם, תוך זיהוי נקודות החולשה העיקריות וטיפול בהן, ובהתמודדות עם האתגרים שהיריב מציב להם.

במקרה של חזבאללה הובילה הכנה זו להתחזקות צבאית, שהתבטאה בגידול משמעותי במספר המתגייסים לשורותיו, בגידול חד במאגר הנשק ובתשתיות וכן בהשקעה בשיפור יכולות הלחימה, כל זאת בסיועה הישיר של איראן (וכן של סוריה). במונח זה, במלחמתו הבאה של חזבאללה נגד ישראל הוא צפוי לאושש את המגמה שבלטה כבר בשנת 2006, של מעבר ממיליציה – צבא בלתי-סדיר – כפי שהיה הארגון בשנות השמונים – לצבא היברידי (או "צבא ללא מדינה").³ בקיץ 2006, פירוש הדבר היה כי חזבאללה התבסס למעשה באופן לחימתו על שילוב בין טקטיקות קונבנציונליות-למחצה וקונבנציונליות, תוך השקעה בוז'מנית בטיפוח יחידות קטנות המאמצות טקטיקות של לוחמת גרילה תוך שימוש בנשק לירי מנגד, המקושר בדרך כלל לכוחות של צבא סדיר.⁴

מאז עוסק חזבאללה בשדרוג מאגר אמצעי הלחימה הקונבנציונליים שלו, וכן בהכשרת כוחות ובהכנה לקראת פעילות צבאית קונבנציונלית יותר. תהליך זה התקדם בד בבד עם מאמציו של הארגון לשקם ולשפר את הבונקרים התת-קרקעיים ואת תשתית המנהרות שלו מבחינת איכות וכמות, כדי להפחית את פגיעותם להפצצות מן האוויר, במקביל לשדרוג משמעותי של מלאי הרקטות והטילים שלו.⁵ שיפור ביכולות איסוף מודיעין וביכולות ריגול נגדי היווה גם הוא חלק מצעדי ההכנה של הארגון לאחר מלחמת לבנון השנייה, והוא התבטא, לדוגמה, בהתמקדות הארגון בשמירה על מערך התקשורת העצמאי שלו ובשדרוגו, הכולל רשת סיבים אופטיים הפועלת בחסות איראן.⁶ במקביל, חזבאללה התמקד באחרונה בהכשרת לוחמיו לביצוע פעולות מעבר לגבול עם ישראל.

צעדי הכנה צבאיים אלה נעשו במקביל לפרסום הצהרות מדיניות ברורות ביותר, בדבר החזון והאסטרטגיה של חזבאללה בכל הנוגע למלחמתו הבאה עם ישראל. אכן, אחרי שנסראללה כינה את מלחמת לבנון השנייה "הניצחון האלוהי", הוא תיאר את סבב האלימות הבא נגד ישראל כ"מלחמת המחץ"⁷ – התבטאות המצביעה באופן ברור על יעדיו השאפתניים של הארגון בכל הנוגע לסבב הלחימה הבא שיתלקח בינו לבין ישראל. באופן דומה, הדוקטרינה הצבאית של חזבאללה לאחר מלחמת לבנון השנייה מתמקדת במה שנסראללה כינה 'שוויון אסטרטגי', בשילוב עם גמול מידתי, כאשר הארגון מתייחס למשוואת הכוח החדשה באופן הבא: תל-אביב תמורת ביירות, ונמל התעופה הבינלאומי בן-גוריון תמורת נמל התעופה הבינלאומי רפיק חרירי.⁸ בנוסף, הארגון הצהיר כי הוא יגיב לפלישה של צה"ל ללבנון בפלישה נגדית לשטח ישראל, וישלח את כוחותיו לכבוש את אזור הגליל.⁹ על אף שהצהרה זו נועדה, ככל הנראה, למטרות לוחמה פסיכולוגית, היא מצביעה על חזון המבטא שאיפה להעביר את שדה המערכה לשטחי מדינת ישראל. עם זאת, תהיה זו טעות להניח כי ההכנות המקיפות למלחמה, הננקטות משני עברי הגבול מאז קיץ 2006, מצביעות על להיטותם של הצדדים להיקלע לסבב לחימה נוסף ביניהם. ההיפך הוא הנכון: ממועד סיום מלחמת לבנון השנייה מציגים ישראל וחזבאללה עניין משותף במניעת מלחמה נוספת, אשר מוביל להתנהלות מאופקת על פי רוב, שניזונה מן ההנחה המשותפת של הצדדים כי סבב הלחימה הבא יהיה קשה ואינטנסיבי הרבה יותר מכל התנגשות קודמת ביניהם. אמונה זו, המבוססת על הרתעה הדדית, מתקיימת בפועל מאותו מועד, והיא משליטה שקט מתוח אך כמעט בלתי-מופרע לאורך 'הקו הכחול'.¹⁰

בה בעת, חשוב לזכור כי הריסון ההדדי לגבי תקיפות ישירות אינו תקף בתחומים אחרים: לדוגמה, אפשר להזכיר מספר מעשי תקיפה שיוחסו לישראל, לרבות חיסול ממוקד של מפקדים בכירים בחזבאללה כגון עמאד מורינייה בפברואר 2008 וחסן לאקיס בשנת 2014. באופן דומה, במהלך שלוש השנים האחרונות הותקפו כמה

שיירות שהובילו אמצעי לחימה מתוחכמים בשטחה של סוריה (ולפחות פעם אחת בלבנון), שהיו מיועדים לארגון חזבאללה. בנוסף הואשם חזבאללה בביצוע מספר התקפות פזורות נגד צה"ל לאורך קווי הגבול עם לבנון ועם סוריה, ולוחמי חזבאללה היו לכאורה גם פעילים למדי בזירה הבינלאומית, כאשר נשלחו על ידי הארגון לבצע פיגועים נגד יעדים ישראליים ויהודיים בטורקיה, באזרבייג'ן, בקפריסין, בבולגריה בתאילנד ואף בפרו.

בהקשר זה, מעניין במיוחד להעריך כיצד – אם בכלל – שינוי מלחמת האזרחים בסוריה והשפעתה על לבנון מבית את חישוביו של חזבאללה ביחס למלחמה הבאה עם ישראל.

סוריה: מצבו הנוכחי המורכב של חזבאללה והסבירות למלחמה נוספת עם ישראל

מלחמת האזרחים המתחוללת בסוריה אילצה את חזבאללה למקד את תשומת לבו בתמיכה במשטרו של בשאר אל-אסד – הן מבחינה פוליטית והן מבחינה צבאית. תמיכה זו במשטר אסד מונעת ממספר שיקולים אסטרטגיים, ביניהם האינטרס של חזבאללה בשימור שותפותו המדינית עם סוריה, וכן בשמירה על מאזן הכוחות הפנים-לבנוני הנוכחי. השותפות של חזבאללה עם איראן ותפקידה של סוריה, הן כחברה ב"ציר ההתנגדות" של טהראן והן כחוליה המדינית והלוגיסטית המקשרת בין חזבאללה לבין טהראן, תורמים אף הם להבנת עומק המחויבות של ארגונו של נסראללה לאסד.

על כן תמך חזבאללה באופן פעיל במשטרו של אסד מאז תחילת המהפכה בסוריה בראשית שנת 2011, על אף שתפקידו עבר שינוי הדרגתי – מגורם שהציע תמיכה מדינית ושימש יועץ, לגוף המאמן ומעניק תמיכה צבאית ישירה במבצעי לחימה התקפיים והגנתיים כאחד.¹¹ לוחמי חזבאללה הצליחו להעניק מעת לעת גם סיוע ארטילרי חשוב לצבא הסורי, ולתרום תרומה מכרעת להשגת ניצחונות במספר קרבות חשובים, על סמך התמקדותם הגוברת בהכשרה צבאית קונוונציונלית בעקבות מלחמת לבנון השנייה. עם ניצחונות אלה נמנים הכיבוש של אל-קוסייר באביב 2013 – עיירה במערב-סוריה שהוערכה כנקודת מפתח להבטחת מסדרון מעבר בטוח בין סוריה לבין לבנון, ובין דמשק לבין אזורים העלווים בחופיה הצפון-מערביים של סוריה. במאוס 2014 מילא חזבאללה תפקיד חשוב בכיבוש העיירה יברוד. הדבר גרם לגיתוק קו אספקה חשוב של המורדים, והוביל לגירוש כוחות האופוזיציה ממעוזם העיקרי האחרון באזור קלמון, שבו נהלו קרבות רבים.

אין זה מפתיע, אם כן, שהמערכה של חזבאללה בסוריה אילצה את הארגון להעדיף את "החזית המזרחית" שלו, והדבר היווה מבחינתו תמריץ ישיר נוסף להימנע מהיגררות למלחמה נוספת עם ישראל. זה גם מסביר מדוע סדרת התקפות

אווריות בלתי־מזוהות נגד נכסי חזבאללה בסוריה, שבוצעו במהלך שלוש השנים האחרונות, ויוחסו לישראל נותרה ללא תגובה ישירה וגלויה מצד הארגון. גם תגובת הארגון לתקיפת יעד שלו בעמק הבקאע בלבנון (24 בפברואר 2014)¹² הייתה בסופו של דבר מוגבלת יחסית וכללה מתקפת רקטות והנחת מטעני נפץ לאורך הגבול עם רמת־הגולן ובאזור חוות שבעא¹³ שאותה, לישראל להמנע מהסלמה אך בה בעת ביטאה, אינטרס של הארגון במניעת הסלמה נוספת.

במקביל, מאז תחילת מלחמת האזרחים בסוריה מגביר חזבאללה את תשומת לבו למצבו בזירה הפנימית בלבנון. ראשית, מלחמת האזרחים בסוריה תרמה להעמקת הפערים הפוליטיים־עדתיים שהיו קיימים בלבנון עוד קודם לכן, ולהחרפת הטונים ורמות העוינות בשיח הפוליטי. כתוספת למצב הנוכחי המורכב בלבנון, הסכסוך הסורי המתמשך הפעיל לחץ נוסף על לבנון באמצעות הזרם הקבוע של פליטים סורים הנכנסים ללבנון, שהסתכם ב־1.2 מיליון איש לערך עד אוגוסט 2014 – יותר מעשרים אחוזים מכלל אוכלוסייתה של לבנון. מספר זה צפוי לעלות ל־1.5 מיליון איש עד סוף שנה זו.¹⁴

שנית, השקעתו של חזבאללה בסוריה והבעת התמיכה שלו במשטרו של בשאר אל־אסד הפכו את הארגון ואת הקהילה השיעית בלבנון ליעד של מעשי אלימות, שבוצעו על ידי ארגונים סלפיים־ג'האדיסטיים לבנוניים. במהלך שנים־עשר החודשים האחרונים בוצעו מספר התקפות אלימות נגד חזבאללה, כולל סדרת פיגועי התאבדות נגד מטרות איראניות כגון השגרירות בביירות, ונגד אחדים ממעוזי חזבאללה, כגון רובע דאחיה בדרומה של ביירות.

חזבאללה מתייחס ברצינות רבה מאוד לאיום מתגבר זה מצד ארגונים תכפיריים – כפי שמכנה אותם המזכיר הכללי נסראללה – והוא משקיע רבות בפיקוח על נכסיו ובהגנה עליהם, על אנשיו ועל כפרי, ואף הרחיב את שיתוף הפעולה שלו עם צבא לבנון. סיוע מעין זה משמעותי מנקודת מבט מבצעית ופוליטית כאחת, שכן חשוב לחזבאללה להבטיח שההתייחסות להתקפות נגד הארגון ונגד הקהילה שלו תהיה כאל אירועי טרור בעל אופי לאומי, ולא כאל בעיה של ארגון חזבאללה בלבד. הגבלת האיום התכפירי חשובה במיוחד לחזבאללה מכמה סיבות, ביניהן האינטרס שלו במניעת חיכוכים פנימיים בלבנון, והצורך שלו להיתפס כמעניק ביטחון אפקטיבי לקהילה השיעית במדינה, המהווה את עמוד התווך של התמיכה בחזבאללה בלבנון.

בנושא הקיטוב הפנימי והאיום ההולך וגובר מצד קבוצות סוניות רדיקליות – ביניהן 'ג'בהת אל נוסרה' ובמיוחד ארגון 'המדינה האסלאמית' – הפנה חזבאללה את השפעתו הפוליטית ואת משאביו הארגוניים לעבר הזירה הפנימית, תוך המשך מעורבותו במערכה הצבאית בסוריה. על כן, סביר להניח כי בטווח הקצר, שילוב זה בין לחץ מבית לבין מעורבות בזירה חיצונית יוסיף ויתרום לעניין מופחת של

חזבאללה בהתנגשות עם ישראל. כמובן, אין בהנחה זו כדי לשלול אפשרות שבכל זאת תפרוץ מלחמה, בין אם כתוצאה מטעות קשה בהערכה – של ישראל או של חזבאללה – ובין אם כתגובה להתפתחות דרמטית בחזית האיראנית-ישראלית. בטווח הארוך, אין זה ברור כלל אם מעורבותו הנוכחית של חזבאללה בסוריה תסייע לביצועיו העתידיים של הארגון במלחמה אפשרית נגד ישראל, או תפגע בהם. חזבאללה מסובך בסוריה עם שלושת אלפים עד ארבעת אלפים לוחמים המעורבים בפעולות האיבה¹⁵ – מספר גבוה לכל הדעות לארגון המונה, על פי הערכות, כחמשת אלפים לוחמים במשרה מלאה, בנוסף לחמישה-עשר עד עשרים אלף קצינים במשרה חלקית או במילואים.¹⁶ בנוסף, הארגון נחל הפסדים ניכרים במערכה בסוריה – כולל אובדן של מפקדים צבאיים חשובים ושל אלף חיילים לפחות.¹⁷ למרות זאת, חלק הארי של המבנה הצבאי ושל מאגר אמצעי הלחימה של הארגון, שעלול לשמש במלחמתו הבאה עם ישראל, נותר ללא פגע. ראוי לציין כי חזבאללה המשיך להשקיע בהרחבת שורותיו ובשדרוג הנשק שברשותו מאז החלה מלחמת האזרחים בסוריה, תוך ניסיון להרחיק משדה הקרב הסורי את לוחמיו המאומנים במיוחד לקראת עימות עם ישראל, כגון יחידות לוחמים נגד טנקים.¹⁸ יתר על כן, זירת האירועים בסוריה מהווה הזדמנות חשובה לארגון ובמיוחד למגויסים החדשים, הזוכים לשיעורים בעלי ערך הן בלחימה קונבנציונלית והן בניהול פעילות התקפית מורכבת בשטח בלתי-מוכר.

מבט לעתיד: מסקנות ממבצע 'צוק איתן'

אף על פי שההסתבכות הנוכחית של חזבאללה אינה אמורה לדרבן אותנו לשאוף לעימות כולל עם ישראל, אין פירוש הדבר כי הארגון השיעי-לבנוני לא עקב מקרוב ובעניין רב אחר סבב מעשי האלימות האחרון בין חמאס לבין ישראל, ולא ניתח את הלקחים ממנו. חזבאללה עקב מקרוב אחר ההתפתחויות במבצע 'צוק איתן', והביע את הזדהותו עם רצועת עזה בהזדמנויות רבות תוך גינוי הצעדים הישראליים, ואף הרחיק לכת והכריז על כוונתו לתמוך ב"התנגדות". עם זאת, לנוכח מצבו הנוכחי המורכב בסוריה ובלבנון, חזבאללה לא התכוון לתרגם את הכרזותיו למעשים. חשוב מכך, סביר להניח גם כי חזבאללה עקב מקרוב גם אחר המהלכים שהובילו לבסוף להתנגשות האלימה בין חמאס לבין ישראל. חזבאללה הוא אכן ארגון מתוחכם במיוחד, המגלה עניין אמתי בלימוד היריב ובהבנתו באופן מקיף. על כן עוקב חזבאללה מקרוב בכל עת אחר התנהלותה של ישראל, הן בשדה הקרב והן בזירה המדינית.

לאחרונה ובעקבות מבצע 'צוק איתן' הסיק חזבאללה, ככל הנראה, מספר מסקנות מעניינות באשר ליכולות הלחימה של ישראל ולנחישותה.

ראשית, מבצע 'צוק איתן' אישר לקח שאותו למד חזבאללה עוד ב־2006, והוא האפקטיביות שבהסתמכות על רקטות קצרות־טווח – שהן קלות לאחסון, לניוד ולשימוש – הנורות במטח צפוף, לצד יכולתן להפחיד את האוכלוסייה האזרחית ולשבש את חיי השגרה בישראל. יתר על כן, מטחי רקטות מרוכזים המכוונים לעבר יישובים הסמוכים לקו הגבול עלולים לגרום לנטישה המונית שאפשר להציג אותה כהישג צבאי, בדיוק כפי שנהג חמאס לאחר מבצע 'צוק איתן'. נוסף לכך, ירי כזה משמש כלי בלוחמה הפסיכולוגית ומנוף לחץ על הממשלה בישראל, שמקורו בחזית האזרחית הפנימית. עם זאת, במקרה של חזבאללה, אפשר לגבות את הרקטות קצרות־הטווח באמצעות מאגר של טילים ארוכי־טווח, המהווים נשק מתוחכם ומדויק הרבה יותר, לשימוש בטווחים בינוניים וארוכים. בנוסף לשיבוש חיי השגרה בישראל, לפגיעה במורל וליצירת מנופי לחץ פוליטיים, הבלטי מבצע 'צוק איתן' נקודות המתאימות במיוחד להוות יעדים לתקיפה, ובהן בנמל התעופה הבינלאומי בן־גוריון. סביר להניח כי במלחמה עתידית יסתמך חזבאללה על נשק מתוחכם ומדויק במידה רבה יותר, כדי לפגוע בנמל התעופה האזרחי הראשי של ישראל. סברה זו עולה בקנה אחד עם הכרזותיו של נסראללה אחרי מלחמת לבנון השנייה, שבהן הוא רמז על האינטרס של הארגון לפגוע בתשתיות החיוניות של ישראל, לרבות בתחנות כוח, מאגרי גז, נמלי תעופה ונמלי ים.

במקביל, חזבאללה רואה בתגובות הציבור בישראל לניסיונותיו הכושלים של חמאס לבצע פעולות בשטח ישראל דרך רשת המנהרות אישור לאפקטיביות של מערכת תת־קרקעית מרשימה, ושל התמקדותו לאחרונה באימון יחידות לביצוע פעולות בשטח ישראל. חזבאללה אמנם לא יוכל לתפוס שטחים בישראל, אולם כמה חזירות ממוקדות לישראל דרך מנהרות תת־קרקעיות יהוו כלי אפקטיבי ביותר בלוחמה פסיכולוגית.

שנית, ככל הנראה חזבאללה עקב מקרוב אחר נחישותה של ישראל להילחם ברצועת עזה, והגיע למסקנה כי המדינה מהססת כיום, יותר מאי־פעם בעבר, לנהל מבצעים קרקעיים הכרוכים בנפגעים רבים. אחדים אף יטענו כי חוסר רצונה של ישראל לפתוח במערכה קרקעית רחבת־היקף ברצועת עזה חרף ירי הרקטות המתמשך עשוי להצביע על גישה מאופקת כלפי המלחמה הבאה עם חזבאללה, הרבה יותר ממה שמשתקף מן ההכרזות הפומביות שלה.

שלישית, מבצע 'צוק איתן' הדגיש לקח נוסף שברור כי מקורו במלחמת לבנון השנייה: העובדה שכאשר הירי ייפסק, יהיה חזבאללה מסוגל להציג את אי־ההפסד שלו במערכה כניצחון, ללא קשר למחיר שאי־ההפסד כזה יגבה לבסוף מן המנגנון הצבאי שלו, או מלבנון כמדינה.

מובן כי אף אחת מן המסקנות הללו אינה חדשה או מפתיעה לגמרי, אך ייתכן שביכולתן לתרום לשיפור האסטרטגיה של חזבאללה ושל גישתו כלפי ההתנגשות

האלימה הבאה עם ישראל. בה בעת, ההסתמכות המוגזמת על דמיון בין רצועת עזה לבין לבנון עלולה להתברר כמסוכנת מבחינת חזבאללה. אכן, לנוכח ההבדלים הגדולים הקיימים במאגר הנשק של חמאס לבין זה של חזבאללה – הן באיכות והן בכמות – ובהתחשב ברקטות ובטילים המדויקים והמתוחכמים יותר של חזבאללה, עשויה ישראל להחליט להגיב באופן מקיף הרבה יותר כבר בשלב הלחימה ההתחלתי של התנגשות אפשרית עם הארגון. החלטה ישראלית כזו עלולה להביא למלחמה כוללת שתגבה קורבנות רבים יותר מקרב האזרחים (בשני הצדדים), ותגרום נזק בהיקף נרחב לתשתיות. באופן דומה, ישראל ודאי לא תשלים עם סגירת המרחב האווירי או הימי שלה, וסביר להניח שתגיב בעוצמה רבה ובכל מחיר כמעט כדי לשבור "סגר" מעין זה.

פרשנות מוטעית מצד חזבאללה של מדיניות ההתקפה המוגבלת, באופן יחסי, בה נקטה ישראל במהלך מבצע 'צוק איתן' עשויה להתברר כמסוכנת באופן מיוחד עבור הארגון, אם היא תוביל אותו לחישוב שגוי נוסף, אשר יגבה ממנו ומלבנון מחיר גבוה, בדומה למה שאירע ב־2006, אלא שהפעם ההשלכות עלולות להיות שונות וקטלניות הרבה יותר עבור שניהם.

מבט לעתיד: התפתחות יחסי ישראל-חזבאללה

מאז סיומה הפתאומי למדי של מלחמת לבנון השנייה, נשמרת בדרך כלל רגיעה לאורך 'הקו הכחול'. התפיסה המשותפת לשני הצדדים, שלפיה סבב אלימות נוסף יהיה נרחב ויגרום נזק רב, אכן הובילה לכך שבאזור זה שורר שקט מתוח הנובע, למעשה, מהרתעה הדדית. בהקשר זה, מלחמת האזרחים שהחלה בסוריה חיזקה עוד יותר את הסטטוס קוו, בכך שגרמה לחזבאללה להתמקד ב"חזית המזרחית" שלו. במבט לעתיד, ובהנחה כי לא תחול התפתחות בלתי־צפויה במלחמת האזרחים בסוריה, צפוי חזבאללה להתמיד במעורבותו בלחימה בזירה זו כדי להבטיח את הישרדותו של משטר אסד. במקביל ימשיך הארגון להשקיע משאבים נוספים כדי לבסס את הגנתו על נכסיו, על תשתיותיו ועל הכפרים שלו מפני איומים של ארגונים תכפיריים בתוך לבנון. סביר להניח כי הארגון ישאף להימנע מפתחת חזית לחימה נוספת, עם ישראל, אך זאת תוך שמירה על ערנות בכל הנוגע לתוכניותיה של ישראל, והמשך המעקב אחר צעדיה והתנהלותה. בהקשר זה, נראה כי חזבאללה עקב מקרוב אחר סבב מעשי האיבה האחרון בין ישראל לבין חמאס, בבקשו להפיק לקחים רלוונטיים עבורו.

בראייה כוללת ולנוכח האתגרים המיוחדים שמציבה הגיזרה הצפונית, ניתן לומר כי אף על פי שאפשר להפיק תובנות אחדות מן האירועים של לחימת צה"ל במבצע 'צוק איתן', האסטרטגיה הישראלית לגבי רצועת עזה אינה יכולה להוות מודל מדויק למבצעים צבאיים עתידיים מול חזבאללה בלבנון.

הערות

- 1 See "Special Gaza Poll," *Palestinian Center of Policy and Survey Research*, September 2, 2014, http://www.pcpsr.org/sites/default/files/Special%20Gaza%20War%20Poll%20english%20_0.pdf
- 2 Israel-Lebanon Ceasefire Understanding, April 26, 1996, http://www.usip.org/sites/default/files/file/resources/collections/peace_agreements/il_ceasefire_1996.pdf
- 3 Ralph Peters, "Lessons from Lebanon: The New Model Terrorist Army," *Armed Forces Journal International*, October 2006, <http://www.armedforcesjournal.com/lessons-from-lebanon/>
- 4 David E. Johnson, *Hard Fighting: Israel in Lebanon and in Gaza*, RAND, 2011, <http://www.rand.org/pubs/monographs/MG1085.html>
- 5 Richard Beeston and Nicholas Blanford, "Hezbollah Stockpiles 40,000 Rockets near Israel Border," *The Times*, 5 August 2009, <http://vladtepsblog.com/2009/08/04/hezbollah-stockpiles-40000-rockets-near-israel-border/>
- 6 Benedetta Berti, "HizbAllah's Counterintelligence War," *Sentinel*, February 16, 2012, <https://www.ctc.usma.edu/posts/hizb-allahs-counterintelligence-war>
- 7 Amal Saad-Ghorayeb, "The Hizbollah project: last war, next war," *Open Democracy*, August 13, 2009, <https://www.opendemocracy.net/article/the-hizbollah-project-last-war-next-war>
- 8 ראו: נאום נסראללה (בערבית), 16 בפברואר 2010, <http://www.youtube.com/watch?v=RPtto7KnHCM>
- 9 Dominic Evans, "Hizb'Allah Chief Threatens To Seize Control Of Galilee," *National Post*, February 17, 2011; "Resistance Setting New Equations to Protect Lebanon," *Al Manar*, February 19, 2011, <http://www.almanartv.com.lb/english/adetails.php?fromval=2&cid=14&frid=23&seccatid=14&eid=3091>
- 10 See Jean-Loup Samaan, *From War To Deterrence? Israel-Hezbollah Conflict Since 2006*, Strategic Studies Institute And U.S. Army War College Press, The United States Army War College, May 2014, <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/display.cfm?pubID=1198>
- 11 Jeffrey White, "HizbAllah at War in Syria: Forces, Operations, Effects and Implications," *Sentinel*, January 15, 2014, <https://www.ctc.usma.edu/posts/hizb-allah-at-war-in-syria-forces-operations-effects-and-implications>
- 12 Ilan ben Zion, "Israeli jets reportedly strike arms shipment en route to Hezbollah," *Times of Israel*, February 24, 2014, <http://www.timesofisrael.com/israeli-jets-reportedly-strike-targets-near-lebanon-syria-border/>
- 13 Gili Cohen and DPA, "IDF fires on Hezbollah position after blast on Lebanon border," *HaAretz*, March 14, 2014, <http://www.haaretz.com/news/diplomacy-defense/1.579928>
<http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=122>
- 15 Jeffrey White, "HizbAllah at War in Syria: Forces, Operations, Effects and Implications."

- Marisa Sullivan, *Hezbollah in Syria*, Institute for the Study of War, Middle East Security Report 19, April, 2014, http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Hezbollah_Sullivan_FINAL.pdf 16
- “Infographic: Hezbollah fighters killed in Syria,” *Al-Akhbar*, March 31, 2014, <http://english.al-akhbar.com/node/19226> 17
- Nicholas Blanford, “Hezbollah lowers fighting age as it takes on Islamic State,” *Christian Science Monitor*, August 18, 2014, <http://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2014/0818/Hezbollah-lowers-fighting-age-as-it-takes-on-Islamic-State-video> 18

משקלו של הממד הדמוגרפי בשיקול האסטרטגי של ישראל בסכסוך הישראלי-פלסטיני

קובי מיכאל

הסוגיה הדמוגרפית מוצגת כנדבך מרכזי בשיח על הסכסוך הישראלי-פלסטיני. רבים מבין המצדדים בפתרון של שתי מדינות לשני עמים מעריכים כי הדמוגרפיה פועלת לרעת ישראל, העלולה לאבד את הרוב היהודי בארץ ישראל המערבית ואת צביונה היהודי-דמוקרטי ולהיקלע לפתרון כפוי של מדינה אחת, שתהיה למעשה קץ החזון הציוני. למול אלה ניצבים המתנגדים לפתרון שתי המדינות או מי שלא מזהים דחיפות ליישב את הסכסוך. הם מציגים תמונת מציאות דמוגרפית שונה, כזו המצביעה על רוב יהודי קיים, ואף על גידולו בעשורים הקרובים, גם ללא חלוקת הארץ.

מאמר זה סוקר את עיקרי האסכולות המתחרות והסיבות להבדלים ביניהן, ולאחר מכן בוחן את משקל הממד הדמוגרפי בשיקול האסטרטגי הכולל של מדינת ישראל בהתייחסותה לדרכים לפתרון הסכסוך עם הפלסטינים. המאמר מגיע למסקנה, שלמרות חשיבותו של המאזן הדמוגרפי, שינוי בו לכיוון זה או אחר אינו משנה מהותית את המיצוב האסטרטגי של ישראל ואת המוטיבציה של מחוללי הדה-לגיטימציה נגדה. אלה ימשיכו להתקיים, בסבירות גבוהה, גם בתרחיש של מהלך ישראלי חד-צדדי, וכנראה שגם במתווה של הסדר מוסכם.

מילות מפתח: דמוגרפיה, ישראל, הסכסוך הישראלי-פלסטיני, אסטרטגיה, דה-לגיטימציה

ד"ר קובי מיכאל הוא מרצה בכיר במחלקה ישראל במזרח התיכון ומדעי המדינה, אוניברסיטת אריאל וחוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי

מבוא

הדמוגרפיה מוגדרת כ"תחום ידע העוסק בהיבטים הסטטיים והדינמיים של גודל ושינוי בהרכב האוכלוסייה וקשרי הגומלין ביניהם"¹. דמוגרפיה משפיעה על כלכלה, חברה, פוליטיקה, ובסופו של דבר על איכות החיים הכוללת ועל הביטחון האישי, הקהילתי והלאומי, ומכאן חשיבותה בכל הנוגע לביטחון הלאומי.² בפוליטיקה הבין-לאומית משקפת הדמוגרפיה גם תהליכים ציביליזציוניים המצביעים, בין היתר, על קווי שבר נחלשים או מתחזקים בין ציביליזציות,³ מהם ניתן ללמוד על מגמות התפתחותם של סכסוכים שמקורם בשוני בין אוכלוסיות הנאבקות על משאבים ועל השפעה. מומחים העוסקים בנושא יטענו, לפיכך, שהדמוגרפיה היא דטרמיניסטית בהבנת הנעשה בעולם.

בהקשר של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, הסוגיה הדמוגרפית הפכה בישראל לנושא השנוי במחלוקת מהותית. בעיני רבים היא הפכה ל"שוט מאיים" ולנורת אזהרה מפני הצפוי לעתידה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, אם לא תפעל להיפרדות מהירה מהפלסטינים, בין אם במסגרת הסכם ובין אם במהלכים חד-צדדיים. לעומתם, יש מי שחולקים על תחושת הבהילות ומצביעים על מגמות ונתונים דמוגרפיים מתונים הרבה יותר. לדבריהם, מגמות ונתונים אלה מצביעים על רוב יהודי שיישמר, ואף יגדל, הן במדינת ישראל הריבונית והן בשטח ארץ ישראל המערבית כולה, בוודאי אם מתייחסים לארץ ישראל המערבית ללא רצועת עזה. מדינת ישראל אינה מתקיימת בתוך בועה והיא מושפעת, בין השאר, ממגמות דמוגרפיות אזוריות וגלובליות. לכן, כל התייחסות לממד הדמוגרפי הנוגע לישראל מחייבת מיפוי של מרחבים דמוגרפיים נוספים (המרחב האזורי והמרחב הגלובלי) וניתוח מאפייני הזיקות וההשפעות ביניהם. זאת, לצד התייחסות לניסיון העבר (במיוחד זה של ההתנתקות מרצועת עזה ומצפון השומרון), למגמות ולשחקנים בישראל עצמה, באזור שמסביבה ובקהילה הבין-לאומית. אחרת, עלולה ההתייחסות להימצא חסרה, מוטה ולא מדויקת בכל הנוגע להיבט האסטרטגי הרחב.

שתי גישות – עיקרי הטיעונים

בשתי הגישות העוסקות בסוגיה הדמוגרפית בסכסוך הישראלי-פלסטיני ניתן למצוא התייחסות לשלושה מרחבים: העולם המוסלמי, בדגש על המרחב האזורי הסמוך לישראל; ארץ ישראל המערבית – המרחב הישראלי-פלסטיני; מדינת ישראל – המרחב היהודי-ערבי/מוסלמי. עם זאת, הדיון בשאלה הדמוגרפית מתמקד ברובו בארץ ישראל המערבית – המרחב הישראלי-פלסטיני – אף שהמומחים משתי האסכולות מתייחסים גם לשני המרחבים האחרים, בדרגות חומרה והשפעה שונות.

“הגישה המחמירה”

חוקרים המייצגים את הגישה המחמירה מתייחסים לדמוגרפיה כאל איום, המשקף את החיבור שבין שתי מגמות בולטות: האחת עוסקת במרחב האסלאמי, זה המאופיין בגידול אוכלוסייה מהיר המלווה בעוני רב, באלומות ובמחסור גובר במשאבים, באווירה של הקצנה כלפי ישראל ובהתחזקות האסלאם הקיצוני.⁴ השנייה עוסקת בשינויים דמוגרפיים המתחוללים בקצב מהיר בישראל הקטנה והצפופה, ש”...יש להם השפעה גורפת בכל תחומי החיים, וההשלכות [שלם] ניכרות יותר מאשר באירופה...”⁵

יבגניה ביסטרוב וארנון סופר מזהים מגמה של עלייה במספרם של ערבים ומוסלמים הנכנסים לישראל ממדינות שכנות במסגרת איחוד משפחות, שהייה בלתי חוקית ומהגרי עבודה/מסתננים. לצד זאת הם מצביעים על הידרדרות ביחסים בין יהודים לערבים במדינת ישראל, נוכח הזיהוי העצמי של אותם ערבים כפלסטינים אזרחי המדינה. ביסטרוב וסופר גם מזהים תהליכים דמוגרפיים נוספים המובילים להיחלשות הריבונות הישראלית בגליל, במשולש, בנגב ובירושלים ולהתכנסות הרוב היהודי למרחב עירוני מצומצם, אותו הם מכנים “מדינת תל אביב”. במקביל לזיהוי מגמות אלו קובעים השניים כי מדינות האזור והרשות הפלסטינית אינן מסתגלות לתהליכי הגלובליזציה, ולכן קצב התפתחותן איטי ואף שלילי. מצב זה מוביל להגדלת הפער הכלכלי-חברתי בין לבין מדינת ישראל, מעצים את המתח והעוינות והופך את ישראל למאוימת ולפגיעה יותר.

על רקע ממצאים אלה קובעים ביסטרוב וסופר כי לא ניתן להפריד בין מה שקורה במדינת ישראל מבחינה חברתית, כלכלית, ביטחונית ואקולוגית לבין המתרחש ברצועת עזה וביהודה ושומרון, ולכן יש לדון בדמוגרפיה של מדינת ישראל במקביל לדמוגרפיה של ארץ ישראל. הם מדגישים כי השעון הדמוגרפי פועל נגד יהודי מדינת ישראל במהירות רבה: “ישראל תוכל להמשיך להתקיים רק אם יהיה בה רוב יהודי ציוני ברור, החי בטריטוריה שמידותיה וגבולותיה מאפשרים את מימוש ריבונותה של המדינה ואת ההגנה עליה, ואם תיכון בה איכות חיים ההולמת חברה מערבית”.⁶ לשיטתם, הנתונים והמגמות הדמוגרפיות מאיימים על היכולת להבטיח את שני התנאים ההכרחיים הללו להמשך קיומה של ישראל כמדינה עם רוב יהודי ציוני ברור. בהתייחסם לפערים העצומים בין האוכלוסייה הפלסטינית המתגוררת בארץ ישראל המערבית לבין האוכלוסייה היהודית שם, הם מסיקים ש”יימשכו ואף יגברו ניסיונות החדירה לישראל מקרב האוכלוסייה הפלסטינית הענייה הסמוכה כל כך לגבולותיה, וגם מהארצות השכנות האחרות”.⁷ תמונת המציאות הדמוגרפית של האוכלוסייה הפלסטינית באזור יהודה ושומרון⁸ ושל האוכלוסייה הערבית בישראל (שתמנה בשנת 2030 לפי ההערכות כ-2.2 מיליון נפש) מצביעה על כך שכנראה לא ניתן לצמצם פערים אלה בעתיד הקרוב.

במציאות דמוגרפית זו יש חשיבות גוברת להתפתחות תודעה לאומית בקרב רבים מערביי ישראל ולהתחזקותה, וקיימת "הסתברות גבוהה לכך, שבשני חלקי העם הפלסטיני יהיו כוחות חזקים דיים להביא להתקרבות ביניהם, ובבוא היום יפעלו עם אחיהם ממזרח לירדן לשם כינון מדינה פלסטינית גדולה מן הים עד המדבר".⁹ לפיכך מסיקים ביסטרווב וסופר כי מדובר באיום קיומי של ממש, המחייב היפרדות מוחלטת מהפלסטינים והפחתה של יותר מארבעה מיליון פלסטינים מהמאזן הדמוגרפי של מדינת ישראל. זו גם ההצדקה בעיניהם לגדר הביטחון ביהודה ושומרון ולגדר הגבול המשודרגת בגבול מצרים.

אל המגמות הבעייתיות הללו מצרפים שני החוקרים את הגידול במגמת ההגירה של מוסלמים ליבשת האירופית ואת המתח הגובר כתוצאה מכישלון ה"רב תרבותיות",¹⁰ דבר שמקל על החברות ועל הממשלות האירופיות להפנות את הכעס והתסכול כלפי ישראל. השניים מזהירים כי "הסובלנות כלפי ישראל בעולם המערבי מתקרבת לקצה. זוהי תערובת של אנטישמיות גרידא ושנאה לישראל יחד".¹¹ חיזוק לעמדתם של ביסטרווב וסופר ניתן למצוא אצל לסלי לבל, המתייחסת להשלכות ולהשפעות של ההגירה המוסלמית לאירופה על ביטחונה של היבשת ומזהה את המגמות הדמוגרפיות המתפתחות שם כסיכון ביטחוני לאירופה וכאתגר לערכים ולאינטרסים האירופיים.¹²

פרופ' סרג'ו דלה־פרגולה, דמוגרף בעל שיעור קומה בין־לאומי, מזהיר גם הוא, מאז תחילת שנות האלפיים, מפני הצטמצמות הרוב היהודי בארץ ישראל המערבית. הוא הציג בכנס הרצליה בשנת 2002 בפעם הראשונה את הנתון, לפיו היהודים מהווים 49.8 אחוזים בלבד מכלל תושבי ארץ ישראל המערבית (כולל רצועת עזה), והצביע על המגמות הדמוגרפיות בתרחישים שונים. לפי חישוביו, הרוב היהודי יגדל בצורה דרמטית במקרה של היפרדות מהפלסטינים ושל חילופי שטחים הכוללים את המשולש – ליותר מ־86 אחוזים מכלל האוכלוסייה.¹³

ביוני 2013 הציג דלה־פרגולה תחזית דמוגרפית דומה, תוך שהוא מצייין כי "הנתונים של הרשות הפלסטינית אינם מאומתים על ידי ישראל בצורה רשמית, אבל הם אינם רחוקים מהמציאות".¹⁴ להערכתו, הנסמכת על נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה של ישראל, מספר התושבים בארץ ישראל המערבית, ובכללם עובדים זרים ופליטים, עמד באותה עת על קצת יותר מ־12 מיליון. לדבריו, "בתוך מדינת ישראל ממש יש קצת יותר משמונה מיליון, וברשות הפלסטינית, לפי האומדנים שלי, יש משהו בין 3.5 ל־3.8 מיליון תושבים, מחולקים לפי 1.6 [מיליון] בעזה ושני מיליון בגדה".¹⁵ מאחר ובמדינת ישראל חיים קצת יותר משישה מיליון יהודים (כולל אלה שגרים ביהודה ושומרון), עומד החלק היהודי על כ־52 אחוזים בלבד, ולכן מדובר ברוב "מצומק וקטן ואפילו לא קיים, אם אתה טוען ש־350 אלף עולים הם בכלל לא יהודים".¹⁶ להבנתו, במציאות פוליטית בה מחליטה ישראל לשמר

את שליטתה באזור יהודה ושומרון, "נגמר הרעיון הציוני, או שיהיה סיפוח ומדינה יהודית לא דמוקרטית, ללא זכות הצבעה, ואז נמצא עצמנו מבודדים לחלוטין מבחינה עולמית".¹⁷

דלה־פרגולה לא תולה תקווה בפוטנציאל העלייה היהודית. את העלייה מברית המועצות בשנות התשעים של המאה העשרים הוא מגדיר כאירוע היסטורי חריג כתוצאה מהתפוררותה של האימפריה הסובייטית והעובדה שהייתה לא דמוקרטית. להערכתו, "היום, במקומות לא דמוקרטיים נותרו מספרים יחסית קטנים של יהודים. לכן, לא נותרת אלא עלייה ממדינות המערב – ארצות הברית, קנדה, צרפת ובריטניה. זה קורה, אבל המספרים קטנים".¹⁸ לכן, מסכם דלה־פרגולה, אנו נמצאים היום בנקודת רתיחה ויש לעשות מעשה.

"הגישה המקלה"

בשנת 2013 פרסם המכון לאסטרטגיה ציונית מחקר מעודכן ומקיף,¹⁹ המוביל למסקנות שונות מהמסקנות המוצגות על ידי חוקרי ותומכי הגישה המחמירה. לפי מחקר זה, קיימים הבדלים משמעותיים ביותר בנתונים בהן עושות שתי הגישות שימוש. כך, למשל, המכון לאסטרטגיה ציונית מצביע על מספר פלסטינים בשטחי הרשות הפלסטינית (רצועת עזה ואזור יהודה ושומרון) הנמוך בכ־0.7–1.3 מיליון מהמספר המוצג בגישה המחמירה ובנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הפלסטינית. כמו כן, נתוני המכון מצביעים על רוב יהודי קיים בכל ארץ ישראל המערבית ועל רוב יהודי משמעותי עוד יותר הצפוי בטווח זמן של שני עשורים, בעיקר במקרה של הוצאת רצועת עזה מהמשוואה.

המחקר של המכון לאסטרטגיה ציונית מראה, כי למרות התחזיות המדברות על אסון דמוגרפי, האוכלוסייה היהודית בארץ ישראל גדלה משמעותית במהלך 120 השנים האחרונות. על פי ממצאי המחקר, בשנת 2012 הגיעה כלל האוכלוסייה בארץ ישראל המערבית ל־10,755,000 נפש (להבדיל מ־12 מיליון על פי דלה־פרגולה). זו כוללת אוכלוסייה יהודית מורחבת (כולל יהודים מכוח חוק השבות ולא על־פי ההלכה וחסרי דת המזהים עצמם כחלק מהעם היהודי) בת 6,332,900 נפש; 4,109,000 מוסלמים (2,726,000 מתוכם ברצועת עזה וביהודה ושומרון); 181,000 נוצרים (52,000 מתוכם ברצועת עזה וביהודה ושומרון); וכ־132,000 דרוזים. שיעור האוכלוסייה היהודית המורחבת הוא, על פי מחקר זה, 59.14 אחוזים מכלל האוכלוסייה בארץ ישראל המערבית.

המחקר מתבסס על נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הישראלית לגבי רצועת עזה משנת 1993 ולגבי יהודה ושומרון משנת 1994, אך נוקט גישה שמרנית לגבי שיעורי הילודה והריבוי הטבעי בשטחים, באמצע את הנתונים הפלסטיניים. זאת, למרות שלטענתו אמינותם של נתונים אלה היא בעייתית.²⁰ המספרים

עליהם מתבסס המחקר של המכון לאסטרטגיה ציונית אינם מתחשבים בנתוני ההגירה של צעירים ערבים מיהודה, שומרון וחבל עזה, הגורמת לירידה נוספת בריבוי הטבעי שם.

חוקרי המכון מצביעים על מגמת ירידה בגידול השנתי של האוכלוסייה הערבית בארץ ישראל המערבית ועל ירידה דרסטית עוד יותר שלה הצפויה החל משנת 2030. את הירידה בגידול השנתי ובשיעור הילודה הערבית הם מייחסים לשיפור ברמת ההשכלה, להתרחבות מגמת העיור והמודרניזציה, להגירה של צעירים ערבים לחו"ל ולהתבגרות והזדקנות האוכלוסייה הערבית, המובילה לגידול בשיעורי התמותה הטבעית. המשך מגמה זו, לצד מגמת הגידול בריבוי הטבעי של היהודים בישראל, מובילים את החוקרים למסקנה כי צפוי שוויון בשיעורי הריבוי הטבעי של הערבים ושל היהודים.

בהסתמך על חישובי האומדנים, המבוססים כאמור על נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה של ישראל לגבי אזור יהודה ושומרון ורצועת עזה לשנים 1993 ו-1994, מגיע צוות החוקרים להערכה שהאוכלוסייה הערבית ביהודה, שומרון ורצועת עזה עשויה להגיע בשנת 2017 לכדי 3,099,762 נפש, ובארץ ישראל המערבית כולה (בצירוף אזרחי ישראל הערבים) ל-4,950,000 נפש. אומדן זה אינו לוקח בחשבון את שיעורי ההגירה השלילית בקרב ערביי יהודה, שומרון ורצועת עזה, ומתייחס לנתון שמרני בלבד של הגירת צעירים ערבים ממדינת ישראל. אם יתווסף לנתונים אלה גם הנתון של התגברות העלייה היהודית לישראל בעקבות התפשטות האנטישמיות בעולם, הרי ששיעור היהודים יגדל עוד יותר, מעבר לרוב יהודי מוחלט וברור הצפוי משנת 2030.

הערכות ברוח דומה ניתן למצוא גם אצל יורם אטינגר וגיא בכור, המזהירים מפני תפיסות דמוגרפיות שגויות. לטענת אטינגר, "הניפוח" של מספר הפלסטינים החיים ביהודה, שומרון ורצועת עזה הוא תגובה פלסטינית לגלי ההגירה היהודית לישראל. לדעתו, תגובה זו נועדה להחדיר מורך לב בקרב היהודים והנהגת המדינה, והמספרים המנופחים הם בחזקת "אינתיפאדה אזרחית".²¹ אטינגר גם מזכיר מספר הערכות דמוגרפיות מוטעות בעבר: קריאת הממסד הדמוגרפי לראש הממשלה אשכול בשנת 1967 לסגת מיהודה ושומרון, פן יהפכו היהודים למיעוט בשנת 1987; אזהרת פרופ' ארנון סופר באוגוסט 1988 מפני רוב ערבי בשנת 2008; הערכות פרופ' סופר ופרופ' דלה-פרגולה כי אין כל סיכוי לגל עלייה משמעותי של יהודים למדינת ישראל, ולמרות זאת הגיעו יותר ממיליון עולים ממדינות חבר העמים. אטינגר מסכם בקביעה כי "הטענה שהיהודים נידונו להפוך למיעוט מערבית לירדן ושיש לוותר על גיאוגרפיה כדי להציל את הדמוגרפיה, מהווה טעות דרמטית או הטעייה שערורייתית".²²

- בחודש דצמבר 2013 הציג יורם אטינגר ממצאי מחקר דמוגרפי מקיף,²³ המחזקים את המגמות עליהן הצביע בעבר ואת הממצאים שהוצגו במחקר המקיף של המכון לאסטרטגיה ציונית.²⁴ שלושת הממצאים הבולטים של המחקר הדמוגרפי המקיף הם:
1. מספר ערביי יהודה, שומרון ורצועת עזה הוא 3.1 מיליון ולא 4.4 מיליון (כטענת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הפלסטינית).
  2. מספר ערביי יהודה ושומרון הוא 1.7 מיליון ולא 2.7 מיליון (כטענת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הפלסטינית).
  3. בארץ ישראל המערבית (ללא רצועת עזה) יש רוב יהודי מוצק של 66 אחוזים, הנהגה מ"רוח גבית" בשל המגמות הדמוגרפיות המסתמנות.

הסיבות להערכות הדמוגרפיות השונות

הפער המספרי בין שתי האסכולות העוסקות בבעיה הדמוגרפית בסכסוך הישראלי-פלסטיני הינו משמעותי ביותר ומגיע עד לכדי כ-1.3 מיליון נפש. הפער והשונות ניכרים גם במגמות הדמוגרפיות, ומכאן גם נובעים ההבדלים בין הערכות החוקרים לגבי חלקה של האוכלוסייה היהודית בשטח ארץ ישראל המערבית בשנים האחרונות ולצפוי בה בשנים הבאות.

את ההבדלים בין הנתונים והמגמות של שתי האסכולות ניתן להסביר במספר סיבות עיקריות:

1. אמינותם ומהימנותם של נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הפלסטינית, שלגביהם קיים ויכוח נוקב לא רק בין חוקרים ישראלים. גם הבנק העולמי, ה-CIA ומכון המחקר הנורבגי FAFO מביעים הסתייגויות שונות מהם.²⁵
2. בחלק מהדיונים נכללים הפלסטינים ברצועת עזה במניין הכולל של האוכלוסייה, למרות ההפרדות של מדינת ישראל מהרצועה בשנת 2005 והעובדה שהיא מתנהלת כישות עצמאית תחת שלטון חמאס.
3. יותר מ-300,000 פלסטינים השוהים מעל שנה מחוץ לשטחי הרשות הפלסטינית נספרים כתושבי הרשות, בניגוד למקובל במחקר הדמוגרפי.²⁶
4. אבנורמליות של המדדים הדמוגרפיים במגזר היהודי: אין בהם ציפייה לגלי הגירה בהיקף שידעה מדינת ישראל בעבר, אם כי הגירה כזו עשויה לחזור על עצמה במציאות של אנטישמיות גוברת באירופה ועלייה ברמת החיים בישראל (מספר היהודים באירופה הוא כ-1.2 מיליון נפש והקהילות הגדולות הן בצרפת, אוקראינה, גרמניה ובריטניה).²⁷ להגירה יש השפעה על שיעורי הילודה בישראל, שהיא כבר כיום המדינה היחידה בעולם המפותח שיש בה עלייה קבועה של מדד הילודה ושל שיעור הפיריון של נשים.
5. הגירה פלסטינית – הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הפלסטינית התעלמה במשך שנים ארוכות מההגירה השלילית של הפלסטינים וציינה נתוני הגירה חיוביים

- בלתי מציאותיים (של 50,000 נפש בשנה). בשנים האחרונות, ולאור ביקורת מקצועית בין-לאומית, איפסה הלשכה הפלסטינית את הנתונים ומתייחסת מאז אל ההגירה הפלסטינית כאל אפס הגירה. בפועל, יש נתונים המוכיחים הגירה פלסטינית שלילית בסדר גודל של מעל 20,000 איש בשנה.²⁸ לצד נתונים אלה, קיימת הגירה גם בקרב האוכלוסייה הערבית הצעירה במדינת ישראל, בשיעור של כ-15 אחוזים בשנה.
6. דיווחי הפטירות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הפלסטינית נמוכים בהרבה מהסביר בכל קנה מידה דמוגרפי. זוהי נורמה מוכרת בקרב הפלסטינים, בין היתר בשל הרצון להמשיך ולהינות מתמיכת ארגונים בין-לאומיים, הניתנת על בסיס מספר הנפשות במשפחה.
7. ערביי מזרח ירושלים ואיחוד משפחות – בירושלים מתגוררים יותר מ-300,000 ערבים נושאי תעודת זהות ישראלית. אלה נספרים בחלק מהמקרים פעמיים – הן על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הישראלית והן על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הפלסטינית. זה המצב גם לגבי פלסטינים שהפכו לאזרחי ישראל או לתושבים בישראל, בגין תהליכי איחוד משפחות.

מקומו של הממד הדמוגרפי בשיקול האסטרטגי הישראלי הכולל

כל התייחסות לסכסוך הישראלי-פלסטיני מחייבת ראייה אזורית ומערכתית רחבה וניתוח של מהות הזיקות המתקיימות בין המרחב הישראלי-פלסטיני לבין המרחבים האחרים. כך גם בנוגע לשיקול הדמוגרפי, שצריך להיבחן לצד שיקולים נוספים, דוגמת השיקול הביטחוני, השיקול המוסרי-ערכי, השיקול המדיני, השיקול הכלכלי והשיקול היהודי (היותה של מדינת ישראל מדינת העם היהודי, וככזאת כמי שיש לה סוג של אחריות כלפי יהדות העולם באשר היא). שעבוד החשיבה האסטרטגית לשיקול הדמוגרפי בלבד עלול ליצור עיוותי תפיסה והטיות ולפגום באיכות שיקולי הביטחון הלאומי הכוללים.

ההבדלים בין שתי הגישות העוסקות בבעיה הדמוגרפית בסכסוך משקפים מחלוקות מתודולוגיות, וכנראה גם פוליטיות, בכל הנוגע למשמעויות הנובעות מהן ולדרכי הפעולה המתחייבות. בכל מקרה, וללא קשר לאסכולה זו או אחרת, ההתמקדות בממד הדמוגרפי בלבד היא מלאכותית משהו, מנותקת מן ההקשר הרחב והכולל ולא מביאה בחשבון מגמות ותהליכים צפויים ביום שאחרי היפרדות אפשרית של ישראל מהפלסטינים. אם מתייחסים אל הדמוגרפיה במובן הרחב שלה, ואם מניחים שהכללים המקובלים במחקר הדמוגרפי ובמציאות הגלובלית ימשיכו להתקיים גם ביום שאחרי ההסדר או ההיפרדות, הרי שהלחצים, האיזמים והסיכונים שבדמוגרפיה לא יתפוגגו רק מכיוון שנוצר גבול חדש.

הרשות הפלסטינית מתנהלת כישות כושלת,²⁹ ענייה, מפוצלת ומסוכסכת ואינה מסוגלת לספק את צרכי האוכלוסייה שלה באופן סביר ובכוחות עצמה. ניתן להניח כי גם לאחר מהלך ישראלי חד־צדדי של נסיגה, שלא ייתמך בהסכם ובסיוע לבניית המדינה הפלסטינית, תישאר הישות הפלסטינית כושלת בדרגה זו או אחרת. ככזאת, היא עלולה להגיע לכלל קריסת מערכות כתוצאה מהגירה לא מבוקרת של פליטים פלסטיניים ממדינות ערב, ובעיקר מסוריה ומלבנון הנתונות במשבר מתמשך. קריסת מערכות בישות הפלסטינית עשויה להוביל ללחץ דמוגרפי על ישראל, שעלולה למצוא את עצמה אז תחת לחצים גוברים והולכים של המדינות הערביות השכנות, ובעיקר של אירופה והקהילה הבינלאומית, למתן את סגירותה כלפי הפלסטינים ולגלות יותר גמישות בכל הנוגע לתנועת אנשים (ובכלל זה הגירה לישראל) וסחורות.

הדמוגרפיה האזורית, המשפיעה בהכרח על המרחב הדמוגרפי הישראלי־פלסטיני, מושפעת ומתעצבת ממגמות אזוריות "טקטוניות": התפתחות של אזורי ספר בגבולות מדינת ישראל והמדינה הפלסטינית כתוצאה מהיחלשות השלטון המרכזי המצרי בסני מצד אחד, וערעור אפשרי של היציבות בירדן ובלבנון כתוצאה מהמשך מלחמת האזרחים בסוריה ומתנועה גדולה של פליטים ממנה, מצד שני. על כך יש להוסיף את גלי ההגירה מהאזורים עליהם השתלט ארגון המדינה האסלאמית (דאע"ש), המשקף את מגמת ההתפשטות של האסלאם הסוני הקיצוני ביותר. מגמות אלו אינן מושפעות משינוי במאזן הדמוגרפי במדינת ישראל, אך ללא ספק משפיעות עליה.

מהלך אסטרטגי של התנתקות ישראלית משטח פלסטיני, שיוביל לשינוי במאזן הדמוגרפי, עשוי להיות גם הוא בעל השפעה מוגבלת על הלגיטימציה של מדינת ישראל והתמיכה בה, וכן על ביטחונה. ישראל ראתה ביציאתה מרצועת עזה בשנת 2005 את סוף הכיבוש והאחריות על האוכלוסייה הפלסטינית ברצועה, ומבחינה דמוגרפית נגרעו אז מהמאזן הישראלי־פלסטיני כמיליון וחצי פלסטינים. למרות זאת, התמיכה הבינלאומית במהלך הישראלי לא ארכה זמן רב, וזאת על אף טרור מתמשך וגובר מהרצועה כלפי ישראל. הפלסטינים, העולם הערבי וחלק מהקהילה הבינלאומית עדיין רואים במדינת ישראל כוח כובש ברצועת עזה בשל שליטתה במעברים היבשתיים ובמרחב הימי והאווירי שלה. בשל כך ממשיכים הפלסטינים, בגיבוי חלק מהקהילה הבינלאומית, להטיל על ישראל את האחריות למציאות ההומניטרית ברצועה. נכון לשאול בהקשר זה האם מהלך דומה של ישראל באזור יהודה ושומרון, בשם האיום הדמוגרפי, יצור מציאות שונה.

כ־95 אחוזים מהפלסטינים ביהודה ושומרון נתונים למרותה של הרשות הפלסטינית, האחראית להם ולרווחתם האישית והקיבוצית מיום לידתם ועד יום מותם. לפיכך, לא ברור מדוע הם נכללים במאזן הדמוגרפי כאילו היו, יחד עם

היהודים, חלק מישות פוליטית אחת? יש מי שיטענו שהשליטה הישראלית בשטחי C ובמעטפת של יהודה ושומרון מנציחה מציאות של כיבוש, ולכן מדובר באזרחים פלסטיניים ובאחריות של הרשות הפלסטינית רק לכאורה, מכיוון ששגרת חייהם של הפלסטינים מושפעת ומופרעת מעצם הנוכחות והשליטה הישראלית בשטח; אך בהתייחס לממד הדמוגרפי, השאלה היא במה שונה טענה זו מהטענה לגבי האחריות הישראלית ברצועת עזה ומדוע שהיא תשתנה ביום שלאחר היפרדות ישראלית מהפלסטינים ביהודה ושומרון, כשברור (בוודאי לאור לקחי מבצע "צוק איתן") שישאל תצטרך להמשיך לשלוט במעטפת של האזור למשך תקופה ארוכה כדי להבטיח את ביטחונה?

ברור שהשיקול האסטרטגי הישראלי הכולל, שנועד להבטיח את עצם קיומה של מדינת לאום יהודית במרחב ואת שגשוגה וביטחונה, צריך להביא בחשבון את הממד הדמוגרפי. אך ספק אם התכנסות של ישראל לגבולות שיוגדרו על ידיה כגבולות ביטחון ושיוציאו מקרבה אוכלוסייה פלסטינית גדולה – דבר שיובייל לשינוי משמעותי של המאזן הדמוגרפי במדינת ישראל גופא – תשנה בהכרח ולאורך זמן את עמדת הפלסטינים, העולם הערבי והקהילה הבין-לאומית. שליטה ביטחונית של ישראל בשטחי יהודה ושומרון ואי-שביעות רצון פלסטינית ממנה, לצד קיומו של מיעוט לאומי פלסטיני בשטחה הריבוני של מדינת ישראל, המזהה עצמו כחלק מהעם הפלסטיני, ויכולת תפקוד מדינתית נמוכה של הישות/המדינה הפלסטינית שתיווצר בשטח שתפנה ישראל, ימשיכו להזין את מאמצי הדה-לגיטימציה של ישראל ואת האתוס של התנגדות ומאבק בה.

ישראל עשויה להידרש למהלך חד-צדדי באזור יהודה ושומרון, בבחינת החלופה הפחות גרועה מבין מספר חלופות גרועות. מהלך כזה, אם יבוא, צריך להיות פועל יוצא של שיקול אסטרטגי מקיף וכולל, הנשען על שיקולים ביטחוניים ולאחר מכן על שיקולים מוסריים-ערכיים, כלכליים ומדיניים, וכן על שיקולים דמוגרפיים. השיקולים הדמוגרפיים אינם ראשונים בסדר החשיבות, ובוודאי שאין לעשות בהם שימוש כדי להלך אימים על הציבור. יש לנהוג ביושר האסטרטגי המתחייב, להבין את ההקשרים הרחבים והמגמות המתפתחות, להשתמש גם בפרספקטיבה ההיסטורית ובניסיון שהצטבר, ובעיקר לזכור כי המציאות שתתעצב לכדי שינוי של ממש במאזן הדמוגרפי בשטחה של מדינת ישראל תמשיך להיות מאותגרת על ידי מגמות דמוגרפיות במרחב ומעבר לו ועל ידי מחוללי הדה-לגיטימציה לסוגיהם.

הערות

1 סרג'ו דלה־פרגולה, "דמוגרפיה ועמיות יהודית",

<http://www.bh.org.il/wp-content/uploads/%D7%93%D7%9E%D7%95%D7%92%D7%A8%D7%A4%D7%99%D7%94-%D7%95%D7%A2%D7%9E%D7%99%D7%95%D7%AA-%D7%99%D7%94%D7%95%D7%93%D7%99%D7%AA.pdf>

- 2 על הקשר בין דמוגרפיה לביטחון לאומי ועל אי-בקיאותם של העוסקים בסוגיות של ביטחון לאומי במשמעויות הדמוגרפיה ראו: ארנון סופר, **מה בין אנשי משפט, דמוגרפיה וקיומה של ישראל**, קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה, 2008, עמ' 30-47, <http://web.hevra.haifa.ac.il/~ch-strategy/index.php/2013-07-28-12-47-44/60-2013-10-22-12-00-04>
- 3 סמואל הנטינגטון, "התנגשות הציביליזציות", תמצית פרק 12, אתר קיוונים, <http://www.kivunim.org.il/article.asp?id=8>
- 4 ארנון סופר, "במפעל ההתיישבות הציוני בארץ ישראל אין כל חדש – מה שהיה הוא שיהיה", קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה, 2008.
- 5 יבגניה ביסטרוב וארנון סופר, **ישראל, דמוגרפיה 2010-2030 – בדרך למדינה דתית**, קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה, 2010, עמ' 9. להלן: ביסטרוב וסופר, **ישראל, דמוגרפיה**.
- 6 **שם**, עמ' 15.
- 7 **שם**, עמ' 19.
- 8 האומדנים שמציגים ביסטרוב וסופר דומים מאד לאומדני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הפלסטינית – כ-4.4 מיליון פלסטינים ברצועת עזה וביהודה ושומרון. ביסטרוב וסופר, **ישראל, דמוגרפיה**.
- 9 על כישלון ה"רב-תרבותיות" במערב אירופה ראו לדוגמה: שאול רוזנפלד, "כישלונה הידוע של הרב-תרבותיות", *YNET*, מדור דעות, 18 באוקטובר 2010, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3971177,00.html>.
- 11 ביסטרוב וסופר, **ישראל, דמוגרפיה**, עמ' 54.
- 12 Leslie Lebl, "The Islamist Threat to European Security", *Middle East Quarterly*, Summer 2014, <http://www.meforum.org/3856/dangerous-and-false-palestinian-unity>
- 13 סרג'ו דלה-פרגולה, "התפתחויות דמוגרפיות בעולם היהודי – תחזיות והשלכות", כנס הרצליה, 2002, <http://www.herzliyaconference.org/?CategoryID=87&ArticleID=117>
- 14 סרג'ו דלה-פרגולה, "הרוב היהודי כמעט ולא קיים, אנחנו קרובים למדינה דו לאומית", אתר מאקו, <http://www.mako.co.il/world-now-israel/Article-8f1be8320475f31006.htm>
- 15 **שם**.
- 16 **שם**.
- 17 **שם**.
- 18 **שם**.
- 19 יעקב פייטלסון, **התהליכים הדמוגרפיים בארץ ישראל (1800-2013)**, המכון לאסטרטגיה ציונית, ירושלים, 2013.
- 20 "משנת 2005, תוך שבע שנים בלבד, שינו הפלסטינים את התחזית שלהם למועד שבו הם יפכו לרוב בארץ ישראל ארבע פעמים. תוך כדי כך, כל פעם השתנה גודל האוכלוסייה הערבית באופן משונה ביותר" (שם, עמ' 29). את הסתייגותם מבססים חוקרי המכון לאסטרטגיה ציונית גם על דוחות הבנק העולמי, מכון FAFO הנורבגי והתייחסות של דמוגרפים וחוקרים בעלי שיעור קומה בין-לאומי, המצוטטים במחקר. יורם אטינגר, "קונספציה דמוגרפית קטלנית", **ישראל היום**, 6 באוקטובר 2013, <http://bit.ly/195o3As>
- 21 יורם אטינגר, "המאזן הדמוגרפי – לא מה שחשבתם!", חדשות מחלקה ראשונה, 6 בפברואר 2014, <http://bit.ly/1e7zCaL>, להלן: אטינגר, המאזן הדמוגרפי – לא מה שחשבתם

- גיא בכור, "האחים רייט טסים אל המרחב: זינוק יהודי דמוגרפי, למרות מה שסיפרו לכם", *Gplanet*, 21 באוגוסט 2013, http://www.gplanet.co.il/prodetailsamewin.asp?pro_id=2222.
- 22 אטינגר, המאזן הדמוגרפי – לא מה שחשבתם.
- 23 **פער המיליון: האוכלוסייה הערבית בגדה המערבית וברצועת עזה**, מרכז בגין-סאדאת ללימודים אסטרטגיים, אוניברסיטת בר אילן, 2006, <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/MSPS65Heb.pdf>
- 24 יעקב פייטלסון, שעמד בראש צוות החוקרים במכון לאסטרטגיה ציונית, נמנה גם על חוקרי מחקר פער המיליון.
- 25 **פער המיליון**; דוח הבנק העולמי על מערכת החינוך בגדה המערבית וברצועת עזה משנת 2006 מצביע על פער של 32 אחוזים בין מספר הנרשמים לכיתה א' בגיל שש על פי הרשות הפלסטינית ובין נתוני הילודה של אותו שנתון: *West Bank and Gaza Education Sector Analysis, Impressive Achievements under Harsh Conditions and the Way forward to Consolidate a Quality Education System*, September 7, 2006, p. 8, <http://siteresources.worldbank.org/INTWESTBANKGAZA/Resources/EducationSectorAnalysisSept06.pdf>
- 26 "הספירה כוללת 325,000 אנשים המתגוררים יותר משנה מחוץ לאדמות הפלסטיניות, אך נושאים תעודות זהות פלסטיניות ויכולים לשוב בכל עת. המספר מינימלי ואינו מדויק, מכיוון שלא יכולנו להתקשר לכל המשפחות המתגוררות בחו"ל": ראש הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הפלסטינית, חסן אבו לבדה, במסיבת עיתונאים, אל-בירה, 26 בפברואר 1998.
- 27 "13 מיליון יהודים בעולם; היכן נמצאות הקהילות הגדולות?", **גלובס**, 13 בספטמבר 2013, <http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000878980>
- 28 לפי מחקר **פער המיליון**, עמ' 25, נתוני משטרת ההגירה הישראלית החולשת על מעבר פלסטינים דרך המעברים הרשמיים של ישראל ודרך גשר אלנבי, לשנים 1997–2003, מצביעים על הגירה שלילית של 10,000–20,000 איש בשנה. לעומת זאת, מכון הדמוגרפיה הנורבגי FAFO מצביע על הגירה של 100,000 פלסטינים מהשטחים בין ספטמבר 2000 לדצמבר 2002, שם, עמ' 28.
- 29 בכפוף לרוב הקריטריונים המרכיבים את מדד המדינות הכושלות CAST של "הקרן למען השלום" www.fundforpeace.org (FFP)

עלייתה של "המדינה האסלאמית"

אפרים קם

הצלחת ארגון "המדינה האסלאמית" (דאע"ש) משקפת צרוף של עוצמות וחולשות. כוחותיו ניידים, מהירים ומפתיעים, משלבים יכולות של צבא קטן עם טקטיקת טרור, ואינם פגיעים מספיק. הצלחותיו מעצימות את כוחו ומתבטאות בהשגת כספים וכלי נשק, במשיכת מתנדבים ובבניית מאחז קרקעי גדול בעיראק ובסוריה, שמשטריהן אינם מסוגלים להתמודד אתו ותלויים בסיוע מארצות הברית ומאיראן. שתי האחרונות מגבילות את פעילותן נגד דאע"ש לתקיפות אוויריות שאינן יעילות מספיק. גם המהלכים המדיניים לחיסול הארגון אינם פשוטים.

דאע"ש הוא ארגון קטן, המוגבל ביכולתו להשתלט על שטחים נוספים. גם תמיכת הסונים בעיראק בו מוגבלת, בעוד שיריביו מתחילים להתארגן ולפעול נגדו. רוב המוסלמים מסתייגים מגישתו, והפוטנציאל לממש את חזון המדינה האסלאמית שלו אינו גדול. נראה שהכך צפויה לנטות בעתיד לכיוון חולשותיו של דאע"ש. עם זאת, תהליך בלימתו לא יהיה קצר ונראה כי הארגון לא ייעלם במהרה.

מילות מפתח: המדינה האסלאמית, דאע"ש, עיראק, סוריה.

נקודת המוצא לעליית "המדינה האסלאמית"

עלייתו של ארגון "המדינה האסלאמית" בעיראק ובסוריה היא פועל יוצא של שלוש התפתחויות מרכזיות: האחת היא הופעתו בזירה העולמית של ארגון "אל-קאעדה", החותר לקדם תפיסה אסלאמיסטית-ג'האדיסטית בעולם. "אל-קאעדה" הוקם ב-1988, אך הוא נתפס כאיום על יציבות המערכת הבין-לאומית ועל ביטחונן של מדינות רבות בעיקר מאז התקפת הטרור שלו בארצות הברית בספטמבר 2001. גישתו הקיצונית משכה צעירים מוסלמים רבים לשורותיו ותרמה להקמת ארגונים

ד"ר אפרים קם הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי

נוספים מסוגו, שהתחברו לתנועה נרחבת המכונה "הג'האד העולמי". ארגון "המדינה האסלאמית", ובשמו הקודם "המדינה האסלאמית בעיראק ובסוריה" (דאע"ש, בראשי תיבות בערבית), הוא התוצאה המאיימת ביותר של התפתחות זו. ההתפתחות השנייה היא ההתערבות הצבאית האמריקאית בעיראק ב-2003. כיבוש עיראק הביא למהפך במאפייניה הפוליטיים והחברתיים וביכולותיה האסטרטגיות. השלטון המרכזי נחלש מאד. השיעים, המונים כשישים אחוזים מאוכלוסיית המדינה, אך דוכאו במשך דורות על ידי המיעוט הסוני, נעשו הגורם המוביל במערכת הפוליטית העיראקית. הסונים, שהורגלו לשלוט בעיראק, נדחקו לשולי הבמה, למרות שניתן להם ייצוג בממשלה ובפרלמנט. תסכולם הוביל אותם לבנות מיליציות חמושות, שחלקן הפעילו טרור נגד יריביהם, בעיקר השיעים, שהגיבו באותו מטבע. התוצאה היא מלחמת אזרחים קשה, בעיקר בין המיליציות הסוניות והשיעיות, שבמהלכה נהרגו, לפי הערכות שונות, בין 130,000 ל-150,000 איש, ויתכן הרבה יותר.

במקביל, פירקו האמריקאים לחלוטין את צבא עיראק, שבתחילת שנות ה-90 של המאה העשרים היה הצבא הערבי הגדול ביותר. במקומו הם הקימו את כוחות הביטחון העיראקיים – כוח גדול שמנה ב-2014 כ-650,000 איש, מהם 280,000 בצבא והשאר במשטרה. למרות גודלם, אין לכוחות אלה שום יכולת להגן על עיראק מול אויב חיצוני: אין לעיראק חיל אוויר ממשי, טילים או נשק לא קונבנציונלי, ויש לה כוח שריון קטן בלבד. משימתם העיקרית של כוחות הביטחון העיראקיים היא להבטיח את הסדר והביטחון הפנימי, אלא שגם בכך הם נכשלו, בעיקר עקב מאבק הדמים בין העדות, ולמעשה, למיליציות העדתיות יש השפעה רבה יותר מאשר לכוחות הביטחון הממשלתיים. לכך מצטרפת התפתחות חשובה נוספת: כוחות ארצות הברית יצאו מעיראק בסוף 2011, ובכך הותירו את השטח למאבקים פנימיים, שהובילו, בסופו של דבר, להשתלטות דאע"ש על יעדי מפתח בצפון-מערב המדינה.

ההתפתחות השלישית היא מלחמת האזרחים בסוריה הנמשכת ללא הכרעה, שעד כה הביאה למותם של כ-190,000 איש. למאבק בין משטר אסד ובין כוחות האופוזיציה הפנימית חדרו גורמים ג'האדיסטים, שחלקם קשור ב"אל-קאעדה". אלה מאיימים על המשטר הסורי ומשפיעים גם על מלחמת האזרחים בעיראק ועל התעצמותו של דאע"ש. החלל השלטוני שנוצר בסוריה אפשר לארגון "המדינה האסלאמית" להקים בה בסיס מבצעי, המסייע לו להגיע להישגיו בעיראק.

"המדינה האסלאמית" – רקע

ארגון "המדינה האסלאמית" התפצל מ"אל-קאעדה" עקב סכסוך בין מנהיגו, אבו בכר אל-בגדאדי, ובין מנהיג "אל-קאעדה", איימן אל-זוואהרי, על הנהגת הג'האד

העולמי. ארגון דאע"ש רואה עצמו כירש האמתי של "אל-קאעדה", שכן לפי תפיסתו, "אל-קאעדה" של היום סטה מדרכו של מייסדו אוסאמה בן לאדן, ולכן סמכותו של אל-זוואהרי אינה לגיטימית. היחסים בין דאע"ש ל"ג'בהת אל-נוצרה" – הפלג של "אל-קאעדה" הפועל בסוריה נגד משטר אסד – כרוכים בחשדנות ובאלימות. באפריל 2013 התפרצה העוינות אל פני השטח, כשאל-בגדאדי הודיע שהוא מרחיב את "המדינה האסלאמית של עיראק" גם לסוריה ומשנה את שם הארגון ל"המדינה האסלאמית של עיראק וסוריה". בעקבות זאת ניסה אל-זוואהרי להורות לדאע"ש להחזיר את אנשיו מסוריה לעיראק, אך אל-בגדאדי סירב לכך, ובינואר 2014 הודיע כי דאע"ש אינו עוד חלק מ"אל-קאעדה".

באביב 2013 החל דאע"ש להעביר כוחות מסוריה למערב עיראק, ובתחילת 2014 השתלט על כמה ערים במחוז אנבאר, ובכללן על העיר פאלוג'ה הנמצאת כארבעים ק"מ ממערב לבגדאד. מסע ההצלחות העיקרי של דאע"ש בעיראק התנהל ביוני 2014, כשעלה בידיו להשתלט על מוצול, העיר השנייה בגודלה במדינה, ועל תכרית, מקום הולדתו של צדאם חוסיין. דאע"ש גם ניסה להשתלט על העיר כרכוכ בה שולטים הכורדים. אם היה מצליח בכך, משמעות הדבר הייתה שליטה שלו בחלק חשוב של תשתית הנפט של עיראק. הארגון אמנם ניצח בכמה קרבות את המיליציה הכורדית העיקרית, פְּשְׁמֶרְגָה, אך לא הצליח להדוף אותה מכרכוכ. עם זאת, הוא הצליח להשתלט לכמה שבועות על סכר מוצול שעל נהר חידקל, שהוא בעל חשיבות אסטרטגית, והציב לעצמו את היעד העיקרי – השתלטות על בגדאד, כחלק מתוכנית רב-שלבית להקים מדינה אסלאמית מעיראק ועד לבנון. בעקבות הישגי דאע"ש ביוני 2014, הכריז אל-בגדאדי על הקמת החליפות האסלאמית, ומינה את עצמו לחליף שינהיג אותה. הוא קיצר את שם הארגון ל"מדינה האסלאמית" כדי להדגיש שאינו מקבל את פיצול העולם המוסלמי למדינות לאומיות שגבולות חוצצים ביניהן. לצורך זה גם פונה דאע"ש למוסלמים ברחבי העולם בקריאה לשנות את הסדר הקיים, למרוד במשטרים הקיימים ולהרחיב את גבולות החליפות האסלאמית לכל המרחב המוסלמי. רעיון חידוש החליפות והקמת המדינה האסלאמית הלהיב ומשך צעירים רבים לארגון, בעיקר בשל השילוב בין החזון ובין ההצלחות בשטח. בכך הציב דאע"ש אתגר לארגונים אסלאמיים מתחרים, ובכללם "אל-קאעדה", שהועמד במצב קשה, וכן הגביר את העימות בין הסונים ובין השיעים.¹

"המדינה האסלאמית" – עוצמות וחולשות

הצלחותיו של דאע"ש בסוריה, ובעיקר בעיראק, והמהירות שבה הושגו הפתיעו את כל הגורמים הנוגעים בדבר: ממשלת עיראק והמיליציות השיעיות והכורדיות, משטר אסד, איראן ושכנותיהן האחרות של עיראק וסוריה, ארצות הברית וממשלות

המערב, וגם ישראל. ההישגים המפתיעים של דאע"ש, התמוטטות הכוחות שעמדו מולו, הקיצוניות והאכזריות שליוו את מעשיו, התחזקותו בעקבות הישגיו, הקושי להעמיד מולו מענה הולם, יומרותיו ושיאיו חסרות הרסן והגבול, והאיומים החמורים הטמונים בהקמת המאחז הקרקעי הגדול שנבנה על ידי בעיראק ובסוריה – כל אלה עוררו חששות ופחדים גדולים בקרב המדינות העלולות להיות מושפעות מצעדיו העתידיים של הארגון. יש כאלה הסבורים שדאע"ש אף מסוכן ומאיים יותר מ"אל־קאעדה", משום שיש לו מאחז קרקעי גדול, יכולות צבאיות ומקורות כספיים. כמה גורמים בונים את עוצמתו והצלחותיו של דאע"ש. ראשית, הכוחות שהתמודדו אתו, בעיקר בעיראק, הפגינו חולשה בולטת וקוצר יד. כוחות הביטחון העיראקיים נבנו, צוידו ואומנו על ידי ארצות הברית במשך כשבע שנים בהשקעה כספית גדולה מאד, וגם לאחר יציאת כוחותיה הצבאיים מעיראק המשיכו יועצים אמריקאיים לסייע בבנייתם. הם הורכבו מבני שלוש העדות המרכזיות בעיראק, כשבמקביל להם פעלו המיליציות העדתיות, לא היו מלוכדים ולא גילו נחישות מספקת מול לחציו של ארגון קטן, אך נחוש להשיג את מטרותיו. כתוצאה מכך, כוחות הביטחון העיראקיים לא עמדו במשימתם העיקרית בשעת מבחן: במקביל לנפילת מוצול בידי דאע"ש ביוני 2014 התמוטטו כמעט חמש מתוך 18 הדיוויזיות של צבא עיראק תוך 48 שעות.²

כוחות הביטחון העיראקיים אינם מסוגלים במצבם הנוכחי להתמודד עם דאע"ש. גם המיליציות השיעיות, שחלקן צוידו ואומנו בידי איראן, לא גילו יכולת עמידה מול הארגון. אפילו המיליציה הכורדית העיקרית, פשמרגה – אחת המיליציות הגדולות בעיראק, שפעלה מתוך בסיסה במובלעת הכורדית – גילתה חולשה מול דאע"ש. היו לכך כמה סיבות: היא צוידה בידי ארצות הברית בעיקר בנשק קל, שלא היה יעיל מול הנשק הכבד שבידי דאע"ש; יש לה ניסיון בלוחמת גרילה כפרית, אך לא בלוחמה עירונית ובמבצעים התקפיים; חלק גדול מלוחמיה הם אנשים מבוגרים.³ שנית, דאע"ש אינו ארגון גדול. בתחילת מסע הצלחותיו בעיראק כלל דאע"ש, לפי הערכות שונות, כ־10,000 איש, שליש מהם לוחמים מאומנים ומנוסים, בכללם בוגרי הלחימה בסוריה, וכאלף מתנדבים זרים, שחלקם רכשו ניסיון בצ'צ'ניה ובבוסניה. ואולם כיום, הארגון מקבל סיוע משבטים סוניים, מאנשי מפלגת הבעת' העיראקית לשעבר וממיליציות סוניות חמושות, ולפי ההערכה המעודכנת של ה־CIA, כוחו כולל עתה בין 20,000 ל־31,000 איש. הגדרת דאע"ש כארגון טרור אינה ממצה את יכולותיו: הארגון משלב יכולות וטקטיקות בתחום הטרור, שהשתכללו בשנים שבהן לחמו אנשיו נגד הכוחות האמריקאיים בעיראק, עם מרכיבים של צבא סדיר קטן. לארגון גם הצטרפו קצינים וחיילים מצבאו של צדאם חוסיין. לקצינים אלה יש ניסיון בתכנון מבצעים ובהפעלת יחידות בסדר גודל של 200–300 לוחמים, ברמת הפלוגה והגדוד. הניסיון הצבאי של חלק מלוחמי דאע"ש תרם להצלחותיו

בשטח, בעיקר באמצעות תנועה מהירה לאורך הכבישים הטובים בעיראק, תוך שימוש בכלי רכב משורינים שנתפסו מכוחות הביטחון העיראקיים ומצבא סוריה. יכולת הניידות מאפשרת ללוחמי דאע"ש להשיג יתרון מספרי מקומי על יריביהם ולהפתיעם. בנוסף לכך, אין לדאע"ש בסיסים, מרכזי פיקוד ושליטה ומתקנים קבועים, ולכן קשה לפגוע בהם.⁴

שלישית, דאע"ש שלאחר יוני 2014 הוא ארגון בעל יכולות משופרות. הצלחותיו הביאו אותו להחזיק בנשק כבד וחדש מתוצרת ארצות הברית שנתפס מידי כוחות הביטחון העיראקיים, וכן בנשק שנתפס מידי הצבא הסורי, והקנו לו יתרון על המיליציות השיעיות והכורדיות. חשובה לא פחות מכך היא העובדה, שתוך כדי התקדמותו השתלט דאע"ש על מקורות כספיים משמעותיים, בעיקר עקב הצלחתו לתפוס בנקים בערים שנפלו לידיהם, וכן להשתלט על מקורות נפט. לרשות הארגון עומדים כיום מקורות כספיים חשובים נוספים: הוא סוחט כספים מאנשי עסקים ודמי הגנה ממיעוטים באזורים שבשליטתו, ודורש כופר תמורת שחרור בני ערובה שתפס.⁵ הפיכתו לארגון בעל אמצעים כספיים, המאפשרים לו לשלם משכורות לאנשיו, הביאה לשורותיו מתנדבים רבים שהרחיבו את מאגר כוח האדם העומד לרשותו.

רביעית, כל גבול עיראק-סוריה נשלט כיום על ידי דאע"ש. לוחמים ונשק עוברים באורח חופשי בשני הכיוונים ומחזקים לפי הצורך את יכולת הלחימה של הארגון בשתי המדינות. הצלחות דאע"ש בעיראק מחזקות את מאחזיו בסוריה, ולהיפך. נסיגתם המלאה של כוחות הביטחון העיראקיים מאזור הגבול והעובדה שלעיראק אין יכולת תקיפה אווירית מאפשרות לדאע"ש להעביר כוחות ונשק כבד לאזורים בצפון-מערב עיראק, שבהם הוא נלחם בשבטים מקומיים שחימושם קל.⁶

השליטה של דאע"ש משני צדי הגבול הסורי-עיראקי מאפשרת לארגון לבנות מאחז טריטוריאלי טרוריסטי גדול בלב המזרח התיכון, לנסות לממש את תפיסתו בדבר מחיקת הגבולות בין המדינות המוסלמיות ולהתקדם ליצירת חליפות אסלאמית גדולה. לפי ההערכות, דאע"ש שולט כיום בכשליש משטח סוריה ובכרבע משטח עיראק, ובאזורי שליטתו נמצאים לפחות שמונה מיליון איש. השתלטותו על אזור רוטבָה במערב עיראק הקנתה לו גם גישה ישירה לגבולות עיראק עם ירדן וסעודיה. דאע"ש אינו מקיים בהכרח שליטה מלאה בשטחים עליהם השתלט בעיראק, אולם אחיזתו בהם מתחזקת. הוא בנה מעין ממשלה ומנגנון ניהול לטפל בהם, ושליטתו על כמה ערים חשובות, ובראשן מוצול, ועל צירי תנועה, נהרות וסכרים, מקנה לו יתרון נוסף על יריביו.⁷

לבסוף, למדיניותו של ראש ממשלת עיראק הקודם, נורי אל-מאלְכִי, היה תפקיד חשוב בהתחזקותו של דאע"ש. אל-מאלְכִי, שעמד בראש ממשלת עיראק בין מאי 2006 ליולי 2014, התבלט כשליט עריץ ומושחת שמנע תהליך ממשי של פיוס

לאומי בין העדות בעיראק. הוא החליש והשחית את כוחות הביטחון העיראקיים במאמציו לבנות את כוחו האישי ואת ממשלתו כמעט רק על בסיס תמיכה שיעית, תוך שהרס כל רצון טוב ואמון מצד הסונים. במדיניותו זו נשען אל־מאלכי על איראן ויצר קשרים קרובים עם משטר אסד, ובכך ניכר עוד יותר את הסונים בעיראק. רוב המנהיגים המתונים של השבטים, המיליציות והארגונים הסוניים בעיראק אינם אוהדים את גישתו הדתית והתרבותית הקיצונית של דאע"ש. ואולם, שנאתם כלפי אל־מאלכי וממשלתו הייתה כה עזה, עד שהם היו מוכנים לתמוך בארגון. יתר על כן, הרים ממנהיגי הסונים בעיראק השתייכו למשטר צדאם חוסיין, וקיוו שדאע"ש יחזיר את השליטה במדינה לידי הסונים.⁸

לצד הצלחותיו, יש לדאע"ש חסרונות ומגבלות ניכרים. ראשית, ארגון בסדר גודל כזה של דאע"ש יתקשה לשלוט בשטחים שכבש ולנהל אותם, ובו בזמן להשתלט על שטחים נוספים, במיוחד כאשר מעתה נופלת עליו האחריות לחייהם ולרווחתם של מיליוני אנשים. נראה כי הוא יצליח יותר באזורים שבהם יש אוכלוסייה סונית ניכרת, אך יתקשה לבסס את שליטתו באזורים שבהם יש ריכוזים של אוכלוסייה שיעית וכורדית. דאע"ש יצטרך להחליט אם לרכז את מאמציו בביסוס שלטונו באזורים שכבש ולבנות בהם תשתית כלכלית יציבה עבור המדינה שהוא מבקש לכוון, או להרחיב את ניסיונות ההשתלטות שלו לדרום השיעי של עיראק או למרכז סוריה – בסיס שלטונו וכוחו של משטר אסד.⁹ במיוחד נראה שאין בכוחו של דאע"ש להשתלט על בגדאד, אותה הציב כיעדו המרכזי, משום שרובה של העיר הוא השיעי והמיליציות השיעיות וכוחות הביטחון הממשלתיים יעשו הכל כדי להגן על הבית. במצב זה, דאע"ש צפוי להגביר את פיגועי הראווה בבירה העיראקית כדי לזרוע בה פחד והרס.

שנית, דאע"ש אינו יכול לייצג וללכד את כל הסונים לאורך זמן. הקואליציה התומכת בו אינה מלוכדת, ויש בתוכה בעלי אינטרסים מנוגדים – מנהיגי שבטים, ותיקי משטר צדאם חוסיין וג'האדיסטים. חלק גדול ממנהיגי הסונים שתמך עד כה, במידה כזו או אחרת, בדאע"ש עשה זאת, כאמור, לא כל כך "מאהבת מרדכי", אלא בעיקר "משנאת המן". לפחות חלקם מסתייגים מהקיצוניות הדתית של הארגון, ובכלל זה מהקמת החליפות, ממחיקת הגבולות, מרדיפת המיעוטים ומגילויי האכזריות שלו. למרות זאת, הם ממשיכים לתמוך בדאע"ש משנאתם לאל־מאלכי ולמדיניותו ומתקוותם שהארגון יחזק את מעמד הסונים בעיראק. לא ברור עד מתי תימשך תמיכתם בדאע"ש, במיוחד לאחר שאל־מאלכי הודח מתפקידו ויש ציפייה לשינוי במדיניות הפנים של הממשלה. באשר לקציני הצבא של צדאם חוסיין שהצטרפו לדאע"ש, קיימת אפשרות שארצות הברית וממשלת עיראק ינסו לשכנע את חלקם לסייע לכוחות הביטחון הממשלתיים.¹⁰ מהלך דומה ננקט ב־2006–2007, כאשר ארצות הברית הצליחה לתקוע טריז בין מנהיגים סוניים ובין "אל־קאעדה". אך

לאחר האכזבה והתסכול בקרב הסונים בעיראק בשנים האחרונות, נראה שיהיה קשה הרבה יותר לחזור פעם נוספת על הצלחה זו. שליטת, עד כה נהנה דאע"ש מהעובדה שהתגובה הבין-לאומית על פעילותו וההתערבות החיצונית נגדו בעיראק ובסוריה היו מצומצמות. ואולם, יריבו מתחילים להתארגן כדי לבלום אותו. המענה לאיום שדאע"ש מציב אינו פשוט, והצלחתו אינה מובטחת, ובכל מקרה מימושו ידרוש זמן. אבל אם המאמץ האמריקאי לבנות קואליציה יעילה נגד הארגון יתחיל לשאת פרי, עשוי דאע"ש למצוא את עצמו בפני כוחות חזקים ממנו בהרבה, ואז אפשר שהוא יאבד את התנופה שאפיינה אותו, ובהדרגה – גם חלק מהישגיו.

הדרכים לבלימת "המדינה האסלאמית"

למרות שמדינות רבות מודאגות מאד מעלייתו של דאע"ש, רק שתיים מהן באות בחשבון לצורך נקיטת מהלכים משמעותיים נגדו – ארצות הברית ואיראן. שתי מדינות אלו רואות בעליית הארגון איום ממשי על האינטרסים שלהן, ולהלכה יש לשתייהן יכולת להפעיל נגדו אמצעים צבאיים. הממשל האמריקאי מודאג מהאפשרות של צמיחת מאחז רדיקלי אלים בלב המזרח התיכון, שייצא טרור נגד יעדים אמריקאיים ומערביים בעולם ונגד בעלות בריתו במזרח התיכון ויערער את יציבותן של המדינות המוסלמיות באזור ומעבר לו; בעיני איראן, מרחב הפעולה הנוכחי של דאע"ש מצוי בשלוש המדינות החשובות לה ביותר: עיראק, סוריה ולבנון. כאמור, דאע"ש מאיים על מעמדם המוביל של השיעים בעיראק, ובכלל זה על המיליציות השיעיות הקשורות באיראן, וכן על עתידו של משטר אסד ועל הקהילה השיעית בלבנון. הארגון גם מאיים על האינטרסים הכלכליים של איראן בעיראק ובסוריה. איראן גם חוששת שאם עיראק תתפצל לשתיים או לשלוש מדינות, הפיצול יגלוש גם אליה, בהיותה מדינת מיעוטים אף היא.

הממשל האמריקאי הציג בתחילת ספטמבר 2014 את האסטרטגיה שגיבש לפעולה נגד דאע"ש. המהלך הראשון שהממשל מבקש להוביל במסגרת זו הוא בלימת המשך מסע ההצלחות של דאע"ש בעיראק ובסוריה, ונגיסה בהדרגה בהישגיו בשטח, ובראש ובראשונה שחרור הערים מוצול ותכרית והסרת הלחץ מעל הכורדים. בהמשך התהליך, המטרה היא לחסל את המאחז הקרקעי הגדול שדאע"ש בנה בעיראק ובסוריה, ובסופו – להרוס את הארגון ולהסיר את האיום החמור שהוא מקרין. הממשל האמריקאי מבין שמול דאע"ש נדרש שילוב בין פעולות צבאיות למהלכים מדיניים, משום שטיפול באחת משתי הדרכים הללו בלבד לא יספיק. כן ברור לו שלא יוכל להשיג את מטרותיו ללא שותפים, ולכן הוא חותר לבנות קואליציה רחבה, שתכלול הן מדינות מזרח תיכוניות והן מדינות מערביות. אלו אמורות לתרום למאמץ הכולל לבלימת דאע"ש, וזאת על ידי השתתפות בתקיפות

אווריות, מתן שירותים לוגיסטיים, אימון יחידות שיפעלו נגד הארגון והשתתפות כספית. בכך הן יעניקו לגיטימציה לפעילותה של ארצות הברית.

הממשל האמריקאי מתכוון לפעול בשלושה שלבים לשם השגת מטרותיו כלפי דאע"ש:

א. הרחבת תקיפות האוויר בעיראק ובסוריה והפיכתן לתקיפות שיטתיות של יעדי דאע"ש, במטרה לסייע לכוחות הביטחון העיראקיים ולכורדים להחזיר לידיהם שטחים שנתפסו על ידי הארגון.

ב. הגדלת התמיכה בכוחות הביטחון העיראקיים ובאופוזיציה הסורית המתונה, באמצעות אספקת אמצעי לחימה וציוד, שיגור כ-1,600 יועצים לעיראק, שיתוף פעולה מודיעיני ותיאום מבצעים, וכן אימון 5,000 מאנשי האופוזיציה הסורית בערב הסעודית. במקביל, תפעל הקואליציה לצמצום זרם המתנדבים לדאע"ש ולחסימת מקורות המימון שלו.

ג. השלב הקשה והממושך ביותר הוא צמצום מאחזי דאע"ש עד לחיסולו. בתוך כך תפעל ארצות הברית למנוע התקפות מצד דאע"ש עליה ועל בעלות בריתה. בממשל מעריכים שהמהלך כולו עשוי להימשך כשלוש שנים.¹¹

בשני נתיבי הפעולה נגד דאע"ש שבחרה ארצות הברית – הצבאי והמדיני – טמונות בעיות קשות. בנתיב הצבאי ברור לחלוטין שכוחות הביטחון העיראקיים במצבם הנוכחי מצד אחד, והאופוזיציה הסורית המתונה, ולמעשה גם משטר אסד מהצד האחר, אינם מסוגלים להתמודד לבדם עם דאע"ש, לא מבחינת הכשרתם המבצעית ולא מבחינת אמצעי הלחימה שברשותם. אלא שהממשל האמריקאי אינו מוכן להיכנס למהלכים צבאיים קרקעיים נרחבים בעיראק, מלבד אולי מבצעים מוגבלים של כוחות מיוחדים, ובמיוחד לא בסוריה, וזאת נוכח הטרואמה של ההתערבות הצבאית של כוחות הצבא של ארצות הברית בעיראק.

שיטת הפעולה הצבאית מעוררת לפחות שתי בעיות. האחת, ספק אם תקיפות אווריות, מוצלחות ככל שיהיו, יכרסמו במידה מספקת בהישגי דאע"ש. אמנם, תקיפות אווריות כאלו עשויות לגרום לאבדות ולפגיעות בדאע"ש, אלא שאין מטרות בולטות של הארגון בהן ניתן לפגוע, כוחותיו מעורבים באוכלוסייה המקומית וקשה להבדיל ביניהם בעיקר בערים צפופות אוכלוסין, ותקיפות יעילות דורשות בניית מערכת מודיעינית מקיפה כבסיס לתכנון.¹² זה"ל כבר למד בעזה עד כמה תקיפות אווריות לבדן אינן מספיק יעילות כדי למוטט ארגון טרור שבסיסו נטוע במרחב עירוני גדול.

תקיפות אווריות של חילות האוויר של ארצות הברית ומדינות מערביות וערביות החלו בעיראק ובסוריה במהלך אוגוסט 2014. עד כה הן סייעו להחזרת הסכר האסטרטגי ליד מוצל וכמה ערים וכפרים בשולי המובלעת הכורדית לידי המיליציה הכורדית, ומנעו את נפילת העיר החשובה אירביל בידי דאע"ש. זהו

הישג חשוב, אבל הוא לא שינה עדיין את התמונה הכללית של שליטת הארגון בחלקים גדולים של עיראק וסוריה, במיוחד כשבאותו פרק זמן הוא השתלט על בסיס אווירי סורי חשוב, ומאוחר יותר זכה בהישגים נוספים בקרבת גבולה של סוריה עם תורכיה.

המגבלות על יעילות התקיפות האוויריות הניעו את יו"ר המטות המשולבים של ארצות הברית, גנרל דמפסי, לומר שאינו שולל את האפשרות, שאם תקיפות אלו לא יהיו יעילות מספיק, הוא ימליץ לשלוח כוחות לפעולה קרקעית, וזאת למרות שהדבר מנוגד למדיניות הנשיא אובמה. דמפסי הוסיף שהאתגר העיקרי יגיע כשהצבא העיראקי והכורדים ינסו להדוף את דאע"ש מאזורים צפופי אוכלוסייה, דוגמת מוצול. במצבים אלה יתכן שימליץ לשגר כוחות אמריקאיים למבצעים מיוחדים כדי לסייע לצבא העיראקי, אך באורח שונה מההתערבות הצבאית האמריקאית בעיראק ב־2003.¹³ מזכיר ההגנה של ארצות הברית, צ'אק הייגל, ציין שאם יהיו כוחות אמריקאיים בעיראק, חלקם עשוי להיכנס גם לסוריה.

הבעיה השנייה בפעולה צבאית נגד דאע"ש בעיראק קשורה בשיפור יכולותיהם של כוחות הביטחון העיראקיים. כבר נאמר שארצות הברית השקיעה מאמצים וכספים רבים בבניית הכוחות וכי אלה לא עמדו במבחן. ברור ששיפור יכולותיהם ידרוש חודשים רבים, וכנראה שנים. השאלה היא מה הסיכוי שארצות הברית תצליח עתה, כשכוחותיה אינם נמצאים עוד בעיראק, בְּמָקוֹם שבו נכשלה בעבר. יתר על כן, הצבא העיראקי, שלא הוכיח עד היום את עצמו בהגנה, יתקשה על אחת כמה וכמה לפעול בהתקפה.

הנתיב המדיני חשוב לא פחות מאשר הנתיב הצבאי במאמצים להתמודד עם הבעיה שמציב ארגון "המדינה האסלאמית". סביר להניח שהמהלכים הצבאיים, גם אם יהיו יעילים, לא יספיקו לערער את מאחזיו של דאע"ש, ולכן יש צורך בממד מדיני. הכיוון העיקרי בממד זה הוא תקיעת טריז בין הארגון ובין מנהיגי השבטים והארגונים הסוניים במטרה לערער את תמיכתם בו ולבודדו. אלא שכיום הדבר אינו פשוט, לאור עוינותם של גורמים אלה כלפי ההנהגה השיעית בעיראק.

גם לאחר שהממשל האמריקאי הצליח, כנראה בהסכמת איראן, להביא להדחתו של אל־מאלכי מראשות ממשלת עיראק, נראה שהסונים לא ימהרו להסכים לחזור למצב הקודם ולהילחם בדאע"ש. יש להניח שהם ידרשו, כתנאי לכך, העברת סמכויות מהממשלה המרכזית למחוזות וחלוקה מחדש של הסמכויות בממשלה, הסכם לחלוקת תמלוגי הנפט, ואולי גם הקמת מחוז סוני אוטונומי בדומה לכורדיסטן. גיוס הסונים למאבק בדאע"ש ידרוש החלשת המיליציות החמושות העדתיות האחרות וחיזוק כוחות הביטחון הממשלתיים, אלא שגם זו תהיה בעיה קשה, משום שהעדות אינן סומכות על כוחות הביטחון ויסרבו לפרק את המיליציות

שלהן או להכפיפן לממשל המרכזי.¹⁴ במילים אחרות, המפתח להתמודדות עם דאע"ש עשוי להיות שינוי פוליטי משמעותי בעיראק.

בעיה נוספת היא העובדה שדאע"ש פועל הן בסוריה והן בעיראק, ויש זיקה בין פעילותן בשתי המדינות. הממשל האמריקאי גורס שהטיפול בדאע"ש חייב להיעשות בשתי המדינות גם יחד, אלא שפגיעה בכוחו של הארגון בסוריה תחזק את משטר אסד, שאף הוא מוחזק בעיני הממשל האמריקאי כלא לגיטימי וראוי להפלה. מתוך הבנת סתירה זו, הבהיר ממשלו של הנשיא אובמה כי לא ישתף פעולה עם משטר אסד וכי יבדוק דרכים לחיזוק האופוזיציה המתונה למשטרו, עד שתוכל להביא להפלתו.

ועוד בעיה: הממשל האמריקאי, בחפשו בעלי ברית שיסייעו לו לבלום את דאע"ש, לא פסל שיתוף פעולה עם איראן בעיראק בתנאי שאיראן תגלה גישה "קונסטרוקטיבית" בפעילותה, ובכל מקרה ללא שיתוף פעולה צבאי ביניהן. בינתיים איראן כבר פועלת כדי לסייע לממשלת עיראק ולמיליציות השיעיות בה: היא העבירה לעיראק אמצעי לחימה, כולל מטוסי קרב, ושלחה אליה קצינים מ"משמרות המהפכה" כדי לסייע בתכנון מבצעים, בארגון הכוחות ובאיסוף מודיעין. עמדתה הפומבית של איראן לגבי שיתוף פעולה עם ארצות הברית בעיראק הייתה מעורפלת, יתכן עקב חילוקי דעות בצמרת האיראנית, אך גם היא פסלה שיתוף פעולה צבאי בין שתי המדינות בעיראק. בפועל, יתכן שהיה תיאום מוגבל בין ארצות הברית לאיראן בפעילות צבאית נגד דאע"ש בצפון עיראק, אך גם הוא לא היה ישיר ונעשה באמצעות ממשלת עיראק, והממשל האמריקאי הכחיש את קיומו.

רתיעתן של ארצות הברית ושל איראן משיתוף פעולה משמעותי ביניהן בעיראק, למרות עניינן המשותף לבלום ולחסל את דאע"ש, משקפת לא רק את החשדנות והעוינות ביניהן. היא נובעת גם מכך שמטרותיהן האסטרטגיות בעיראק ובסוריה שונות ומנוגדות. ארצות הברית חותרת לסייע לעיצוב המשטר העיראקי כמשטר מתון, הקשור בארצות הברית ובמערב וחופשי מהשפעה איראנית, שבהנהגתו יינתן ייצוג ממשי לסונים ולכורדים, ושמשקל המיליציות החמושות בו יצטמצם. בסוריה, ארצות הברית ממשיכה לחתור להפלתו של משטר אסד. לעומתה, איראן מבקשת להגדיל את השפעתה בעיראק תוך הסתמכות על כוחן של המיליציות השיעיות הקשורות בה, לוודא שהשיעים ימשיכו להיות הגורם המוביל בהנהגת המדינה ולסלק את השפעת ארצות הברית ממנה. בסוריה מבקשת איראן להבטיח את שרידות משטרו של אסד. לאור מטרות מנוגדות אלו, וכאשר איראן עשויה להיות הצד המרוויח מבלימת דאע"ש משום שזו תגדיל את השפעתה בעיראק ותסייע להתייצבות משטר אסד, קשה לראות שיתוף פעולה ממשי בין ארצות הברית ובינה גם בעתיד.

סיכום

הצלחתו של ארגון דאע"ש עד כה משקפת צירוף של עוצמות ובצידן חולשות. מצד אחד, הכוח הלוחם של הארגון הוא נייד, מהיר ומפתיע, מחבר יכולות של צבא קטן עם טקטיקה של ארגון טרור, ואינו פגיע מספיק. הצלחותיו בשטח מעצימות את כוחו – בהשגת מקורות כספיים גדולים, בהשתלטות על כלי נשק, במשיכת מתנדבים נוספים ובבניית כושר הרתעה. דאע"ש הצליח לבנות מאחז קרקעי גדול הן בעיראק והן בסוריה – שתי מדינות שמטריהן חלשים מאד ונעדרי יכולת מספקת להתמודד עם הארגון בכוחות עצמם. במצב זה, יכולתן של עיראק וסוריה לבלום את האיום הנובע מדאע"ש תלויה במידה רבה בסיוע חיצוני ממשי, בעיקר מארצות הברית ומאיראן. ואולם, למרות שהממשל האמריקאי והמשטר האיראני תופסים בחומרה רבה את האיום הג'האדיסטי המוקרן מדאע"ש, שניהם מגבילים מראש את נכונותם להתערב בדרך צבאית נגדו. גם המהלכים המדיניים לבידוד דאע"ש ולחיסולו אינם פשוטים.

מהצד האחר, דאע"ש הוא ארגון קטן, יש גבול ליכולתו להשתלט על שטחים נוספים, בעיקר כשמדובר במעוזים של השיעים והכורדים בעיראק או בשטחים שמוחזקים על ידי משטר אסד בסוריה, ובמקביל לבסס את שליטתו בשטחים שכבש. גם תמיכת מנהיגי הסונים בעיראק בארגון עשויה להיות מוגבלת, בעיקר אם מנהיגי השיעים ישכילו לפתח פיוס לאומי אמיתי ביניהם. ומעל לכל, יריביו של דאע"ש בעיראק, בעולם הערבי, ובעיקר בזירה הבין-לאומית, מתחילים להתארגן נגדו, ויתכן שבמשך הזמן יציבו מולו מענה הולם.

שינוי מוגבל במצב הסתמן במהלך אוגוסט 2014, בשני היבטים: האחד, ארצות הברית ומדינות נוספות החלו בתקיפות אוויריות בעיראק, שסייעו להעברת השליטה בסכר מוצול האסטרטגי מידי דאע"ש לידי הכורדים ולצמצום הלחץ על המובלעת הכורדית; השני, ראש ממשלת עיראק אל-מאלכי הודח בלחץ אמריקאי ובהסכמה איראנית, והממשל האמריקאי מקווה שהממשלה החדשה תהיה מוכנה יותר לפיוס עם הסונים. אלה צעדים מוגבלים, שאינם משנים לפי שעה את התמונה באורח מהותי, ומוקדם לשפוט עד כמה היא תשתנה בעקבות נקיטתם.

שקלול העוצמות והחולשות של דאע"ש מביא למסקנה כי סביר יותר להניח שהכף תיטה בעתיד לכיוון חולשותיו. דאע"ש אינו רק ארגון קטן, אלא גם ארגון שאינו משקף כוח מרכזי בעולם המוסלמי, ומותר להניח שהרוב הגדול של המוסלמים מסתייגים מגישתו ומתורתו וכי הפוטנציאל שלו לממש את חזונו בדבר המדינה האסלאמית אינו גדול. גם כך, סביר להניח שתהליך בלימתו של דאע"ש לא יהיה קצר וכי הארגון לא ייעלם במהרה מעל המפה.

מהי משמעות הדברים כלפי מדינת ישראל? דאע"ש מצהיר כי הוא רואה בישראל אויב מהמעלה הראשונה, אבל בפועל, מהלכי הארגון כלפיה מצויים

בינתיים במקום נמוך בסדר העדיפויות שלו, שבראשו מאבקיו בעיראק ובסוריה וכינון המדינה האסלאמית. אבל האיום של דאע"ש כלפי ישראל עלול להתרחב בעתיד, לאחר שהוא יתפנה מהמאבקים הנוכחיים שלו. אז עלולים להיות לכך כמה ביטויים: ייצוא של טרור נגד יעדים ישראליים ויהודיים, איום צבאי מכיוון הגבול עם סוריה, איום על המשטר הירדני של ישראל יש אינטרס אסטרטגי ביציבותו, החמרת איום הטרור מכיוון סיני וניסיון לחדור לזירה הפלסטינית.

הערות

- 1 Yoram Schweitzer, "ISIS: A Risk Assessment," *INSS Insight* No. 564, June 23, 2014;
- 2 Yoram Schweitzer, "ISIS: The Real Threat," *INSS Insight* No. 596, August 21, 2014.
Brett McGurk, "Terrorist March in Iraq: The US Response," Statement for the Record, House Foreign Affairs Committee Hearing, July 23, 2014, <http://docs.house.gov/meeting/FA/FA00/20140205/101716/HHRG-113-FA00-Wstate-McGruKB-20140205.pdf>.
- 3 Metin Turcan, "Don't Expect Peshmerga to Beat Islamic State," *Al-Monitor*, September 1, 2014.
- 4 Ibid.; Michael Knights, "ISIL's Political-Military Power in Iraq," *CTC Sentinel*, vol. 7, Issue 8, August 2014.
- 5 Nour Malas and Maria Abi-Habib, "Islamic State Fills Coffers from Illicit Economy in Syria, Iraq," *The Wall Street Journal*, August 27, 2014, <http://online.wsj.com/articles/islamic-state-fills-coffers-from-illicit-economy-in-syria-iraq-1409175458>
- 6 McGurk, "Terrorist March in Iraq".
- 7 Statement by Lieutenant-General (ret.) Michael Barbero before the US Senate Committee on Foreign Relations, July 24, 2014.
- 8 Anthony H. Cordesman, *Dumping Maliki and Striking ISIS*, Center for Strategic and International Studies, July 24, 2014, <http://csis.org/publication/dumping-maliki-and-striking-isis>
- 9 אייל זיסר, "דאע"ש: להתבסס או להתפשט," **ישראל היום**, 26 באוגוסט 2014.
- 10 Shane Harris, "The Re-Baathification of Iraq," *Foreign Policy*, August 21, 2014, <http://www.foreignpolicy.com/articles/2014/08/21/the-re-baathification-of-iraq>.
- 11 The White House, Statement by the President on ISIL, September 10, 2014; Secretary of Defense Chuck Hagel Hearing on Iraq, Syria and ISIL, Senate Armed Forces Services Committee, September 16, 2014.
- 12 Lieutenant-General (ret.) Michael Barbero, "Iraq: How Should America Respond?," *Lexington Institute*, June 25, 2014.
- 13 "U.S. General Open to Ground Forces in Fight Against ISIS in Iraq," *The New York Times*, September 16, 2014, http://www.nytimes.com/2014/09/17/world/middleeast/isis-airstrikes-united-states-coalition.html?_r=0
- 14 Kenneth Pollack, "Options for U.S. Policy Toward Iraq", Testimony before the Committee on Foreign Relations, US Senate, July 24, 2014; Zalmay Khalilzad and Kenneth Pollack, "How to Save Iraq: This is the Best, or the Least Bad Solution to the Current Crisis," *New Republic*, July 22, 2014.

סופה של המהפכה הסורית: סוריה – בין הח'ליפות האסלאמית של אבו בכר אל־בגדאדי למשטר הבעת' של בשאר אל־אסד

אייל זיסר

בתום שלוש שנים וחצי של מלחמת אזרחים, סיומה אינו נראה באופק. הצלחתו של בשאר אל־אסד לשרוד בשלטון, בד בבד עם כינון ח'ליפות אסלאמית בידי ארגון "המדינה האסלאמית בעיראק ובסוריה" (דאע"ש), משמרים את התיקו המדמם ומקבעים מציאות של חלוקה דה פקטו של סוריה למדינות משנה – מדינת דאע"ש במזרחה של סוריה ובמערבה של עיראק, ומנגד מצודת הבעת' בהנהגת שושלת אסד במרכזה של סוריה, ובשוליה – מובלעות אוטונומיות של קבוצות מורדים הנאבקות במשטר ובדאע"ש גם יחד. בין אם יעלה בידי אסד להביס את מתנגדיו ובין אם ייפול הניצחון בידי המורדים, עתידים המנצח או המנצחים במערכה לגלות כי מעט מאוד נותר מסוריה – אותה מדינה שאך לפני שנים ספורות נתפסה כדוגמה ומופת למדינה יציבה, בעלת משטר איתן וחסיין מפני כל פגע.

מילות מפתח: סוריה, בשאר אל־אסד, דאע"ש

מבוא

בתום שלוש שנים וחצי של מחאה, מהפכה ולבסוף גם מלחמת אזרחים עקובה מדם, סיומה של המלחמה בסוריה אינו נראה באופק. את מחירה משלמים בינתיים תושבי המדינה, הנהרגים בעשרות ואף במאות מדי יום. מספר ההרוגים הכולל במלחמה חצה בקיץ 2014 את המאתיים אלף, ולא לה צריך להוסיף עוד כארבעה

פרופ' אייל זיסר הוא דיקאן הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת תל אביב

עד שישה מיליון פליטים, שנאלצו בשל הקרבות להימלט מבתיהם, למעלה משני מיליון מהם אל מחוץ לגבולות סוריה.¹

הנשיא הסורי, בשאר אל-אסד, בחר לפתוח את השנה הרביעית למלחמה בהשקת קמפיין הבחירות שלו לתקופת כהונה נוספת בת שבע שנים. בבחירות עצמן שהתקיימו ב־3 ביוני 2014 הוא "זכה" בתמיכתם של 88.7% מכלל קולות המצביעים.² לבשאר נזדמנה אפוא סיבה למסיבה. בכל זאת, אי־אפשר שלא להתרשם כי תרועות הניצחון שנשמעו מדמשק לא היו נעוצות בהכרח ב"הישגו" של בשאר בקלפי, אלא דווקא בהישגיו בשדות הקטל של סוריה. אך שנה קודם לכן, באביב 2013, נראה היה מצבו של בשאר חסר תקווה. אלא שבמהלך השנה שחלפה הוסרה לפי שעה הסכנה לכיסאו, והוא הבטיח את שרידותו לכל הפחות בארמונו, ארמון העם, ובמרחבים שסביב לבירה דמשק ולציר המוביל ממנה אל החוף הסורי, דרך הערים חמָאה וחומס שבמרכז המדינה.

לטובתו של המשטר הסורי משחקים כבעבר הכאוס, הפילוג והפיצול השוררים בקרב שורות המורדים, כמו גם מגמת ההקצנה הדתית שעליה מנצחות קבוצות אסלאמיות רדיקליות המובילות את המהפכה בסוריה. לכך יש להוסיף את העובדה שלצידו של בשאר ניצבים בעלי־ברית נחושים – איראן וארגון חזבאללה ולצידם גם רוסיה – שהתגייסו בכל כוחם כדי להטות את הכף במערכה לטובתו. עם זאת, סיום המלחמה אינו נראה עדיין באופק, שהרי למרות הרוח הגבית שמספקים הישגיו של המשטר בשדה הקרב, מתקשה בשאר לפרוץ מעבר ל"מצודה" שאותה הבטיח לעצמו בלבה של סוריה. המורדים מצידם מצליחים להפגין נחישות ודבקות במטרתם, ולא ניכרת עייפות בשורותיהם. הם מוסיפים להקזי את דמו של המשטר הסורי, ואילו זה נאלץ להישען יותר ויותר על בסיס תמיכה הולך ומצטמצם, המבוסס בעיקרו על בני העדה העלווית.

לכל אלו נוספו בקיץ 2014 פריצתו של "ארגון המדינה האסלאמית" (דאע"ש) ממדבריות סוריה ועיראק, וההישגים שזכה להם בקרבות שניהל נגד צבא עיראק, הצבא הסורי ואף קבוצות מורדים יריבות. בעלייתו של דאע"ש יש כדי לשנות את מאזן הכוחות בסוריה, שהרי הארגון מייצר, לראשונה מאז פרץ המרד הסורי, אלטרנטיבה צבאית ומדינית למשטר הסורי, גם אם לא סימפטית, המאיימת לרסק את מה שיעוד נותר מן המדינה הסורית.

המשטר הסורי עודנו מדמם ומצבו שברירי ורעוע. בכל זאת, לפי שעה מובטח כיסאו של בשאר אל-אסד, ועצם שרידותו על כס השלטון מעניקה לאותם סורים הדבקים עדיין ברעיון המדינה הסורית יסוד לתקווה שהמערכת המדינית הסורית תשרוד, ואף תשמש בבוא היום אבן שואבת לכינונה מחדש של המדינה הסורית. ניצחונותיו של "ארגון המדינה האסלאמית" (דאע"ש) גם מצביעים אמנם איום מחדש למשטר הסורי, אך בה בעת הפכו את בשאר אל-אסד לברירת מחדל עבור

אותם סורים, ועבור אלה בקהילה הבינלאומית החוששים מהתפרקותה המוחלטת של המדינה הסורית, ומצמיחתה של ח'ליפות אסלאמית מבית מדרשו של ארגון דאע"ש על חורבותיה.

כך או אחרת, הצלחתו של בשאר לשרוד בשלטון בד בבד עם כינון ח'ליפות אסלאמית בידי דאע"ש מקבעים מציאות של חלוקה דה פקטו של סוריה למדינות משנה – מדינת דאע"ש במזרחה של סוריה ובמערבה של עיראק, ומנגד מצודת הבעת' בהנהגת שושלת אסד במרכזה של סוריה, סביב לציר דרעא-דמשק-חמאה-חומס וחלב, וכמובן, החוף העלווי בשוליה של חלב – מובלעות אוטונומיות של קבוצות מורדים הנאבקות במשטר ובדאע"ש גם יחד.

מלחמה בלא הכרעה

השנתיים הראשונות למלחמה בסוריה שפרצה במאוס 2011 הביאו עמן הישגים דרמטיים למורדים. וכך, למרות חולשותיהם המובנות – בעיקר הפילוג והפיצול ששררו בשורותיהם והעובדה שמהלכיהם נעדרו הכוונה מלמעלה, לא כל שכן ראייה אסטרטגית כוללת, הם התקדמו עקב בצד אגודל – כפר, עיירה ועיר מחוז, זו אחר זה – בדרך למטרתם. בראשית שנת 2013 הם הצליחו להיאחז במרחבים הכפריים שממזרח וממערב לבירה דמשק, ובכך סגרו על העיר מכל עבריה. הם פתחו במערכה על השליטה על הדרך המובילה לשדה התעופה הבינלאומי של העיר, ואף הצליחו להביא להשבתת הפעילות בו למספר ימים. במקביל ביססו המורדים את שליטתם במרחבים הכפריים שסביב לערים חומס וחמאה, ובכך איימו לבתר את סוריה לשניים ולנתק את צפונה של המדינה ואת אזור החוף מן הבירה דמשק. אך את ההישג החשוב ביותר הם השיגו במאוס 2013 כשהשתלטו על העיר אל-רקה – העיר הראשונה שנפלה לידיהם. העיר היא בירתו של מחוז אל-רקה, המהווה שער לאזור אל-ג'זירה, שבו מצויים מקורות האנרגיה – שדות הנפט והגז, מקורות המים – סכר אסד וימת אסד וגם אסמי התבואה של סוריה, שהיוו כולם מקור עיקרי לעושרה.³

דומה כי נפילתה של העיר אל-רקה לידי המורדים במאוס 2013 היא ש"הפילה את האסימון" בארמונו של בשאר. התוצאה הייתה ויתור על טקטיקות העבר שעניינן היה לחימה מקומית ונקודתית בכל כפר, עיירה ועיר מחוז, במאמץ נואש שהוכח כעקר – לשמר את אחיזתו של המשטר בכל רחבי המדינה. בטקטיקות אלו אימץ המשטר הסורי, הלכה למעשה, אסטרטגיה חדשה שהייתה מבוססת על המרכיבים הבאים:

ראשית, יציאה למלחמת שמד במורדים ובתומכיהם – המשטר הכריז בפועל על מלחמת שמד במתנגדיו, תוך שהוא מציב לו כמטרה לא רק את הקבוצות החמושות הנלחמות נגדו בשדה הקרב, אלא גם את האוכלוסייה האזרחית המתגוררת באזורים

הנשלטים בידי המורדים. נראה כי המשטר הגיע למסקנה שהוא יתקשה להכריע את המרד נגדו בלא "טיפול" באוכלוסייה האזרחית, המעניקה מחסה ותמיכה למורדים ושמקרבה הם מגייסים לוחמים לשורותיהם. משמעותו המעשית של "טיפול" כזה הייתה שלא כבעבר, אז הסתפק המשטר בהטלת אימה ובהשלטת טרור במטרה להכניע את האוכלוסייה ולהכפיפה למרותו – אלא הפעם היה זה "טיהור וניקוי" מרחבים שלמים מיושביהם.

לצורך מלחמת שמד זו עשה המשטר שימוש בכל סוגי הנשק המצויים ברשותו, בראש ובראשונה בנשק כימי ובעיקר בגז סארין, ולאחר שנתפס בקלקלתו ונחלץ בשלהי שנת 2013 בעור שיניו מן התסבוכת שאליה נקלע מול ארצות הברית – הוא עבר לשימוש בחומרים כימיים שאינם אסורים על פי האמנה לאי-הפצה ושימוש בנשק כימי, דוגמת פצצות כלור ובנזין. לצד זאת עשה המשטר שימוש אינטנסיבי בטילי קרקע-קרקע מתקדמים דוגמת טילי סקאד או אמ-600 ואחרים – כדי מחצית מארסנל הטילים שבו החזיקה סוריה ערב פרוץ המהפכה – וכן שימוש במטוסים, במסוקי קרב ובארטילריה.⁴

לצד ריכוך באש של מרחבים גדולים על יושביהם הטיל המשטר, לעיתים כהקדמה למתקפה צבאית על מרחבים אלה, סגר מלא ומצור. הוא ניתק את אספקת המים ואת זרם החשמל אליהם ומנע מעבר חופשי של אנשים וסחורות, וממילא גם אספקת מזון או הושטת סיוע רפואי. מדיניות זו הביא להאשמה כי הממשלה הסורית אימצה מדיניות של הרעבה שיטתית של אוכלוסיית המדינה.⁵

שנית, מיקוד המאמץ בשימור אחיזתו של המשטר בלבה של סוריה, החיוני לשליטה במדינה, במקום פיזור כוחו כבעבר לשם אחיזה בכל רחבי המדינה. מדובר במרחב שקודקודו הבירה דמשק והוא משתרע מדמשק צפונה לעבר חלב, מערבה לעבר החוף הסורי – מקום משכנה של העדה העלווית ודרומה לעבר דרעא, השולטת על המעבר מירדן לסוריה. נקודת חיבור קריטית במרכזו של מרחב זה היא העיר חומס, המצויה במרכז של סוריה ומקשרת בין הבירה דמשק לבין צפון-המדינה ואזור החוף. המשמעות המעשית של אסטרטגיה זו הייתה ויתור של המשטר, לכל הפחות באופן זמני, על השליטה במרבית חלקיה האחרים של המדינה, ובראש ובראשונה אזורי הג'זירה והמרחבים הכורדיים, וכן על המרחבים הכפריים שמצפון לחלב ולאידליב, ולזמן-מה אפילו על אזורי הכפר מדרום לדמשק, בואכה דרעא.

שלישית, הישענות גוברת על סיוע של מתנדבים זרים, בעיקר לוחמי ארגון חזבאללה, וכן מתנדבים מתוככי סוריה, בעיקר מקרב בני העדה העלווית שגויסו למסגרות מיליציוניות חדשות שהוקמו בידי המשטר, כמו "הוועדות העממיות" או "צבא ההגנה הלאומי" (ג'יש אל-דיפאע אל-וטני), וכן "כוחות הביטחון והסיוע העממי" (קאדש), קואת אל-אמן ואל-דעם אל-שעביה) של דיוויזית משמר הרפובליקה.⁶ זאת, במקום להישען כבעבר גם על הצבא הסורי הסדיר. הקושי להישען על לוחמי הצבא

הסורי הסדיר נבע מן העייפות והשחיקה המתמשכת של יחידות הצבא, שמצאו עצמן במאבק מתמשך של למעלה משלוש שנים במורדים, כמו גם העובדה שהצבא הסדיר מבוסס בעיקרו על מגויסי חובה מכלל העדות, ואלה התגלו עוד מראשית המערכה, ובוודאי בני העדה הסונית מקרבם, כחסרי מוטיבציה ונכונות להילחם. משמעותית לא פחות הייתה הגעתם של אלפי לוחמים מיומנים וחדורי מוטיבציה ששלח ארגון חזבאללה ללחום לצד המשטר בקרבות בסוריה. אלה החלו להגיע לסוריה באביב 2013, תחילה לאזור חומס והעיירה אל־קוסייר, ומאוחר יותר גם לאזורים אחרים במדינה. מדובר היה ביחידות עלית של ארגון חזבאללה שלחמו לצד הצבא הסורי כיחידות עצמאיות לכל דבר, שמעורבותן בקרבות רק הלכה והעמיקה בחלוף השבועות והחודשים.⁷

בהקשר זה ראוי להזכיר כי חזבאללה שלח את כוחותיו לסוריה כדי לסייע לא רק לבשאר אל־אסד, אלא בעיקר לעצמו. כזכור, בצל האירועים בסוריה, ובמיוחד לאחר פרוץ המערכה באל־קוסייר, ביקשו המורדים ובעלי־בריתם מקרב המחנה הסלפי הרדיקלי בתוככי לבנון להעביר את המלחמה מסוריה לשטחה של לבנון. כך למשל נורו שוב ושוב טילים לעבר אזור דאחיה בדרום־ביירות, ובנוסף אירעו שורה של פיגועי טרור שגרמו לעשרות הרוגים. חזבאללה זיהה אפוא את רצועת הגבול הסורית־לבנונית כפרצה העלולה להתעצם אם לא תטופל במהרה, ומכאן מפגש האינטרסים בינו לבין המשטר הסורי, שהביא את השניים לפעול.⁸

משלוח של לוחמים – ולהקשרנו לוחמים שיעים – לשדות הקרב בסוריה היה רק ממד אחד של התמיכה והסיוע שקיבל המשטר הסורי מבעלות־בריתו. אלו, ובראש ובראשונה איראן ורוסיה, הגבירו לאורך השנה את תמיכתן במשטר – תמיכה מדינית בזירות הפעולה הבינלאומיות השונות ובראשן מועצת הביטחון של האו"ם, אך בעיקר תמיכה כלכלית וצבאית, בדמותם של קווי אשראי או אף אספקה של נפט ותבואה, וכמובן אמצעי לחימה וציוד צבאי, בשווי כולל של מיליארדי דולרים.⁹ ניהול המערכה בידי המשטר הסורי התבסס על תוכנית רב־שלבית שעיקרה ריכוז ומיקוד המאמץ: ראשית דבר, בעיר חומס ומרחביה, כחוליה קריטית המקשרת בין צפונה של סוריה ואזור החוף המיושב ברובו עלוויים, לבין הבירה דמשק; שנית, במרחב דמשק ובעיקר באזורים העוטפים את העיר מכל עבריה, שלישית, ברצועת הגבול הסורי־לבנוני ובמרכזה רכס הרי קלמון. שלושה מרחבים אלה נוקו בידי המשטר מכוחות המורדים, ונשלטים בידיו כמעט במלואם.

העיירה אל־קוסייר המצויה 35 קילומטרים מדרום־מערב לחומס וכ־15 קילומטרים מן הגבול הסורי־לבנוני נבחרה כנקודת פתיחה למתקפה של הכוחות הנאמנים למשטר ואנשי חזבאללה. בראשית מאי 2013 עלה בידי אלה להשתלט על העיירה ולאחריה על המרחבים הסובבים את חומס, וכשנה לאחר מכן, בראשית יוני 2014, על חומס עצמה, שממנה נסוגו המורדים במסגרת הסכם פיוס מקומי.

לצד הסכמי פיוס הגביר המשטר את לחצו על **מרחב דמשק**, ובעיקר על המרחבים הכפריים העוטפים את העיר ממזרח וממערב. במסגרת מערכה זו נעשה שימוש בנשק כימי בידי המשטר, ב־21 באוגוסט 2013, במרחב הכפרי שממזרח לדמשק, שבמהלכו נהרגו קרוב ל־1,400 איש, רבים מהם נשים וילדים. ולבסוף, **ברכס הרי קלמון**, מתקפתו של המשטר החלה בנובמבר 2013, ועד אפריל 2014 עלה בידו להשיב לעצמו את השליטה על מרביתו של רכס הרי זה, עם כיבושה של מעלולה – עיירה נוצרית המרוחקת 45 קילומטרים מצפון לדמשק, שעליה השתלטו המורדים כשנה קודם לכן. עם זאת, קבוצות של מורדים נותרו פעילות ברכס קלמון, הן הוסיפו לתקוף את חיילי הצבא הסורי ואת לוחמי חזבאללה ואף הרחיבו את מעגל הלחימה לתוככי לבנון באזור העיירה ערסאל, שם התעמתו עם צבא לבנון. למרות הצלחתו של המשטר לשרוד ואף להשיב מלחמה שורה, הוא עודנו רחוק מלהכריע את המורדים הקמים עליו. אלה מצליחים לשוב ולהפתיע ביכולתם לשרוד וגם להנחית מהלומות מפתיעות ואף כואבות, גם אם לא ממוקדות, נגד המשטר. הם הצליחו לדחוק את רגליו של המשטר ממזרחה של סוריה, לשוב ולהרים ראש בהרי קלמון ובאזור הכפרי שסביב לדמשק, להעמיק את אחיזתם באזור רמת הגולן הסורי עד לגדר הגבול הישראלי־סורי, ואף להפתיע בפשיטות אל מעמקי אזור החוף הסורי ולעבר הבירה דמשק. המשטר הסורי מצידו אינו מצליח להכניע אותם, וגם אינו מצליח לפרוץ ולהבקיע אל מעבר לאותה מצודה במרכזה של סוריה (דמשק, חומס, חלב ולאד'קיה) שבה ביסס את מעמדו. חשוב גם להדגיש כי רק פלח הולך ומצטמצם של האוכלוסייה נכון להילחם ולהיהרג בעבורו. מדובר בעיקרו של דבר בבני העדה העלווית, המהווים כ־12% מכלל האוכלוסייה במדינה, ואולי כבר פחות. האירועים לאורך השנה האחרונה בסוריה ביטאו את שני המאפיינים הבולטים של הלחימה במדינה זו כבר מתחילת הקרבות: העוצמה והאיתנות היחסית שהפגינה המערכת השלטונית והמדינתית הסורית, אבל גם בעיקר חולשתם של המורדים, הפילוג והפיצול השוררים בשורותיהם ומגמת ההקצנה בעמדותיהם. דיווחים מסוריה מסרו כי בכל שטחי המדינה פועלות מאות קבוצות חמושות על בסיס מקומי, הלובשות צורה ופושטות צורה ובעיקר מצטרפות או פורשות מ"גופי מטריה" אד הוק, שהוקמו כדי לאחד שורות במלחמה נגד המשטר.

חוסר אחדות והקצנה אסלאמית

אין פלא כי מי שבלט בקרב מחנה המורדים היו דווקא הקבוצות האסלאמיות, ובהן קבוצות המשויכות לארגון אל־קאעדה. אלו מונות כחמישה־עשר אלף לוחמים ותוארו לרוב כקבוצות המאורגנות והמושמעות, וממילא גם החזקות ביותר מקרב כוחות המורדים. בעיקר דאע"ש, המדינה האסלאמית של סוריה ועיראק בהנהגת אבו בכר אל־בגדאדי, ו"חזית הסיוע לאנשי אל־שאם" (ג'בהת

אל־נוצרה לאהאלי אל־שאם), בהנהגת מוחמד אל־ג'ולאני, שפרשה מארגון המדינה האסלאמית באפריל 2013. 'המדינה האסלאמית' הצליחה לבסס לעצמה אחיזה במזרח־המדינה, במרחב המשתרע מאזור הגבול עם עיראק בואכה אל־רקה, ועד לפאתי חלב. לעומתה נאחזה חזית הנוצרה בחלב ובאידליב, בגבול הצפוני עם טורקיה, וכן בדרום־המדינה, באזור דרעא וברמת הגולן.¹⁰

מול קבוצות אלו ניסו ערב־הסעודית, קטר ואף טורקיה – כל אחת לחוד ולעיתים יחדיו – לאחד את הקבוצות הקשורות אליהן. הניסיון האחרון שבהם היה הקמתה של "החזית האסלאמית" בנובמבר 2013, המורכבת משבע קבוצות של מורדים ובה כחמישים אלף לוחמים. הכוח המניע של החזית היה כנראה ג'יש אל־אסלאם (צבא האסלאם), בהנהגתו של זהיר עאלוש המקורב לסעודים. מחשש לווטו אמריקאי לא נכללה חזית הנוצרה בחזית זו, אבל מסוריה דווח כי עאלוש נמצא בקשר שוטף עם אנשיה. בסוף נובמבר פרסמה החזית את מצעה, שביטא תפיסת עולם אסלאמית ודיקלית ואשר קבע כי: "החזית היא גוף פוליטי, מדיני וחברתי אסלאמי, שפועל להפיל את משטר אסד ולהקים מדינה אסלאמית. עקרונות החזית מבוססים על האסלאם, היא מתנגדת לחילוניות לדמוקרטיה ולרעיון המדינה האזרחית, בהיותן מנוגדות לדת ולהלכה.¹¹ אלא שבתוך מספר חודשים התברר, כי הניסיון לאחד קבוצות אסלאמיות אלו כשל והן הוסיפו לפעול כקבוצות נפרדות. מי ששילם, עם זאת, את מחירה של הקמת החזית היו ה"קואליציה הלאומית" ו"הצבא הסורי החופשי", שהוכרו עד אז בידי מדינות המערב כנציגיה של המהפכה הסורית. כבר בסמוך להקמתה של החזית האסלאמית הודיע זהיר עאלוש, כי היא אינה רואה עצמה חלק מן הקואליציה הלאומית, ומאוחר יותר, בדצמבר 2013, השתלטו אנשיו על מפקדתו של הצבא הסורי החופשי ועל מחסני האמל"ח שלו ליד מעבר הגבול עם טורקיה, בבאב אלהוא. קריסתו של "הצבא הסורי החופשי" הובילה להופעת קבוצות מורדים מתונות חדשות, כמו חזית מורדי סוריה או תנועת חזם, הנהנות מתמיכה מערבית ופעולות בעיקר בצפון מערב המדינה, במחוזות אדליב וחלב.¹² לצד מגמת הפיצול והפילוג, וחוסר היכולת לאחד שורות ולבחור הנהגה פוליטית וצבאית מוסכמת, פעלה לרעת המורדים גם מגמת ההקצנה שהסתמנה בעיקר בקרב הקבוצות האסלאמיות, ובמיוחד אלו המשויכות לארגון אל־קאעדה ואשר סדר היום שלהן חסר כל זיקה למדינה הסורית כישות פוליטית ומדינית, ולבני החברה הסורית. הרקורד שלהם היה רדיפת בני עדות המיעוטים דוגמת איום במוות על כפריים דרוזים ברמת הגולן, אם לא יתאסלמו; הרס שיטתי של מסגדים ובתי תפילה של שיעים, דרוזים, עלווים ואף נוצרים; ולבסוף מסעות נקם בחיילים או באזרחים שאינם בני העדה הסונית, הוצאות להורג המוניות של שבויים ועוד.¹³

התמוטטותם המפתיעה של לוחמי הצבא העיראקי בראשית יוני 2014 בצפונה של מדינה זו, ומאוחר יותר קריסתם של מעוזיו/מובלעותיו של המשטר הסורי

במזרחה של סוריה ביולי-אוגוסט 2014 מול המדינה האסלאמית בעיראק ובסוריה, המאיימת לכונן מרחב אסלאמי רדיקלי מפאתי בגדאד לפאתי חלב, ובמקביל, הכרזתו של אבו בכר אל-בגדאדי בראשית יולי 2014 על כינונה של ח'ליפות מוסלמית בראשותו במרחב זה, ומאוחר יותר – בראשית ספטמבר 2014 – הכרזתו של אבו מוחמד אל-ג'ולאני על כינונה של אמירות מוסלמית בשטחים שתחת שליטתו – כל אלה העניקו רוח גבית למורדים במאבקם בבשאר. חשיבותו של דאע"ש נעוצה בעובדה שארגון זה היה הראשון מבין ארגוני המורדים הלוחמים במשטר הסורי, אשר הצליח למצב עצמו כאלטרנטיבה ריאלית למשטר הסורי. דאע"ש הצליח לבסס עצמו כישות שלטונית המקיימת מערכות ממשל ומערך שירותי כלכלה, חברה ומשפט, גם אם פרימיטיביות ובסיסיות, ובנוסף, עלה בידו גם לאחד תחת דגלו – גם אם באיומים ותוך שימוש באלמות – חלק ניכר מן הקבוצות החמושות שפעלו בסוריה עד לאותה עת. בכך הוא הצליח היכן שנכשלו כלל גופי האופוזיציה שקמו במהלך השנים שחלפו מאז פרוץ המהפכה בסוריה. יש להודות, עם זאת, כי בה בעת היה בכל זה כדי להגביר את המתח בתוך שורותיהם של המורדים בין הפלגים הניצים השונים, וחשוב יותר, היה בכך כדי להעניק הכשר מחודש לבשאר אל-אסד בעיני העולם.

כך או אחרת, הופעתו של דאע"ש ובה בעת מעורבותו הגוברת של חזבאללה בלחימה בסוריה היו שני צידיו של אותו מטבע, והם לימדו על מאפיין חדש של המלחמה בסוריה. מלחמה זו הלכה והפכה אפוא אט-אט למלחמת כנופיות חמושות. מצד אחד, כנופיות הלוחמות לצד המשטר (כלומר, לצד מה שנותר מן הצבא הסורי הסדיר) – בעיקר כנופיות של מתנדבים מקרב בני העדה העלווית, שאותן הוא גייס כדי שילחמו בעבורו – וכמובן, לוחמי חיזבאללה הלוחמים לצידו. מנגד, מחנה המורדים המורכב מקבוצות חמושות, שחלקן מבוסס על מתנדבים ערבים ומוסלמים הזורמים למדינה מרחבי העולם הערבי והמוסלמי.

יתרה מכך, המהפכה הסורית – מהפכה של המוני סורים שיצאו לרחובות הכפרים והעיירות בדרישה לצדק ולחירות – הפכה למלחמת אזרחים עקובה מדם, וגרוע מכך – "נחטפה" בידי קבוצות אסלאמיות רדיקליות שבינן לבין המדינה והחברה בסוריה אין ולא כלום. אלו תרות אחר ח'ליפות אסלאמית מבית מדרשו של אבו בכר אל-בגדאדי, או אמירות מוסלמית מבית מדרשו של חמוד אל-ג'ולאני. לפיכך, המוני סורים אלה הלכו והתנתקו ממנה. התוצאה היא דעיכת הלהט המהפכני והחלפת רגשות הנקם בעייפות ובתשישות, וממילא, באופן בלתי-נימנע, גם ברצון להביא לסיומה של הלחימה בכל מחיר, גם במחיר של התמסרות מחודשת למשטר הסורי, או לחלופין, לשלטון דאע"ש.

נוכח מציאות זו החל להסתמן שינוי בהתייחסותה של הקהילה הבינלאומית למשבר בסוריה, אפילו בקרב תומכיהם הגדולים לשעבר של המורדים. כך למשל

הכריז בקיץ 2013 סגן ראש סוכנות הביון המרכזית של ארצות-הברית, מייקל מורל, עם פרישתו מתפקידו, כי סוריה הפכה לאיום הגדול ביותר על ביטחונה של ארצות-הברית, שעה ששאלת הגרעין האיראני היא לכל היותר מקור לדאגה.¹⁴ מאוחר יותר, משהחלה ארצות-הברית במהלך של כינון קואליציה בינלאומית נגד דאע"ש, היא סירבה אמנם לכלול בה את סוריה של בשאר, ואף חיפשה מורדים מתונים שיסייעו לה במאבק כפול נגד דאע"ש ונגד בשאר גם יחד, אבל לכול היה ברור כי למהלך כזה אין כל תוחלת, לנוכח היעדר אלטרנטיבה מתונה לדאע"ש בשורות המורדים. הרוח הגבית, גם אם לא באה ישירות מכיוונה של וושינגטון, אפשרה לבשאר להתעלם מן הלחצים עליו בזירה הבינלאומית. הוא השתתף אמנם, בלחץ רוסי, בוועידות השלום בז'נבה ביוני 2012 (ז'נבה 1) ובינואר 2014 (ז'נבה 2), אבל פעל להכשלת דיוני הוועידה. במקום זאת הביא לבחירתו לקדנציה נוספת כנשיא סוריה, כהתרסה ברורה כלפי אלה בסוריה ומחוץ לה שקראו לסלקו מתפקידו.¹⁵

בסופו של דבר – במהלך השנה האחרונה הצליח בשאר אל-אסד להבטיח את שרידות שלטונו במרכזה של סוריה (הציר דמשק-חלב והחוף העליון). נראה אף כי רבים בסוריה ומחוץ לה סבורים כי ניצחונו, ולכל הפחות הישרדותו של הנשיא הסורי בכיסאו, היא התקווה ואולי הערובה היחידה שנותרת לשמירה על לכידותה של המדינה הסורית, ועל קיומה כמסגרת מדינתית ריבונית. עם זאת, המורדים מוסיפים להקיז את דמו של המשטר, ובמהלך קיץ 2014 פרץ מבין שורותיהם ארגון דאע"ש כגורם מוביל, המשליט עצמו על שורות המורדים ומציב אלטרנטיבה למשטר הסורי באזורים שבהם הוא שולט, ומשם קשה לראות גורם מקומי כלשהו המסוגל לעקרו. כתוצאה מכך, סוריה נחלקת למעשה בין מזרח-המדינה, המהווה כיום חלק מח'ליפות דאע"ש, לבין מרכז-המדינה ומערבה, שבהם מחזיק עדיין המשטר תוך קיומן של מובלעות של המורדים – החל במובלעות הכורדיות בצפונה של המדינה ובמזרחה, וכלה במובלעות של לוחמי האופוזיציה במערב-המדינה – חלקן שטחים אוטונומיים נרחבים שיד המשטר אינה מגיעה אליהם. כך או אחרת, בין אם יעלה בידי בשאר להביס את מתנגדיו ובין אם ייפול הניצחון בידי המורדים, עתידים המנצח או המנצחים במערכה לגלות כי מעט מאוד נותר מסוריה – אותה מדינה שאך לפני שנים ספורות נתפסה כדוגמה ומופת למדינה יציבה, בעלת משטר איתן וחסין מפני כל פגע.

הערות

- 1 להערכות בדבר מספר הנפגעים במלחמה, ראו הודעת ארגון Syrian Observatory for Human Rights, היושב בבריטניה מן ה-18 במרס 2013. לאתר הארגון ראו: <http://syriaahr.com>
- 2 להודעה הרשמית מדמשק על תוצאות הבחירות ראו: סאנ"א (סוכנות הידיעות הסורית, דמשק), 4 ביוני 2014. לאתר הסוכנות ראו: <http://www.sana.sy>

- 3 על הישגיהם של המורדים ועל מהלך המלחמה בשנותיה הראשונות ראו:
אייל זיסר, "המשבר הסורי – מאבק בלא הכרעה: משל הנמלים והפיל", **עדכון אסטרטגי**,
כרך 16, גיליון 2, יולי 2013, עמ' 31 – 40.
<http://www.inss.org.il/uploadImages/systemFiles/16C.pdf>
- 4 לדיווחים על השימוש של המשטר הסורי בנשק כימי ואחר ראו:
Rick Gladstone, "Claims of Chlorine-Filled Bombs Overshadow Progress by Syria on
Chemical Weapons," *New York Times*, April 22, 2014.
- 5 ראו: Fernande van Tets, "Hunger the weapon of choice for Syria's Assad regime,"
Independent, October 30, 2013.
- 6 ראו: **אל-קודס אל-ערבי** (לונדון) 13 באפריל 2013. ראו גם ערוץ הטלוויזיה אורינט, 23
באפריל 2013.
- 7 על מעורבותו של חזבאללה במלחמה בסוריה ראו: עמוס הראל, "חיזבאללה משנה את
כללי המשחק בגבול הצפון", **הארץ**, 26 באפריל 2014.
- 8 על שיקוליו של חזבאללה במלחמה בסוריה ראו: מאמרו של אברהים אל-אמין, עורכו
של העיתון **אל-אח'באר**, המקורב לארגון חזבאללה, "חזבאללה פי אל-סוריה, 15 מן
אלאנג'אזאת אל-עסכריה ואל-אמניה" (חזבאללה בסוריה – חמישה-עשר חודשים של
הישגים צבאיים וביטחוניים), **אל-אח'באר**, 10 באפריל 2014.
- 9 ראו בהקשר זה: אפרים קם, "ציר הרשע בפעולה: איראן מסייעת לסוריה",
מבט על, גיליון 372, 9 באוקטובר 2012, <http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=4354&articleid=1205>
סיום מלחמת האזרחים בסוריה? "**מבט על**, גיליון 418, 14 באפריל 2013,
<http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=4354&articleid=176>
- 10 עוד על דאע"ש (המדינה האסלאמית בעיראק ובסוריה) ראו:
James Robbins, "Who are the ISIS militants?," *BBC*, June 16, 2014,
<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-27797667>
- 11 עוד על החזית האסלאמית ומצעה, ראו: ערוץ הטלוויזיה אל-ג'זירה, 7, 23, 26 בנובמבר
2014; ראו גם: **אל-סיפרי**, בירות, 8, 26 בנובמבר 2014;
"Rise of Islamic Front a disaster for Syria," *Al-monitor*, December 13, 2013,
<http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/12/syria-lebanon-islamic-front-political-transition-conflict.html#>
- 12 Alexander Dziadosz and Dasha Afanasieva, "Syrian Islamists seize Western-backed
rebel bases: monitoring group," *Reuters*, December 7, 2013, <http://www.reuters.com/article/2013/12/07/us-syria-crisis-fsa-idUSBRE9B607S20131207>
- 13 ביקורת בעיתונות הישראלית על הקיצוניות בסוריה, אתר ממר"י, 27 באפריל 2014,
http://www.memri.org/cgi-webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=107345_memri&act=show&dbid=articles&dataid=3622
- 14 על הצהרתו של מייקל מורל ראו:
"CIA Official Calls Syria Top Threat to U.S. Security," *Wall Street Journal*, August 6,
2013, <http://online.wsj.com/articles/SB10001424127887323420604578652330222498920>
- 15 על ועידות ז'נבה 1 ו-2 ראו: בנדטה ברטי, "בין שיתוק לחוסר-אונים: ועידת
ז'נבה 2", **מבט על**, גיליון 509, 24 בינואר 2014, <http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=4354&articleid=6445>

בין אנקרה לטהראן: כיצד המאבק על כורדיסטן יעצב מחדש את היחסים האזוריים

מיכאל תנחום

מאמר זה בוחן את ההתפתחויות הפוליטיות והצבאיות בעיראק בעקבות הודעתו של נשיא הממשל האזורי הכורדי בעיראק (KRG) מסעוד ברזאני, ב־30 ביוני 2014, כי ישאף לקיים משאל עם על עצמאותם של הכורדים. המאמר מעלה את השאלה האם ובאיזה היקף יוכלו טורקיה ואיראן למנף את יחסיהן עם יריביה הכורדיים של המפלגה הדמוקרטית הכורדית (KDP) כדי למנוע עצמאות זאת, או להגביל את יכולתה של הממשלה הכורדית העצמאית לנהל יחסי חוץ אוטונומיים. מסקנת המאמר היא כי לא יהיה בכוחן של טורקיה או איראן למנוע את הקמתה של כורדיסטן עצמאית, וכי זו תיאבק כדי לשמור על מעמד בלתי תלוי באנקרה ובטהראן, וכן תראה במערכת יחסים מתמשכת עם ישראל מרכיב חיוני להבטחת האינטרסים הלאומיים שלה.

מילות מפתח: עצמאות, כורדיסטן, טורקיה, איראן, רוג'אבה, KRG, PKK, PUK

רקע

ב־30 ביוני 2014 יצא נשיא הממשל האזורי הכורדי בעיראק, מסעוד ברזאני, בהצהרה היסטורית, לפיה הוא ישאף לקיים משאל עם על עצמאות כורדית. הצהרתו של ברזאני באה לאחר שהתקדמותם של הכוחות הג'האדיסטיים של דאע"ש (ארגון "המדינה האסלאמית") לצפון עיראק, ביוני 2014, חיסלה למעשה את שליטתה של ממשלת עיראק על המחוזות הגובלים בממשל האזורי הכורדי בעיראק. כאשר

ד"ר מיכאל תנחום הוא עמית מחקר במכון טרומן לקידום השלום באוניברסיטה העברית ומלמד במחלקה להיסטוריה של המזרח התיכון באוניברסיטת תל אביב

הצבא העיראקי נטש את עמדותיו צפונית לבגדאד, התקדמו כוחות הפשמרגה של הממשל האזורי הכורדי לשטחים הנתונים במחלוקת מעבר לגבולותיו הרשמיים של החבל והשתלטו על העיר כירכוכ העשירה בנפט – "היהלום שבכתר" שאיפות הטריטוריאליות של הכורדים בעיראק. כתוצאה מכך הגיע הממשל האזורי הכורדי בראשותו של ברזאני למסקנה כי הבשילו התנאים הפוליטיים והכלכליים הדרושים להשלמתה של עצמאות מוחלטת. ברזאני הדגיש בהצהרתו כי עיראק "חולקה" באופן מעשי וכי "התנאים בשלים" למימוש שאיפות הכורדיות, והוסיף כי "מעתה ואילך לא נסתיר עוד את העובדה כי מטרתה של כורדיסטן הינה עצמאות"¹.

שרידותה של מדינה כורדית עצמאית תהיה תלויה ביכולת של ממשל ברזאני לאתחל לכייל מחדש את יחסיו עם שתי שכנותיו רבות העוצמה – טורקיה ואיראן. אפשרות זו תלויה ביכולתה של המפלגה הדמוקרטית הכורדית של ברזאני לשמר את ההגמוניה שלה בכורדיסטן העיראקית אל מול האתגרים אותם מציבים יריבה העיראקי, האיחוד הפטריוטי של כורדיסטן (PUK), ומפלגת הפועלים הכורדית (PKK) היושבת בטורקיה. רצונו של ברזאני לשמר את מעמדה של המפלגה הדמוקרטית הכורדית מול איומים אלה מהווה את אחד המניעים העיקריים להצהרתו בדבר משאל עם על עצמאות החבל.

מאז הצהרתו של ברזאני פתח דאע"ש במלחמה נגד הכורדים באזורים הנתונים במחלוקת בעיראק. לאחר מספר תבוסות כורדיות ביולי 2014, כבשו כוחות כורדיים מחדש שטחים מידי דאע"ש, בסיוע צבאי מערבי. אף כי המומנטום של דאע"ש נעצר, מצבה הפוליטי של המפלגה הדמוקרטית הכורדית נפגע, וזאת עקב הצלחותיהם בשדה הקרב של כוחותיה של מפלגת הפועלים הכורדית הנלחמים על אדמת עיראק, והתמיכה האיראנית באיחוד הפטריוטי של כורדיסטן. התפתחויות אלו יצרו פוטנציאל להקמת סמכות פוליטית כורדית אלטרנטיבית בחלקים של כורדיסטן העיראקית.

מאמר זה יעריך את השפעתן של התפתחויות אלו על שאיפת העצמאות של הממשל האזורי הכורדי בעיראק. המאמר בוחן האם ובאיזה היקף יוכלו טורקיה ואיראן למנף את יחסיהן עם יריביה הכורדיים של המפלגה הדמוקרטית הכורדית במטרה למנוע את עצמאות החבל הכורדי, או לפחות להגביל את יכולתו של הממשל הכורדי העצמאי שיקום לקיים מערכת יחסי חוץ אוטונומית.

עצמאות הממשל האזורי הכורדי בעיראק והאתגר הפן-כורדי שמציבה מפלגת הפועלים הכורדית

המפלגה הדמוקרטית הכורדית הפכה למפלגה השלטת בכורדיסטן העיראקית הודות לניהולה את תהליך צמיחתו הכלכלית המהירה של החבל. בבחירות לפרלמנט של הממשל האזורי הכורדי, שנערכו ב־2013, הגבירה המפלגה הדמוקרטית הכורדית

את כוחה ל־38 מושבים מתוך מאה. האיחוד הפטריוטי של כורדיסטן הצליח לזכות ב־18 מושבים בלבד, אשר הציבו אותו במקום השלישי לאחר המפלגה הדמוקרטית הכורדית והתנועה לשינוי (GORRAN). עובדה זו מצביעה על היחלשות משקלו של האיחוד הפטריוטי בכורדיסטן העצמאית.² בנוסף, ביצועי האלקטורליים הדלים משקפים את העובדה כי חלק ניכר מן התמיכה לה הוא זוכה בקרב הכורדים מקורה בשטחים שבמחלוקת המצויים מחוץ לגבולותיו הרשמיים של הממשל האזורי הכורדי בעיראק. בבחירות לפרלמנט העיראקי ב־2014 זכה האיחוד הפטריוטי של כורדיסטן במספר מושבים זהה לזה של המפלגה הדמוקרטית הכורדית וכפול מזה של התנועה לשינוי, וזאת הודות לעוצמתו האלקטורלי בשטחים שבמחלוקת, ובמיוחד בכרכוכ. אם לא יעלה בידי האיחוד הפטריוטי להבטיח כי המובלעות שבהן זכה לתמיכה בשטחים שבמחלוקת ייכללו בכורדיסטן העצמאית, לא יהיה לו תמריץ משמעותי לתמוך בעצמאות.

ב־24 ביולי 2014 נבחר איש האיחוד הפטריוטי של כורדיסטן, פואד מעצום, לנשיא עיראק, כיורשו של מייסד המפלגה ג'לאל טלבאני, ובכך המשיכה המפלגה להחזיק בנשיאות המדינה. נראה שיקשה על האיחוד הפטריוטי להתנגד להתלהבות העממית מרעיון העצמאות של ברזאני. במצב זה, וכדי שלא למצוא את עצמו לכוד במשאל עם בחסותו של ברזאני, עשוי האיחוד הפטריוטי להדק את קשריו עם מפלגת הפועלים הכורדית, במטרה לדחוק את רגליה של המפלגה הדמוקרטית הכורדית באמצעות הצבת סדר יום פן־כורדי.

האסטרטגיה הפן־כורדית של מפלגת הפועלים הכורדית פותחה בתגובה ללכידתו של מנהיגה, עבדאללה אוג'לאן, על ידי טורקיה בשנת 1999 ולהקמתו המחודשת של הממשל האזורי הכורדי, לאחר שברזאני וטלבאני חתמו ב־1998 על הסכם וושינגטון שהביא לסיומו של העימות האלים בין מפלגותיהם. כדי לאגף את ממשלת הממשל האזורי הכורדי בעיראק, הקימה מפלגת הפועלים הכורדית מפלגות מסונפות לה בשלושת האזורים האחרים של כורדיסטן רבתי: מפלגת הפתרון הדמוקרטי הכורדי בעיראק ב־2002, מפלגת האיחוד הדמוקרטי (PYD) בסוריה ב־2003 ומפלגת החיים החופשיים בכורדיסטן (PJAK) באיראן ב־2004. ב־2005 יצא אוג'לאן ב"הצהרה בדבר הקונפדרליזם הדמוקרטי", תוך שהוא חוזה קונפדרציה של ארבעה מחוזות כורדיים אוטונומיים, שכל אחד מהם ימצא ביחסים פדרליים עם המדינה בה הוא מתקיים.

הסניף העיראקי של מפלגת הפועלים הכורדית כשל בניסיונו לזכות בתמיכה נוספת. מפלגת האיחוד הדמוקרטי ומפלגת החיים החופשיים בכורדיסטן – הארגון הכורדי היחיד שלוחמיו פועלים בכורדיסטן האיראנית – המשיכו לקדם את רעיון כורדיסטן הגדולה. מפלגת האיחוד הדמוקרטי אף הקימה שלושה קנטונים עצמאיים בכורדיסטן הסורית, ובהיותה מי שמשקפת את סדר היום הקונפדרלי של

מפלגת הפועלים הכורדית, כינתה אותם בשם "כורדיסטן המערבית", או בכינויים הנפוץ יותר – "המערב" (רוג'אבה), תוך ערעור על סמכותו של הממשל האזורי הכורדי בעיראק ורמיזה כי אזור זה הוא בגדר "הדרום" (באשור) בלבד ומהווה חלק מקונפדרציה פן-כורדית.

באפריל 2014 חפר הממשל האזורי הכורדי בעיראק תעלה באורך של 17 ק"מ בין הקנטונים של מפלגת האיחוד הדמוקרטי ובין האזורים הכורדיים בעיראק, לכאורה כדי למנוע מלוחמי דאע"ש בסוריה מלחצות את הגבול לעיראק. כלי התקשורת הקשורים למפלגת הפועלים הכורדית הוקיעו את התעלה כניסיון של ברזאני להפריד בין אזורי "המערב" ו"הדרום" וכהוכחה לבגידתו ברעיון של כורדיסטן הגדולה.³ למרות זאת, עמדות הבידוק שנפרסו לאורך התעלה ואישו על ידי אנשי פשמרגה חמושים הצליחו להרתיע את מפלגת האיחוד הדמוקרטי מלנסות להרחיב את סמכותה הפוליטית לאזורים הכורדיים הסמוכים בתוך עיראק. הקהילות הכורדיות בסוריה ובעיראק מהוות עשרה ו-15 אחוזים בהתאמה מכורדיסטן רבתי, בעוד שהאוכלוסייה הכורדית בטורקיה מהווה 55 אחוזים ממנה. בסוף אוגוסט 2014 דווח כי אוג'לאן וממשלת טורקיה הגיעו להסכמה על מספר סוגיות מפתח במפת דרכים פוליטית שתוביל להסכם שלום ביניהם.⁴ אם מגעיו של אוג'לאן עם טורקיה יצליחו להעניק לכורדיסטן הטורקית ("הצפון" – באקור) מידה מסוימת של אוטונומיה, הרי שמפלגת הפועלים הכורדית ומפלגת האיחוד הדמוקרטי ישלטו אז על כשני שלישים מאוכלוסיית כורדיסטן רבתי. קיומם של מחוזות כורדיים אוטונומיים בטורקיה ובסוריה, הנשלטים על ידי מפלגת הפועלים הכורדית וקשורים בברית עם מובלעות כורדיות בעיראק הנשלטות על ידי האיחוד הפטריוטי של כורדיסטן, מגביר את הסיכון מבחינתו של ברזאני – שהמפלגה הדמוקרטית הכורדית שלו מחזיקה ברוב אלקטורלי משמעותי בפרלמנט של כורדיסטן העצמאית – כי יופעל עליו לחץ לכלול את הממשל האזורי הכורדי בעיראק במסגרת קונפדרציה כורדית גדולה יותר שתישלט בידי קואליציה של מפלגת הפועלים הכורדית והאיחוד הפטריוטי של כורדיסטן.

ברזאני ניצב בפני אתגר נפרד מצדו של המנהיג בפועל של מפלגת הפועלים הכורדית, ג'מיל פֶּאֵייק, אשר ממשיך להיות עוין לטורקיה ומעדיף לחבור לאיראן.⁵ בדברים שנשא בפני הקונגרס הלאומי של כורדיסטן – הארגון הפן-כורדי של מפלגת הפועלים הכורדית – באפריל 2014, הדגיש באייק את עמדתו כי חבירה לאיראן בתמיכתה בממשלה השיעית בבגדאד ובממשלה העלווית בדמשק תשרת את סדר היום הכלכלי של המפלגה בצורה הטובה ביותר.⁶ עמדתו של באייק זוכה לתמיכה רחבה, שכן כוחות הגרילה של מפלגת הפועלים הכורדית ויחידות המיליציה העממית של מפלגת האיחוד הדמוקרטי – יחידות ההגנה העממיות (YPG) – עוסקים בהגנה על רוג'אבה מפני ההתקפות של דאע"ש ו"אל-קאעדה",

הנתמכות על ידי טורקיה. באייק שואף לנצל את ההצלחות של שני הגורמים בשדה הקרב בעיראק כדי להרחיב את שליטתם לאזורים הכורדיים שבתוך השטחים הנתונים במחלוקת במדינה. עם הצטרפותם של לוחמי מפלגת הפועלים הכורדית ויחידות ההגנה העממיות אל האיחוד הפטריוטי של כורדיסטן (הנתמך על ידי איראן) בקרב המפתח על ג'לאולה שלייד הגבול האיראני, מצאה עצמה המפלגה הדמוקרטית הכורדית בפני איום פן-כורדי נוסף על ההגמוניה שלה בממשל האזורי הכורדי בעיראק.

השפעת מלחמתו של ארגון "המדינה האסלאמית" נגד הכורדים

ההתלהבות הכורדית מהצהרתו של ברזאני התפוגגה כאשר הממשל האזורי הכורדי בעיראק כשל בהגנה על עמדותיו באזורים שבמחלוקת מול ההתקפות של דאע"ש. המיליציות של ארגון "המדינה האסלאמית" השתלטו על העמדות הכורדיות, תוך שימוש בכלי רכב משוריינים ונשק כבד, אשר ננטשו על ידי הדיוויזיה השנייה של צבא עיראק, לרבות 25 תותחי הוביצר M-198 ומספר טנקים מתוצרת ארצות הברית.⁷ כוחות הפשמרגה של הממשל האזורי הכורדי בעיראק, שהינם באופן מסורתי חיל רגלים קל, לא היו מסוגלים לעמוד בפני כוח האש העדיף של דאע"ש. רק לאחר שתקיפות האוויר של ארצות הברית הרסו את כלי הארטילריה וציוד אחר של דאע"ש, הצליחו כוחות כורדיים לכבוש מחדש את מחמור, גוֹנָאָר וסכר מוצול.⁸ התבוסות של פשמרגה היו ברכה וקללה פוליטית כאחת עבור הממשל האזורי הכורדי בעיראק. כתוצאה מהם החלו מעצמות המערב בשיתוף פעולה צבאי ישיר עם החבל, וסיוע צבאי החל להגיע מאירופה כבר באמצע באוגוסט 2014. צרפת, איטליה, דנמרק, הונגריה ואף אלבניה שלחו נשק ויועצים, בעוד שחברות נאט"ו האחרות הבטיחו לשלוח סיוע צבאי. ב־1 בספטמבר החלה גרמניה לשלוח לאירביל חבילת ציוד בשווי של 91 מיליון דולר שפְּלָלָה כמות כלי נשק וציוד המספיקה לחטיבה של 4,000 חיילים, לרבות מטולי רקטות נגד טנקים מדגם "פֶּנְצֶרְפֶּאוסט 3" ושלושים מטולים נגד טנקים מדגם "מילאן".⁹ הסיוע הצבאי המערבי הגיע כמתנה משמים עבור ברזאני, המנהל כעת בעצמו את קשריו הביטחוניים עם מעצמות המערב ואינו צפוי לוותר על היבט מכריע זה של ריבונות לטובתה של בגדאד. לרוע מזלו הפוליטי של ברזאני, תבוסותיהם הראשוניות של הפשמרגה נגד כוחות "המדינה האסלאמית" יצרו הזדמנות לכוחות הגרילה של מפלגת הפועלים הכורדית וליחידות ההגנה העממיות להילחם על אדמת עיראק. הממשל האזורי הכורדי המונהג על ידי המפלגה הדמוקרטית הכורדית ניצב כעת בפני איום צבאי חדש – הנוכחות הצבאית המוגברת של כוחות גרילה אלה בשטחים השנויים במחלוקת בעיראק.

כיבושה מחדש של מחמור מצביע על הדילמה הניצבת בפני הממשל האזורי הכורדי בעיראק: מחמור, הממוקמת בנקודה אסטרטגית בין מוצול לכרכוכ, נמצאה דה פקטו תחת שליטה כורדית עד כיבושה בידי ארגון "המדינה האסלאמית". העיר נכבשה מחדש בעזרת תקיפות האוויר של ארצות הברית, על ידי קואליציה שכללה כוחות מיוחדים של המפלגה הדמוקרטית הכורדית והאיחוד הפטריוטי של כורדיסטן, יחד עם כוחות גרילה של מפלגת הפועלים הכורדית, שהיעילות הקרבית שלהם מילאה תפקיד משמעותי בלחימה.¹⁰ התקשורת הכורדית הללה את לוחמי מפלגת הפועלים הכורדית כגיבורי מחמור וכפטריוטים אמתיים של כורדיסטן הגדולה, במיוחד נוכח העובדה שמחמור היא ביתם של למעלה מ-10,000 פליטים כורדיים שנמלטו מטורקיה בשנות התשעים של המאה הקודמת, כאשר הצבא הטורקי ניסה לנקות את הכפרים הכורדיים מתומכי המפלגה. הנשיא ברזאני, אשר קרא היטב את התחושות בציבור, ביקר מפלגת הפועלים הכורדית במחמור כדי להודות באופן אישי ללוחמי המפלגה.¹¹ מתחת ללבביות שהפגין ברזאני מסתתר, עם זאת, חשש עמוק מפני ניסיון של מפלגת הפועלים הכורדית להרחיב את השפעתה במחמור ובחלקים נוספים של הממשל האזורי הכורדי בעיראק. חשש זה כבר התממש בסינג'אר בעקבות כיבושו מחדש של האזור בידי הכורדים. לוחמי יחידות ההגנה העממיות יצרו מסדרון מרוג'אבה להר סינג'אר בצפון-מערב עיראק כדי להציל 10,000 כורדים יזידים נצורים. התמונות שהתפרסמו ברשתות החברתיות הכורדיות, בהן נראו לוחמי מפלגת הפועלים הכורדית ויחידות ההגנה העממיות מצילים יזידים מפוחדים מפני כוחותיו של ארגון "המדינה האסלאמית" המנסים להשמידם, הגבירו את ההערכה למפלגת הפועלים הכורדית ואת מעמדה הפני-כורדי. המפלגת מצדה מנסה, תוך ניצול היוקרה שצברה זה מכבר, לבסס את נוכחותה הקבועה על הר סינג'אר.

סינג'אר ממוקם מחוץ לגבולותיו הרשמיים של הממשל האזורי הכורדי בעיראק, בסמוך לגבול עם רוג'אבה שבשליטת מפלגת האיחוד הדמוקרטי. הממשל האזורי הכורדי האשים את מפלגת הפועלים הכורדית ואת יחידות ההגנה העממיות בהצבת מכשולים בפני משלוחי הסיוע ליזידים ובמניעת שובם לבתיהם, וזאת במטרה ליצור בהר סינג'אר מובלעת יזידית שתהיה קשורה למפלגת הפועלים הכורדית.¹² בלי קשר למידת נכונותן של טענות אלו, הממשל האזורי הכורדי בעיראק עלול להימצא בעימות עם קנטון רביעי שיהיה תחת שליטתה של מפלגת האיחוד הדמוקרטי. לוחמי מפלגת הפועלים הכורדית מסייעים גם ללחימה של האיחוד הפטריוטי של כורדיסטן נגד ארגון "המדינה האסלאמית" בג'לאולה, הנמצאת במיקום אסטרטגי בין הרי חמרין ובין העיירה הכורדית חנאקין שעל גבול איראן.¹³ שיתוף הפעולה בין שתי המפלגות בג'לאולה מהווה התפתחות מדאיגה במיוחד עבור הממשל האזורי הכורדי בעיראק. חיבור חנאקין דרך ג'לאולה לכיוון צפון-מערב לעבר

מחמור, ובהמשך אל עבר אזור סינג'אר רבתי, עשוי לאפשר ליריביה של המפלגה הדמוקרטית הכורדית ליצור רציפות אזורית בשטחים שבמחלוקת, שתהיה בשליטת האיחוד הפטריוטי של כורדיסטן ומפלגת הפועלים הכורדית ותשתרע במקביל לגבול הרשמי של הממשל האזורי הכורדי. ישות כורדית חלופית כזאת תשתרע מן הגבול האיראני ועד לרוג'אבה שבשליטת מפלגת האיחוד הדמוקרטי, תוך יצירת מסדרון מסוריה לאיראן שיאפשר את פעילותה של מפלגת הפועלים הכורדית שם. כרכוכ, הנמצאת תחת שליטתו של האיחוד הפטריוטי של כורדיסטן, תהיה במרכזו של מסדרון כזה. תמיכת איראן בישות כורדית יריבה לממשל האזורי הכורדי בעיראק, שתהיה בשליטתם של האיחוד הפטריוטי של כורדיסטן ומפלגת הפועלים הכורדית, אתם יש לה קשרים טובים, היא הדרך היחידה המאפשרת לה למנוע הקמת מדינה עצמאית בחבל הכורדי העיראקי.

משחק הכוחות הפן-כורדי של איראן: הברית בין מפלגת הפועלים הכורדית והאיחוד הפטריוטי של כורדיסטן

תגובתה הראשונית של איראן להצהרתו של ברזאני על משאל העם בממשל האזורי הכורדי כללה גינוי חריף על ידי האייתולה אחמד חאתמי, יושב הראש של מועצת המומחים של הרפובליקה האסלאמית, ואזהרה חמורה מפיו של סגן שר החוץ האיראני, חוסיין אמיר עבדוליאן, לא לסכן את הממשלה השיעית בבגדאד התומכת בטהראן.¹⁴ אולם כאשר ארגון "המדינה האסלאמית" השתלט על עמדות כורדיות בשטחים שבמחלוקת בעיראק, מיהרה איראן לשלוח נשק ויועצים לאיחוד הפטריוטי של כורדיסטן במטרה למנוע מן המיליציות של דאע"ש להגיע אל הגבול האיראני. טהראן המשיכה לתמוך באיחוד הפטריוטי של כורדיסטן לאחר שהניסיון הראשוני שלה למצב את עצמה כמנהיגה אזורית במאבק נגד ארגון "המדינה האסלאמית" נמנע באמצעות הסיוע הצבאי המערבי לאירביל באמצע אוגוסט 2014. מטרתה של איראן בתמיכתה זו נועדה להשיג שלוש מטרות: למנוע תקיפות אוויריות אמריקאיות בשטחים שבמחלוקת לאורך הגבול האיראני; למנוע את השתתפותם של לוחמים כורדים איראנים בקרבות באזורים אלה; למנוע מן המפלגה הדמוקרטית הכורדית לדחוק את רגלי האיחוד הפטריוטי של כורדיסטן מאותם אזורים.

שר הפנים האיראני אישר, כי יועצים איראניים נמצאים במזרח עיראק, וכלי התקשורת הכורדיים והטורקיים דיווחו על נוכחותם של חיילים איראניים באותו אזור.¹⁵ בין אם מדובר ביועצים ובין אם מדובר בקבוצה גדולה יותר של חיילים, ייתכן והנוכחות הצבאית האיראנית נועדה להרתיע מפני הרחבת התקיפות האוויריות האמריקאיות בקרבת הגבול עם איראן. כאשר לוחמים מן המפלגות הכורדיות האיראניות ניסו להצטרף לעמדות הקו הראשון בג'לאולה, הורו כמדווח מפקדי

הפשרגה ללוחמים אלה לשוב לעמדותיהם המקוריות כדי להימנע מעימות עם כוחות צבא איראניים.¹⁶

מאמצים קודמים של הכורדים לגירוש פעילי ארגון "המדינה האסלאמית" ממחמור ומגוואר, המרוחקות מן הגבול האיראני, יצאו נשכרים מן התקיפות האוויריות האמריקאיות ומהשתתפותם של לוחמי השלוחה האיראנית של המפלגה הדמוקרטית הכורדית.¹⁷ השתתפותם של האחרונים גרמה לדאגה בטהראן, שכן הזרוע הצבאית של השלוחה האיראנית של המפלגה הדמוקרטית הכורדית נותרה רדומה מאז ויתרה המפלגה על פעילותה הצבאית באיראן כדי למנוע תקיפות תגמול איראניות על הממשל האזורי הכורדי בעיראק. דיווחים בלתי מאושרים בתקשורת הכורדית מתארים התנגשויות מזוינות בין כוחות המיליציה של השלוחה האיראנית של המפלגה הדמוקרטית הכורדית ובין חיילים איראניים באתרים שונים בעיראק, בסמוך לגבול האיראני, ועל אבדות שספג הצבא האיראני מידי לוחמי מיליציה זאת.¹⁸

איראן מעוניינת למנוע גם ממפלגת החיים החופשיים בכורדיסטן להרחיב את פעולותיה לתוך שטחה. מפלגה זו טוענת כי כוחותיה מונים כ-3,000 לוחמים.¹⁹ ב-2011 פרסה טהראן 5,000 חיילים לאורך גבולה עם הממשל האזורי הכורדי בעיראק כדי לדכא את פעולות המפלגה,²⁰ וביוני 2014 טענה כי גרמה לפציעתם או הריגתם של כמה מאנשיה, אשר עסקו בהעברת תחמושת אל מעבר לגבול, לתוך כורדיסטן האיראנית.²¹ ברוב המקרים עלה בידי איראן להגביל את היקף פעולותיה של מפלגת החיים החופשיים בכורדיסטן. מפלגת הפועלים הכורדית קראה מצדה למפלגת החיים החופשיים בכורדיסטן לפעול בדרכי שלום ובאמצעים דיפלומטיים להבטחת הזכויות הכורדיות באיראן. קריאה זו, שיצאה מפיו של אוג'לאן, משקפת את קשריו הנוכחיים עם השלטונות הטורקיים וגם עולה בקנה אחד עם ניסיונו של ג'מיל באייק לגרום למפלגת הפועלים הכורדית להתקרב לאיראן.

איראן צפויה לתמוך באיחוד הפטריוטי של כורדיסטן כדי לקזז את השפעתה של טורקיה על הממשל האזורי הכורדי בעיראק, ובמקביל – להעמיק את יחסיה עם מפלגת הפועלים הכורדית ועם מפלגת האיחוד הדמוקרטי. איראן גם תהיה מוכנה לקבל שיתוף פעולה פן-כורדי שישתרע מחנאקין ועד רוג'אבה, בהיקף שיביא לערעור מעמדו של הממשל האזורי הכורדי בעיראק, אלא אם כן יצליח ברזאני להרגיע קודם לכן את חששותיה. בכל מקרה, התנאי של איראן יהיה כי שיתוף פעולה פן-כורדי כזה לא יאיים על סמכותה של הממשלה העיראקית החדשה בראשותו של אל-עבאדי. איראן עשויה לעשות שימוש למטרה זו בדיוויזיה המשוריינת ה-81 שלה, המוצבת מעבר לגבול, מול חנאקין.²² לרשות הדיוויזיה, המנוסה בפעולות לדיכוי התקוממויות של הכורדים האיראניים, עומד מספר משמעותי של טנקי

M60-A1, שיהיה בהם כדי להטות את מאזן הכוחות בג'לאולה לטובת האיחוד הפטרויטי של כורדיסטן.

הכרזה של הממשל האזורי הכורדי בעיראק על עצמאות תציב אתגר בפני איראן, שאין לה כל אופציה צבאית מעשית נגדו, בייחוד כעת, כאשר סיוע צבאי מערבי מגיע אליו. שלא כמו התערבותה של איראן בסוריה, התערבות איראנית באזור הכורדי העצמאי בעיראק צפויה להביא לתקיפות בשטחה של איראן. הפסקת הסחר של איראן עם הממשל האזורי הכורדי, המגיע להיקף של ארבעה מיליארד דולר, ישפיע לרעה על כלכלתה ויביא ליצירת קשרים כלכליים עמוקים אף יותר בין החבל הכורדי העצמאי ובין טורקיה. האמצעי היחיד העומד לרשותה של איראן כדי לפגוע במאמצי הממשל האזורי הכורדי בעיראק ליצור מדינה עצמאית בת קיימא, הוא עידוד עימות עקוב מדם בין הפלגים הכורדיים, באמצעות תמיכה בישות כורדית חלופית שתהיה תחת שליטתם של מפלגת הפועלים הכורדית והאיחוד הפטרויטי של כורדיסטן.

פסאודו אסטרטגיה רבתי של טורקיה לכורדיסטן

ממשלת טורקיה בראשות מפלגת הצדק והפיתוח (AKP) מטפחת את יחסיה עם הממשל האזורי הכורדי בעיראק ומעדיפה שיישאר קרוב אליה יותר מאשר לממשלת עיראק הפרו-איראנית. המשך ייצוא הנפט מהממשל האזורי הכורדי דרך הנמל הטורקי ג'ייהאן שלחופי הים התיכון מדגיש את התועלת הכלכלית שיש לטורקיה מקיומה של ישות כורדית פוליטית, אשר תהיה אוטונומית דיה כדי לשווק את אוצרות האנרגיה שלה ללא תלות בשליטתה של הממשלה העיראקית המרכזית. שאיפתה של אנקרה להפוך למרכז להובלת אנרגיה כוללת תכניות גם עבור הנפט והגז הטבעי של הממשל האזורי הכורדי בעיראק. בית הזיקוק החדש STAR, שהוקם בטורקיה בהשקעה של 5.6 מיליארד דולר, הוא בעל יכולת לזקק נפט גולמי מכרכוכ. ייצור בעלות נמוכה של מוצרי נפט עתירי ערך באמצעות שימוש בנפט כורדי צפוי לסייע לטורקיה להפחית את תלותה בייבוא דיזל ודלק סילוני.²³ זאת ועוד, הממשל האזורי הכורדי בעיראק הוא בעל פוטנציאל לייצא עשרה מיליארד מטרים מעוקבים של גז טבעי לטורקיה כבר בשנת 2020.²⁴ מכיוון שהצריכה הביתית של גז טבעי בטורקיה גדלה ביותר מפי שלושה בין השנים 2000 ל-2010 – מ-15 מיליארד מטרים מעוקבים ל-46 מיליארד מטרים מעוקבים – הגז הטבעי הכורדי הוא בעל חשיבות רבה לביטחון האנרגטי של טורקיה.

קשרי האנרגיה בין טורקיה ובין הממשל האזורי הכורדי בעיראק כבר הביאו לשינוי בעמדתה האסטרטגית של אנקרה כלפי אזור זה. בכרכוכ מתגוררת אוכלוסייה טורקמנית גדולה למדי, והתרחבות השליטה הכורדית על העיר הייתה מזה זמן קו אדום חשוב במדיניות החוץ הטורקית, אלא שממשלת טורקיה הסכימה בשתיקה

לשליטת הממשל האזורי הכורדי בעיר, למורת רוחם של הלאומנים הטורקיים. ב־28 ביוני 2014, יומיים לפני הכרזתו של ברזאני על משאל העם, ציין סגן יושב ראש מפלגת הצדק והפיתוח, חוסיין צ'ליק, בפני כתב העיתון "פייננשל טיימס", כי טורקיה לא תתנגד לעצמאותו של החבל הכורדי בעיראק. העובדה כי ראש ממשלת טורקיה דאז, רג'פ טאיפ ארדואן, היה באותה תקופה בעיצומו של מסע הבחירות שלו להפוך לנשיא הראשון של טורקיה הנבחר בבחירות ישירות, הביאה להתנערותו של סגן ראש ממשלת טורקיה, בולנט אַרִינץ', מהערותיו של צ'ליק. ארינץ' גם פעל להרגיע את הבוחרים הלאומניים מן הימין בקביעה שטורקיה תומכת בשלמותה הטריטוריאלית של עיראק ומצפה כי המצב בכרכוכ לא ישתנה.²⁵

טרם הבחירות לנשיאות שאף ארדואן להרחיב את בסיס הבוחרים שלו בקרב הכורדים בטורקיה, המהווים כעשרים אחוזים מאוכלוסיית המדינה. בליבה של מדיניות "הפתיחות כלפי הכורדים" של ארדואן ניצבו שיחות השלום המתמשכות עם עבדאללה אוג'לאן הכלוא. שיחות השלום, שהביאו לקיצו מאבק עקוב מדם שנמשך למעלה משלושים שנה וגבה את חייהם של יותר מ־40,000 איש, זוכות לתמיכה ציבורית רחבה. נוכח עניינו של אוג'לאן בקונפדרציה כורדית, השיחות בין ממשלת טורקיה ובין מפלגת הפועלים הכורדית עשויות להסתכם בגיבושה של אסטרטגיה טורקית רבתי עבור כורידסטן, שלפיה הממשל האזורי הכורדי בעיראק יישאר אוטונומי במידה מספקת כדי להמשיך בייצוא אנרגיה לטורקיה, אולם עצמאותו הכוללת תוגבל באמצעות הכללתו בקונפדרציה פן-כורדית. הממשל האזורי הכורדי ורוג'אבה יהפכו אז, דה פקטו, לחלק ממדינת כורדיסטן הגדולה, שתשמש כחיץ בין גבולה הדרומי של טורקיה לבין החלקים שיוותרו מסוריה ומעיראק.

מפלגת הצדק והפיתוח הטורקית חותרת לזכות ברוב בבחירות לפרלמנט הטורקי הצפויות להיערך ביוני 2015. שאיפתה היא להשיג רוב כזה שיאפשר להלשנות את חוקת טורקיה, כך שמשרת הנשיא הטקסית ברובה של ארדואן תהפוך למשרה בעלת סמכויות ביצועיות נרחבות. ארדואן הבטיח את הרוב לו היה זקוק, כדי לנצח בבחירות לנשיאות טורקיה שנערכו ב־10 באוגוסט באמצעות פנייה מוצלחת של הרגע האחרון לבסיס הבוחרים של מפלגת התנועה הלאומנית הטורקית (MHP).²⁶ במצב זה, מפלגת הצדק והפיתוח לא תוכל להיענות לציפיות הכורדיות לצורה כלשהי של אוטונומיה מקומית ולזכויות לשוניות מלאות, מבלי לסכן את התמיכה לה היא זקוקה בקרב המצביעים הלאומניים.

כל עוד מעמדו של אוג'לאן לא ישוקם באמצעות הסכם שלום בין מפלגת הצדק והפיתוח לבין מפלגת הפועלים הכורדית והוא לא יוכל להוות משקל נגד לברזאני, המנוף היחיד של טורקיה כלפי הממשל האזורי הכורדי בעיראק הוא היותה היעד היחיד של ייצוא הנפט מהחבל הכורדי. ואולם יכולתה של אנקרה לעשות

שימוש במנוף זה בפועל מוגבלת למדי; חברות טורקיות מרוויחות זה זמן מה מן הצמיחה הכלכלית באירביל, וכ-1,200 מהן פועלות באזור. עיראק מהווה את שוק הייצוא השני בגודלו של טורקיה, לאחר גרמניה, ונתח ניכר מן הייצוא הטורקי, הנאמד ב-12 מיליארד דולר, מגיע לכורדיסטן העיראקית.²⁷ טורקיה אינה יכולה לכן להרשות לעצמה להקריב את יחסיה הכלכליים עם הממשל האזורי הכורדי בעיראק, או את הייבוא העתידי של גז טבעי ממנו, על ידי סגירת צינור הנפט שלה בפני ממשלת החבל. יתרה מזאת, מכיוון שממשלת טורקיה נהנית מיחסים עם המפלגה הדמוקרטית הכורדית של ברזאני בלבד, ועם אף לא אחד מן הפלגים הכורדיים האחרים, הרי שמבחינה גיאופוליטית אין היא יכולה להרשות לעצמה לדחוף מפלגה זו קרוב יותר לזרועותיה של איראן.

סיכום: כורדיסטן כחזרה על אזרבייג'ן

בסוף אוגוסט 2014 פרסם ברזאני את תנאיו להצטרפות לפרלמנט העיראקי. לצד סירובו לשוב לסטטוס־קוו הקודם, התעקש ברזאני על זכותו של הממשל האזורי הכורדי למכור את הנפט והגז שלו בעצמו, לנהל את רכישות הנשק שלו ולארגן משאלי עם בשטחים שבמחלוקת על ההצטרפות ל"אזור כורדיסטן".²⁸ הממשל האזורי הכורדי כבר החל ביישום שתי הסמכויות הראשונות עליהן התעקש. היענותה של בגדאד לדרישותיו של ברזאני תקדש למעשה את עצמאותו למחצה של הממשל האזורי הכורדי בתוך המסגרת החוקית של קונפדרציה עיראקית. הדרישה השלישית של ברזאני, בדבר ארגון משאלי עם, מיועדת לסייע לממשל האזורי הכורדי להשיב לידיה את השליטה בכרכוכ ובאזורים רגישים נוספים. אם ממשלתו של אל־עבאדי תסרב לדרישה זו, יקשה על האיחוד הפטריוטי של כורדיסטן להישאר בממשלה הפדרלית של עיראק מבלי לסכן את התמיכה לה הוא זוכה באזורים שבמחלוקת.

העיתוי הסופי של משאל העם בחבל הכורדי בעיראק צפוי להיות מושפע מן ההתפתחויות בשדה הקרב נגד ארגון "המדינה האסלאמית". על הממשל באירביל להשתמש בעצמאות למחצה שיש בידיה כדי לפתח מנהיגות צבאית, דוקטרינה ומערכת אימונים הנדרשים כדי להפוך את הפשמרגה לצבא לאומי בעל יכולת. היועצים הצבאיים המערביים שנשלחו לממשל האזורי הכורדי בעיראק כבר תורמים למשימה זו. ואכן, בד בבד עם פרסום תנאיו לממשלת עיראק, ברזאני ביקש באופן רשמי מן השר לענייני פשמרגה של הממשל האזורי הכורדי להכפיף את כל כוחות המיליציה למבנה פיקודי אחיד,²⁹ תוך שהוא מבסס את בקשתו על דוח הפרלמנט של החבל הכורדי בדבר הכישלונות של הפשמרגה בשדה הקרב. ברזאני גם יישם המלצה נוספת הנכללת בדוח, בדבר הקמתה של מועצה לביטחון שתהיה תחת פיקוחו, ובכך הוא נטל לידיה, באישור הפרלמנט של החבל, את סמכויות המפקד

העליון.³⁰ ככזה, יהיה באפשרותו לפקח על רכישת הנשק הכבד ומערכות ההגנה האווירית עבור הממשל האזורי הכורדי, כדי להתגונן בעזרתם מפני עיראק ואיראן. הנשק האנטי-טנקי שכבר זורם לאזור יסייע לחבל הכורדי להגן על עצמו גם מפני טנקי ה-M1-A1 של עיראק ומפני הטנקים הישנים יותר מדגם M60-A1 שבידי הדיוויזיה המשורינת ה-81 האיראנית.

ארצות הברית נדרשה לכ-600 גיחות בין 8 ל-26 באוגוסט 2014 כדי לבצע את 96 התקיפות האוויריות שסייעו לכוחות הכורדיים לבלום את התקדמותם של לוחמי ארגון "המדינה האסלאמית".³¹ אם זה קנה המידה למדידת צרכי של הממשל האזורי הכורדי בעיראק לצורך הגנה אווירית מפני דאע"ש, יהיה באפשרותו לענות על צרכים אלה באמצעות 72 מל"טים. עם זאת, כדי להתגונן בפני איום אווירי מצדן של עיראק או איראן, יהיה על הממשל האזורי הכורדי בעיראק לרכוש מערכת טילי קרקע-אוויר לטווח בינוני. מערכות מסוג זה הוא יוכל לרכוש במסגרת היחסים המתפתחים בינו ובין מעצמות המערב, ישראל או רוסיה. זאת ועוד, מכיוון שהכשרתם של טייסי קרב אורכת כארבע שנים והכשרתם של טייסי מסוקים אורכת כשנתיים וחצי, על הממשל האזורי הכורדי לרכוש יכולת אווירית מתקדמת באופן מדי, ובמקביל להשקיע מאמצים בהכשרת טייסים עבור חיל האוויר הכורדי העתידי.

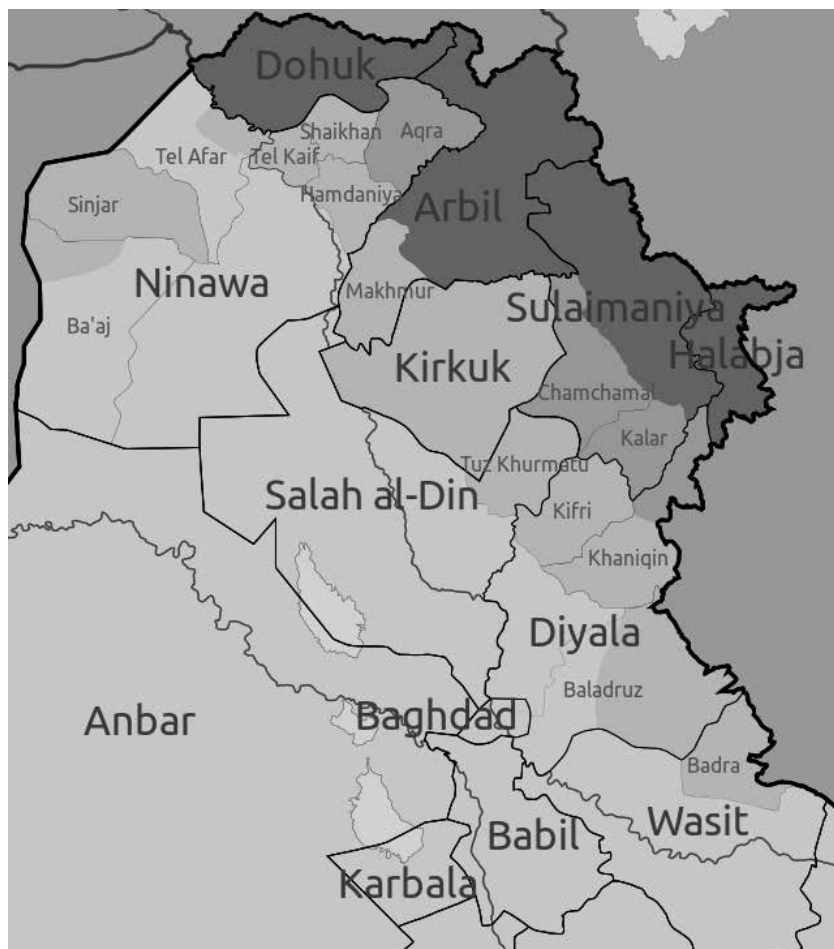
בנסיבות אלו, המחיר של התערבות צבאית של עיראק או איראן במטרה למנוע עצמאות כורדית יהיה גבוה מדי עבורן. אם יעלה בידה של אירביל להפגין יכולת הרתעה מספקת, אזי סביר להניח שטהראן תשלים עם עצמאות כורדית, כפי שקיבלה את עובדת קיומה של אזרבייג'ן עצמאית. אף כי איראן עוינת את הממשלה החילונית בבאקו וחשדנית כלפי כוונותיה מול האוכלוסייה האזרית הגדולה באיראן, היא משלימה עם קיומה של אזרבייג'ן לאחר שזו הצליחה לעמוד מול ניסיונותיה בעבר לערער את יציבותה.

ביקורו באיראן באפריל 2014 של ראש הממשל האזורי הכורדי בעיראק הביא לחתימת הסכם בין הצדדים להנחת שני צינורות נפט וגז מהחבל הכורדי לאיראן. יתכן שהסכם זה יצור תמריץ לאיראן לקבל את קיומה של מדינה כורדית שלא תאיים על האינטרסים המידיים של טהראן.

הצלחותיהם המתמשכות של כוחות מפלגת הפועלים הכורדית ומפלגת האיחוד הדמוקרטי, והתמיכה האיראנית באיחוד הפטריוטי של כורדיסטן, עשויות להניע את הממשל האזורי הכורדי בעיראק להאיץ את מימוש רעיון העצמאות, ולפחות לא יהיה בהן כדי להרתיעו מלנסות ולהשיגו. אם הנהגת החבל הכורדי בעיראק תצליח ליצור מבנה פיקודי צבאי מאוחד, לא יהיה בכוחן של טורקיה או של איראן להפעיל שחקנים כורדיים אחרים במטרה למנוע ממנה יכולת לנהל מדיניות חוץ עצמאית.

סביר להניח כי כורדיסטן עצמאית שתוצה להימנע מהפיכתה למדינה לקוחה של טורקיה, ובה בעת להבטיח את יכולותיה מול איראן, תעמיק את קשריה עם ישראל. כמו במקרה של אזרבייג'ן, כורדיסטן עצמאית שתתקיים בין אנקרה לטהראן תראה ביחסים בני־קיימא עם ישראל רכיב חיוני להבטחת האינטרסים הלאומיים שלה.

אזורים שבמחלוקת בעיראק טרם המתקפה בצפון עיראק ב־2014

- אזור שאינו במחלוקת ומהווה חלק משטחו של הממשל האזורי מ־1991
- אזור במחלוקת וחלק מן הממשל האזורי הכורדי מאז 1991.
- אזור במחלוקת ותחת שליטתה של הממשלה המרכזית בעיראק.

מקור: Disputed areas in Iraq CC BY-SA 3.0

http://en.wikipedia.org/wiki/Iraqi_Kurdistan#mediaviewer/File:Disputed_areas_in_Iraq.svg

רשימת קיצורים

- KRG – הממשל האזורי הכורדי
- KDP – המפלגה הדמוקרטית הכורדית כורדיסטן העיראקית
- KDP-I – המפלגה הדמוקרטית הכורדית-איראן (השלוחה האיראנית של KDP)
- PUK – האיחוד הפטריוטי של כורדיסטן (כורדיסטן העיראקית)
- PKK – מפלגת הפועלים הכורדית (כורדיסטן הטורקית)
- PYD – מפלגת האיחוד הדמוקרטי (השלוחה הסורית של מפלגת הפועלים הכורדית)
- YPG – יחידות ההגנה העממיות (כוחות המיליציה של מפלגת האיחוד הדמוקרטי)
- PJAK – מפלגת החיים החופשיים בכורדיסטן (השלוחה האיראנית של מפלגת הפועלים הכורדית)

הערות

- 1 “Iraq Kurdistan Independence Referendum Planned,” *BBC News*, July 1, 2014, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-28103124>
- 2 בפרלמנט הכורדי 111 מושבים בסך הכול, אשר 11 מתוכם שמורים למיעוטים הטורקמנים, האשורים והארמנים.
- 3 Remzi Budanacir, “Barzani Yönetimi, Kürtleri bölüyor” *Taraf*, April 17, 2014, <http://www.taraf.com.tr/haber-barzani-yonetimi-kurtleri-boluyor-152694/>.
- 4 Mehmet Ali Güller, “AKP PKK’yı silahlandırıcak mı?,” *Aydınlık Gazetesi*, August 26, 2014, <http://www.aydinlikgazete.com/yazarlar/mehmet-ali-gueller/49585-mehmet-ali-guller-akp-pkkyi-silahlandiracak-mi.html>
- 5 Budanacir, “Barzani Yönetimi, Kürtleri bölüyor”.
- 6 “Doğu Kürdistan siyaseti canlanıyor,” *Firat News*, April 21, 2014, <http://www.firatnews.com/news/kurdistan/dogu-kurdistan-siyaseti-canlaniyor.htm>
- 7 Jeremy Bender, “ISIS Militants Captured 52 American-Made Artillery Weapons that Cost \$500,000 Each,” *Business Insider*, July 15, 2014, <http://www.businessinsider.com/isis-has-52-american-weapons-that-can-hit-baghdad-2014-7#ixzz3C59G1oLD>.
- 8 Dan LaMothe, “Video: Islamic State Fighters Appear to Fire U.S.-Made M198 Howitzer Artillery,” *The Washington Post*, August 27, 2014, <http://www.washingtonpost.com/news/checkpoint/wp/2014/08/27/video-islamic-state-fighters-appear-to-fire-u-s-made-m198-howitzer-artillery/>
- 9 “German Weapons Deliveries to Iraq’s Kurdish Region,” *Deutsche Welle*, September 1, 2014, <http://www.dw.de/german-weapons-deliveries-to-iraqs-kurdish-region/a-17892161>
- 10 Isabel Coles, “Insight – ‘Terrorists’ Help U.S. in Battle against Islamic State in Iraq,” August 21, 2014, <http://uk.reuters.com/article/2014/08/21/uk-iraq-security-pkk-insight-idUKKBN0GL1H220140821>.

ש.ם 11

- Nuwar Faqie, "YPG Prevents Aid to Reach Yazidi Refugees," *Bas News*, September 1, 2014, <http://basnews.com/en/News/Details/YPG-Prevents-Aid-to-Reach-Yazidi-Refugees-/32628>. 12
- Coles, "Insight". 13
- "Cleric Warns of Independence Referendum in Iraq's Kurdistan," *Tasnim News Agency*, July 5, 2014, <http://www.tasnimnews.com/English/Home/Single/422080>; 14
- "Deputy FM: Iran won't Send Troops to Iraq," *Press TV*, July 1, 2014, <http://www.presstv.com/detail/2014/07/01/369476/iran-wont-sent-troops-to-iraq-diplomat/>
- "Spiritual Reaction to the News of a Possible Collapse of Karbala and Najaf" *Qom-e Farda*, August 25, 2014, <http://www.qomefarda.ir/news/95281>. 15
- Kurdo Shaban, "Iran Presence Prevents Iranian Kurdish Peshmerga Fighting in Jalawla," *Bas News*, August 24, 2014, <http://basnews.com/en/News/Details/Iran-Presence-Prevents-Iranian-Kurdish-Peshmerga-Fighting-in-Jalawla/31611>. 16
- Mohammed A. Salih, "PKK Forces Impress in Fight Against Islamic State," *Al-Monitor*, September 1, 2014, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/09/pkk-kurdish-fight-islamic-state.html>. 17
- Nuwar Faqie, "PUK Asks Kurdish Iranian Peshmerga to Retreat from Iran," *Bas News*, September 21, 2014, <http://basnews.com/en/news/2014/09/21/puk-asks-kurdish-iranian-peshmerga-to-retreat-from-iran> 18
- Nick Gillespie, "Meet the Kurdish Female PJAK Fighters of Kurdistan," *Vice TVKurdnet*, July 27, 2012, <http://www.ekurd.net/mismas/articles/misc2012/7/irankurd870.htm>. 19
- "European Governments Back PJAK," *Press TV*, July 31, 2011, <http://www.presstv.com/detail/191596.html>. 20
- "Iran Forces Kill PJAK Terrorists Near Border: Cmdr.," *Press TV*, June 23, 2014, <http://www.presstv.com/detail/2014/06/23/368236/iran-forces-kill-pjak-terrorists-cmdr/>. 21
- "81st Armored Division," *The Arkenstone - Technical, Geospatial, and Organizational Analysis of the Iranian Armed Forces*, <http://thearkenstone.blogspot.co.il/2012/03/81st-armored-division.html>. 22
- Micha'el Tanchum, "Disavowing Kurdish Independence, Turkey Prepares for Kurdish Energy Future," *Hürriyet Daily News*, July 7, 2014, <http://www.hurriyetdailynews.com/disavowing-kurdish-independence-turkey-prepares-for-kurdish-energy-future.aspx?pageID=449&nID=68752&NewsCatID=396> 23
- ש.ם. 24
- "KRG to Hold Referendum for Independence within Months, Says Barzani," *Today's Zaman*, July 1, 2014, <http://www.todayszaman.com/news-351847-kr-g-to-hold-referendum-for-independence-within-months-says-barzani.html> 25
- Micha'el Tanchum, "Erdoğan Wins Presidency With An Unsustainable Majority," *The Turkey Analyst*, Vol. 7, No. 14, August 9, 2014, <http://www.turkeyanalyst.org/publications/turkey-analyst-articles/item/336-erdo%C4%9F-an-wins-presidency-with-an-unsustainable-majority.html>. 26

- “European Union, Trade in Goods with Turkey” Directorate-General for Trade, 27
European Commission, August 27, 2014, p. 9, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113456.pdf
- Helene Cooper and Michael R. Gordon, “Iraqi Kurds Expand Autonomy as ISIS Reorders the Landscape”, *The New York Times*, August 29, 2014, http://www.nytimes.com/2014/08/30/world/middleeast/iraqi-kurds-expand-autonomy-as-isis-reorders-the-landscape.html?_r=0
- Nawzad Mahmoud, “Sources: Barzani Orders Peshmerga Forces Reformed, United,” 29
Rudaw, August 25, 2014, <http://rudaw.net/english/kurdistan/250820142>
- ש.ט. 30
- Tony Capaccio, “U.S Flew 1,500 Air Sorties in Iraq Against Islamic State”, *Bloomberg*, 31
August 26, 2014, <http://www.bloomberg.com/news/2014-08-26/u-s-flew-1-500-air-sorties-in-iraq-against-islamic-state.html>.

תמורות ביחסי ישראל-אפריקה

הרמן בוטים

מאמר זה בוחן את התפתחותם של יחסי ישראל-אפריקה. המניעים של ישראל בכינון קשריה עם מדינות באפריקה היו בעיקר מוסריים, ונבעו גם מרצון לעקוף חרמות שהוטלו במטרה לבודד אותה. גורמים נוספים היו ניסיונות לנתק קשרים בין איומים מבית ומחוץ על ביטחונה, להקים בריתות שיחזקו את האידאליים והערכים של המדינה ויבססו אותם, ובה בעת לחזק את מעמדה כשחקנית חשובה במערכת הבינלאומית. בעלות בריתה האפריקאיות של ישראל ביקשו לבסס קשרי תרבות עם המדינה היהודית, ולרתום את מומחיותה הטכנית בתחומי הפיתוח והביטחון. כדי להוסיף ולהדק יחסים אלה תצטרך ישראל להתמקד במתן סיוע טכני לפיתוח. גישת 'העוצמה הרכה' ליחסים הדו-צדדיים היא המפתח לרכישת אהדתה של אפריקה.

מילות מפתח ישראל, אפריקה, אתיופיה, קניה, אוגנדה.

מבוא

מעורבותה לכאורה של ישראל בחילוץ החטופים בקניון ווסטגייט בקניה בשנת 2013 הדגישה את חשיבותה של אפריקה בין קשריה של ישראל עם מדינות ברחבי העולם.¹ מאז הקמת המדינה היהודית הציעה אפריקה לישראל הן הזדמנויות והן אילוצים באשר להישודות במערכת הבינלאומית. אמנם, קץ העידן הקולוניאלי העניק למדינה היהודית אפשרות לכונן קשרים עם מספר מדינות באפריקה, אולם הסכסוך בין ישראל לבין שכנותיה הערביות ערער את הקשרים הללו בראשית דרכם.² בתקופה האחרונה הביאה הופעתם של אינטרסים ביטחוניים משותפים לחידוש ולהידוק היחסים בין ישראל לבין מדינות אפריקאיות אחדות.³ מאמר

הרמן בוטים נושא תואר שלישי בלימודי הטרור מאוניברסיטת וולונגונג באוסטרליה. בעל תואר מוסמך ביחסים בינלאומיים מאוניברסיטת נוטינגהם באנגליה

זה בוחן את התפתחות היחסים בין ישראל לבין מדינות אפריקה. המניעים של ישראל בכינון קשריה עם מדינות באפריקה היו בעיקר מוסריים, וכן מרצון לעקוף חרמות שהוטלו עליה במטרה לבודד אותה. גורמים נוספים היו רצונה של ישראל לנתק קשרים בין איומים מבית ומחוץ על ביטחונה, להקים בריתות שיחזקו את האידאליים והערכים של המדינה ויבססו אותם ולחזק את מעמדה כשחקנית חשובה במערכת הבינלאומית.

יחסי ישראל-אפריקה

במבט רחב אפשר להבחין בשלושה שלבים שהגדירו עד לא מכבר את יחסי ישראל-אפריקה: השלב הראשון התאפיין באלטרואיזם ישראלי וברצונה לשבור את החרם שהטילו עליה שכנותיה הערביות.⁴ אפריקה קידמה את הנוכחות הישראלית בברכה, שכן שני הצדדים חלקו היסטוריה של מאבקים אנטי-קולוניאליים, ומקרב המדינות המפותחות, הייתה ישראל בין הראשונות שהעניקו תמיכה לפיתוח היבשת.⁵ במקביל להחרפת הסכסוך בין ישראל לבין שכנותיה הערביות, התאפיין השלב השני ביוזמות אפריקאיות לניתוק הקשרים עם ישראל (במיוחד לאות הזדהות עם המדינות האפרו-ערביות).⁶ עם הופעתם של אינטרסים ביטחוניים משותפים בעבר הקרוב, התאפיין השלב השלישי בחידוש היחסים בין ישראל לבין בעלות-בריתה האפריקאיות משכבר הימים.⁷

בתקופה הסמוכה לתום העידן הקולוניאלי הונעה המעורבות הישראלית באפריקה משיקולים מוסריים, ומתוך רצונה של ישראל לעקוף את החרם הערבי שהוטל עליה.⁸ הן מדינות אפריקה והן ישראל סבלו מעול הקולוניאליזם, ובעקבות השואה הכיר העם היהודי בחשיבות חיזוק יכולותיהם של עמים מוחלשים, המתמודדים עם איומים רבים האורבים להם מכל עבר בעולם בלתי-יציב. למטרה זו שלחה ישראל לאפריקה בשלב הזה של היחסים מומחים לפיתוח.⁹ סיוע הומניטרי זה הכשיר את הקרקע להרחבת שיתופי פעולה בתחומי הסיוע הטכני והמיזמים המשותפים, בתוכניות חילופים שונות ובתוכניות הדרכה.¹⁰ באותה תקופה התקיים גם שילוב אינטרסים ביטחוניים, והדבר תרם אף הוא לחיזוק הקשרים. עם התפשטות המשטרים הצבאיים ביבשת, הייתה ישראל שותפה רצויה למנהיגים אפריקאים אחדים, שכן לרשותה עמד הידע המקצועי הטכני שנדרש כדי לציידם באמצעי הכפייה שסייעו להם להישאר בשלטון. בשיא שיתוף הפעולה בתחום ההגנה בשלב זה של היחסים, סייעה המדינה היהודית באימון של יחידות צבא ובהקמת ארגונים צבאיים-למחצה, וסיפקה אמצעי לחימה לבעלות-בריתה באפריקה.¹¹ בזכות יחסים אלה שיפרה ישראל את המוניטין הבינלאומי שלה, שהיווה משקל נגד לחרם הערבי. מלחמת יום הכיפורים בשנת 1973 העמידה את ישראל בדילמה בכל הנוגע למדיניות החוץ שלה. בתחילת תהליך גיבוש יחסיה עם מדינות אפריקאיות פוסט-

קולוניאליות אחדות, התבטאה ישראל נגד משטר האפרטהייד ששרר באותה עת בדרום-אפריקה. אולם, כאשר החברות האפרו-ערביות בארגון לאחדות אפריקה (OAU) לחצו על המדינות החברות שנמנו עם גוש אזורי זה לנתק את יחסיהן עם ישראל (כביטוי להזדהות עם המדינות הערביות במזרח התיכון שנלחמו בישראל), בחרה ישראל, כדי לשמר דריסת רגל ביבשת אפריקה, לכונן קשרים עם המשטר הדרום-אפריקאי, שלמרבה האירוניה נתן אז מחסה לאוהדי הנאציזם.¹⁶ שינוי גישה זה לא רק ניפץ את רכיב המוסריות במדיניות החוץ הישראלית, אלא גם, מנקודת מבטן של רוב מדינות אפריקה, הציג את המדינה היהודית כגזענית. אך המעורבות הישראלית באפריקה לא פסקה כליל, על אף תקלה זו ביחסים. אינטרסים ביטחוניים משותפים לצד אידאלים וערכים משותפים היוו פלטפורמה לקיום קשרים מתמשכים בין ישראל לבין מדינות אחדות באפריקה.

יחסי ישראל עם מדינות קרן אפריקה

מכל האזורים ביבשת אפריקה, אזור קרן אפריקה הוא החשוב ביותר לישראל. לדברי אלי כרמון, "אזור קרן אפריקה חשוב לאינטרסים הכלכליים של ישראל, ביניהם הסחר עם אסיה דרך הים האדום."¹⁷ לנוכח קרבתו של אזור זה לישראל, יש למדינה אינטרס מכריע גם שם. בהתאם לכך טיפחה ישראל קשרים עם כמה מדינות בקרן אפריקה, כדי לנתק את הקשרים הקיימים בין האיומים מבית ומחוץ על ביטחונה, לרכז את השפעתה האזורית ולחזק את האידאלים והערכים שלה. אתיופיה, אריתריאה וקניה, כולן מדינות בקרן אפריקה, חשובות ביותר מבחינת האינטרסים הישראליים. לנוכח קרבתן לסומליה, ניסתה ישראל לאגד מדינות אלה כדי שיהוו אזור חיץ מול קבוצות אסלאמיות סומליות (וקבוצות רדיקאליות אחרות), שעלולות לחבור לארגון חמאס.¹⁸ בניסיון לנתק את הקשר בין האיומים מבית ומחוץ על ביטחונה, נכנסה ישראל למערכות יחסים עם בעלות-בריתה בקרן אפריקה כדי למגר את השפעתה של איראן, החשודה בפעילות המיועדת לפגוע בישראל באמצעות חמאס. על פי צה"ל, ניסתה איראן להקים נתיב אספקת אמצעי לחימה לחמאס המקשר בין סודאן, הים האדום וחצי-האי סיני, עד רצועת עזה.¹⁹ היחסים הצוננים בין ישראל לבין איראן אינם מוגבלים לסכסוך הישראלי-פלסטיני, ושתי המדינות מעורבות גם במלחמת ריגול מרה בקרן אפריקה. מכון מחקר העוקב אחר הפעילות האיראנית באזור זה (Stratfor Global Intelligence), גילה כי ישראל הקימה בסיסי ריגול באריתריאה, שנועדו להוות משקל נגד לפעילות המעקב שמבצעת איראן באזור זה של העולם.²⁰

תיאור זה אמנם מציג מה עשויה ישראל להרוויח ממעורבותה בקרן אפריקה, אך הוא אינו מצביע במדויק על הדבק הקושר בין אתיופיה, אריתריאה וקניה לבין ישראל. לנוכח העובדה שמדינות אלה, יחד עם הרפובליקה של דרום-סודאן

שהוקמה אך לאחרונה, הן בעיקרן יהודי-נוצריות, בניגוד לסודאן, סומליה ואיראן שבהן גוברת השפעת האסלאם, נראים מערכי הבריתות באזור זה כהתנגשות בין תרבויות, המעמידה זה מול זה שני גושים דתיים מתחרים. לחיזוק תפיסה זו, איים ארגון אל-שבאב האסלאמי שמקורו בסומליה בנקמה על תביעתה של ישראל ביחס למזרח-ירושלים, שם נמצא מסגד אל-אקצה, שהוא השלישי בקדושתו באסלאם.²¹ בדרך מסוימת אפשר לטעון כי מעורבותה של ישראל בקרן אפריקה נועדה בחלקה לחזק את ההיבטים הדתיים העומדים ביסוד האידיאלים והערכים שלה.

יחסי ישראל – אתיופיה

הניתוח לעיל מציע הערכה מקיפה של הדינמיקה המכתיבה את מעורבותה של ישראל בקרן אפריקה. עם זאת, הבנה מעמיקה יותר של תופעה זו מחייבת להעריך את אופיים הלכה למעשה של יחסיה של ישראל עם כמה מבעלות-בריתה החשובות ביותר באזור זה.

נוסף לקניה, אתיופיה היא בעלת-הברית החשובה הנוספת של ישראל בקרן אפריקה. היחסים בין שתי המדינות התבססו על הרצון לחזק את קשריהן התרבותיים ההדדיים, ועל השאיפה לתת מענה לאינטרסים הביטחוניים המשותפים שלהן. הקשרים בין ישראל לבין אתיופיה החלו עוד בתקופת התנ"ך, כאשר בימי ממלכת שלמה ביקרה מלכת שבא מאתיופיה בישראל.²² הקיסר האחרון של אתיופיה, היילה סלאסי, ראה עצמו כצאצא של יהודים. כאשר בוצעה נגדו הפיכה בשנת 1960 העמידה ישראל לרשותו מטוס כדי להטיסו למקום מבטחים, ומשם עלה בידו לדכא את ההפיכה. היחסים בין המדינות התקררו רק במהלך מלחמת יום הכיפורים. באתיופיה שוכנים משרדיו הראשיים של הארגון לאחדות אפריקה, ולכן היא לא יכלה לנקוט יוזמה עצמאית כאשר המדינות האפרו-ערביות לחצו להחרים את ישראל, כאות הזדהות עם המדינות הערביות שהיו מעורבות במלחמה זו.²³ עם זאת, ההתפתחויות שתוארו לעיל לא הביאו לקץ היחסים בין אתיופיה לבין ישראל, שכן ללא קשר לקשרי התרבות ההדדיים, המשיכו שתי המדינות לפתח קשרים מועילים לשני הצדדים, שביסודם עמדו אינטרסים ביטחוניים משותפים. לדוגמה, ישראל היא אחת מספקיה הצבאיים החשובים של אתיופיה, ובמהלך מלחמת העצמאות של אריתריאה תמכה ישראל באדיס אבבה. נראה כי לנוכח יחסיה הצוננים של ישראל עם שכנותיה הערביות, היא רצתה למנוע מצב שבו "הים האדום יהפוך לים הערבי".²⁴ השאיפה הישראלית באותם ימים הייתה להגביל את ההשפעה הערבית באזור זה של העולם ואת האיזונים החיצוניים על ביטחונה, והדבר הניע אותה להפגז בשנת 2009 שיירת כלי רכב נושאי טילים איראניים שהייתה מיועדת לרצועת עזה, אשר עשתה את דרכה בסודאן.²⁵ קשה לדמיין את

הצלחתה של ישראל בביצוע פעולה זו ללא שיתוף הפעולה של אתיופיה, הנהנית מקרבה גיאוגרפית לים האדום.

יחסי ישראל-אוגנדה

אף על פי שאוגנדה אינה נמצאת בקרן אפריקה, העריכה ישראל את פיתוח וטיפוח היחסים עמה כצעד ראוי וכדאי. בעבר הייתה מדינה מזרח-אפריקאית זו מעורבת בסוגיה ביטחונית ישראלית. בשנת 1976 חטפו טרוריסטים פלסטינים וגרמנים מטוס 'אייר פרנס' שהטיס בעיקר אזרחים ישראלים, והסיטו אותו ממסלולו – תוך שיתוף פעולה של אידי אמין, שכינה אז כנשיא אוגנדה – לנמל התעופה הבינלאומי אנטבה באוגנדה. במבצע צבאי שתוכנן בקפידה עלה בידי ישראל לחלץ את בני הערובה.²⁶ בנסיבות רגילות, היה תפקידה של אוגנדה באירוע טרור זה מספיק כדי להרחיקה מרשת בעלות-בריתה של ישראל ביבשת אפריקה. אולם לא כך היה בעידן שלאחר המלחמה הקרה, שכן היא התגלתה כבעלת-ברית אסטרטגית של ארצות-הברית באזור זה. לנוכח העובדה כי בזמן מסוים חלקה אוגנדה גבול עם סודאן, היא נתפסה בעיניים אמריקאיות כעומדת בפרץ מול היצוא דרומה של פונדמנטליזם אסלאמי, שמקורו בעיר חרטום שבסודאן.²⁷ בתפקיד זה שירתה אוגנדה לא רק את האינטרסים האמריקאיים, אלא גם נתנה מענה לאינטרסים הביטחוניים שלה עצמה. בתקופה כלשהי תמך הממסד בחרטום בקבוצות של מורדים אוגנדיים – 'צבא ההתנגדות של האל' (LRA) ו'החזית הדמוקרטית המאוחדת' (ADF) – ככל הנראה כתגובה לתמיכתה של אוגנדה בקבוצת המורדים של צבא השחרור העממי של דרום-סודאן.²⁸ הופעתה של סודאן כאיום משותף לאוגנדה, לארצות-הברית ולישראל הייתה עילה מספקת להמשך שיתוף הפעולה בין ירושלים לבין קמפלה. בעת האחרונה אכן התבססו היחסים בין שתי המדינות על שיקולים ביטחוניים מסוימים. בשנת 2013 גירשה ישראל מהגרים בלתי-חוקיים סודאנים ואריתראים לאוגנדה, כחלק מתוכנית להשיב אותם בסופו של דבר למדינות המוצא שלהם. על פי דיווח בעיתון **הארץ**, הייתה ישראל אמורה לספק לאוגנדה בתמורה פגזים ארטילריים ומרגמות, ולשדרג את מטוסי חיל האוויר שלה.²⁹ בכך שאוגנדה הסכימה לארח את המגורשים מישראל לתקופת מעבר, היא סייעה לישראל להיפטר מאנשים שהיו עלולים להוות נטל על כלכלתה, ובמקרים מסוימים אף להפוך לאיום ביטחוני מביט. חיזוק יכולותיה הצבאיות של אוגנדה שירת את האינטרסים של שני הצדדים, שכן קמפלה יכולה עתה להשתמש באמצעי הלחימה המשופרים שלה לא רק כדי לשמור על מאזן הכוחות מול סודאן, אלא גם כדי להגביר את מעורבותה בסומליה, שם נלחמת אוגנדה בארגון אל-שבאב. שיקולים אלה מרכזיים וחיוניים גם בעבור ישראל, במסגרת שאיפתה לנתק את הקשרים בין האימים על ביטחונה מבית ומחוץ.

יחסי ישראל-קניה

על פי גליה צבר, "קניה היא אחת המדינות החשובות ביותר מבחינתה של ישראל ביבשת אפריקה. מאז שנת 1963 מקיימות שתי המדינות מערכת יחסים קרובה והדוקה, המיטיבה על פי רוב עם שני הצדדים."³⁰ יחסי ישראל-קניה מבוססים בעיקר על שני תחומים: ראשית, מלבד מישראל העכשווית, היוותה קניה את המולדת העתידיה הנוספת בעבור יהודים ששאפו להקים מדינה משלהם - ציון. שנית, בשנים שהובילו להקמתה של מדינת ישראל, מילאה קניה תפקיד במאבקו של העם היהודי בקולוניאליזם.

הקשרים בין שתי המדינות החלו להיווצר בראשית המאה ה־20. בקונגרס הציוני השישי שהתקיים בשנת 1903 הציע ג'וזף צ'מברליין, שר המושבות הבריטי, חלק משטחה של קניה להקמת מדינה יהודית אוטונומית, במסגרת תוכנית הידועה בשם "תוכנית אוגנדה". למרות שהצעה זו נדחתה בקונגרס הציוני השביעי בשנת 1905, מספר משפחות יהודיות היגרו לקניה בכל זאת. בשנת 1913 נבנה בית כנסת בניירובי, בירת קניה, ומאז תחילתו של זרם מהגרים ראשוני זה נוספו לו מאות יהודים, שראו במדינה מזרח-אפריקאית זו את מולדתם העיקרית.³¹ במובן זה, אפשר לייחס את היחסים הלבביים השוררים בין ישראל לבין קניה לעובדה שמדינה זו עלתה בעבר כבית לאומי אפשרי לעם היהודי. למרות שתוכנית זו לא התממשה, תרם זרם המהגרים היהודים למדינה זו להתהוותו של קשר היסטורי מתמשך בין קניה לבין ישראל.

מאבקים אנטי-קולוניאליים סייעו אף הם ביצירת היסטוריה משותפת בין שתי המדינות. בשנת 1947 הקימו הבריטים מחנה מעצר באתר Gilgil בחלקו הקנייתי של עמק השבר הסורי-אפריקני, שם הוחזקו במאסר חברי ארגוני המחתרת היהודיים, האצ"ל והלח"י. מורדים אלה טופלו אז על ידי אנשי הקהילה היהודית שהתיישבו קודם לכן בקניה. אחדים מאסירי האצ"ל והלח"י שנפטרו בתוקפת מעצרם נקברו במדינה מזרח-אפריקאית זו.³² בשלהי העידן הקולוניאלי, תרומה עקיפה זו של קניה להיסטוריה של המדינה היהודית שבדרך הייתה בסיס טוב לטיפוח הקשרים בין ישראל לבין קניה. טענה נוספת התומכת בתפיסה זו היא שאזרחי קניה עצמם יכלו להזדהות בנקל עם ההתנסות האנטי-קולוניאלי של היהודים. במאבקם להביא לסיום השליטה הבריטית בארצם, פתחו הקנייתים במרד 'מאו מאו' (Mau Mau), אשר בדומה לתנועת המרי היהודית, גם מנהיגיה של תנועה אנטי-קולוניאליסטית זו נאסרו.³³ במובן זה היו שתי המדינות מאוחדות באמצעות מאבק היסטורי משותף נגד הדיכוי הקולוניאלי.

כפי שצוין לעיל, הובילה מלחמת יום הכיפורים לירידת מדרגה ביחסי ישראל עם בעלות-בריתה באפריקה. בכל הנוגע לקניה, הדבר לא פגם ביחסים הבין-אישיים שהמשיכו להתקיים, וכפי שיפורט להלן, שתי המדינות המשיכו לשתף פעולה

בתחום הביטחוני, גם אם באופן סמוי. יש לציין בהקשר זה, כי בתקופה זו רכשה קניה מישראל ספינות טילים וכן טילים מדגם **גבריאל**, וסייעה בחילוץ האזרחים הישראליים שהוחזקו באוגנדה כבני־ערובה על ידי טרוריסטים פלסטינים וגרמנים.³⁴ היחסים בין שתי המדינות חזרו למסלולם בשנת 1988 וכעבור שש שנים, אחרי ביקורו בישראל של נשיא קניה, דניאל אראפ מוי, מינתה קניה את שגרירה הראשון בישראל.³⁵ למרות שלא עלה בידי המחבר לקבוע אילו גורמים הביאו למעשה לנרמול היחסים בין המדינות, עדיין סביר להניח כי ההיסטוריה הממושכת, לצד אידאליים, ערכים ואינטרסים משותפים, הם אלה שהיטו את הכף לטובת חידוש הקשרים.

תחומי שיתוף הפעולה בין ישראל וקניה

יחסי ישראל-קניה מתקיימים כמעט בכל התחומים. במהלך השנים טיפחו שתי המדינות יחסים בין־אישיים, מדיניים, מסחריים וכלכליים, וכן שיתוף פעולה בתחומי הטכנולוגיה, הביטחון, התרבות והאקדמיה. לטובת הדיון התמציתי, מחולק סעיף זה לסקירה של הפיתוח החברתי-כלכלי ושל תחומי שיתוף הפעולה הביטחוני.

שיתוף פעולה בפיתוח חברתי-כלכלי

בדומה למאפיינים של שיתוף הפעולה הישראלי עם שאר מדינות אפריקה, השיתוף עם קניה נבע ברובו ממניעים מוסריים, וכן מהצורך לשמר את התחרותיות הגלובלית של הכלכלה הישראלית. על פי עליזה בלמן ענבל, "באותו אופן שבו אנו מהווים מעצמת היי־טק, אנחנו יכולים להפוך למעצמת פיתוח טכנולוגי, שכן בעיותינו הן גם בעיותיהם, והמומחיות שלנו תואמת לצרכים שלהם".³⁶ באמצעות הנחה זו מדגישה ענבל כי ההיבט המוסרי של הטכנולוגיה אינו מתמצה בשיפור חייהם של אלה המחזיקים בה, ויש לחלוק אותה גם עם אלה שאינם שותפים לה. היגיון זה תואם לטיעון הקודם של המחבר בדבר מקומו של האלטרואיזם במעורבותה של ישראל ביבשת אפריקה. בנוסף למאבקים ההיסטוריים האנטי־קולוניאליים המשותפים, הושיטה ישראל יד לאפריקה במידה מסוימת גם מכיוון שהיא חשה מחויבות והזדהות.

בניגוד להיגיון זה, חתמו ישראל וקניה על סדרה של הסכמים דו־צדדיים ושל מזכרי הבנות שכללו, בין היתר: הסכם לשיתוף פעולה טכני ומדעי (1989), הסכם לבניית יכולות בתחומי ניהול משאבי מים, טכנולוגיות והשקיה (2009) ומזכר הבנה בדבר שיתוף פעולה בתחום הדיג (2011).³⁷ פרוטוקולים אלה סללו את הדרך לניהול קשרי סחר בהיקפים משמעותיים בין שתי המדינות. על פי מידע שפרסם מכון היצוא הישראלי, יחסי הסחר הדו־צדדיים הסתכמו בשנת 2012 ב-139 מיליון דולר בקירוב, והיוו 8% מן הסחר הכולל של ישראל עם אפריקה בשנה זו.³⁸ עם זאת, בדומה לקשרי הגומלין של אפריקה עם מדינות העולם המפותחות,

יחסי ישראל-קניה מגלמים אי-שוויון פוטנציאלי ביחסי הסחר בין הצדדים. בעוד ישראל מייצאת לקניה סחורות תעשייתיות בעלות ערך גבוה כגון ציוד המשמש בתחבורה ובביטחון, וכן ציוד רפואי ואלקטרוני, קניה מוכרת לישראל בעיקר סחורות המבוססות, בין היתר, על מוצרים מן החי ומן הצומח, וגם מוצרי עץ.³⁹ על אף שבשנים האחרונות מאפילים יחסיה של ישראל עם הודו, סין ומזרח-אירופה במידה רבה על יחסיה עם אפריקה, מסייעים הקשרים עם אפריקה לשמור על התחרותיות של הכלכלה הישראלית.⁴⁰ על פי חברת הייעוץ הבינלאומית מקינזי, המפתח להישרדותם העתידית של תאגידים גלובליים הוא "חדשנות למטרות רווח במדינות המאופיינות בעלות נמוכה ובצמיחה מהירה".⁴¹ חרף המשבר הכלכלי העולמי, רשמו בשנת 2012 כרבע ממדינות אפריקה שיעור מרשים של צמיחה כלכלית בשיעור של 7% ומעלה.⁴² למרות שהיקף הסחר של ישראל עם מדינות אפריקה נופל מזה שהיא מנהלת עם מדינות אסיה ועם ארצות-הברית, למעט יהלומים, ממשיכה מדינת ישראל לייצא לאפריקה סחורות בשווי ניכר של 1.3 מיליארד דולר.⁴³

שיתוף פעולה ביטחוני

ישראל וקניה נטו למשוך אליהן אויבים משותפים, בין היתר בגלל ערכיהן הדומים בעולם של תרבויות מתחרות. כדי להתמודד עם בעיה זו, התאפיין שיתוף פעולה זה בכך שיישראל הציעה יכולות צבאיות, וקניה מצידה העמידה לרשותה את הבסיסים הקדמיים ליישומן של יכולות אלה.

בשלב הגיבוש של שיתוף פעולה זה, סייעה קניה לישראל בכך שהציעה לה פלטפורמה לניהול פעילות ריגול ופעולות נגד טרור ביבשת אפריקה. כמו כן, כאשר תכננה ממשלת ישראל את מבצע יהונתן (לחילוץ בני הערובה מאנטבה) היא הסתמכה באופן מרחיק לכת על מדינה מזרח-אפריקאית זו. ברוס מקנזי, יליד סקוטלנד שהיה קשור למוסד, שכנע את ג'ומו קניאטה, נשיא קניה דאז, לאפשר לישראל לאסוף מודיעין בקניה ולתדלק שם את מטוסיה במהלך הפעולה.⁴⁴ מקנזי נרצח מאוחר יותר – בשל חלקו במבצע זה – על ידי סוכניו של אידי אמין שפוצצו את המטוס שבו הוא טס. כאות הוקרה לתרומתו של מקנזי להצלחת מבצע יהונתן, יזם מאיר עמית, ראש המוסד דאז, נטיעת חורשה לזכרו בישראל.⁴⁵

קשריה של קניה עם ישראל, ובמיוחד תמיכתה במהלך מבצע יהונתן, הפכו אותה ליעד "לגיטימי" של ארגונים פרו-פלסטיניים. בשנת 1980 קיבלה קבוצה ערבית אחריות לפיצוץ שאירע במלון **נורפולק**, תוך אזכור תפקידה של קניה במבצע החילוץ באנטבה כמניע למעשה הטרור.⁴⁶ למרות שההתקפה על מלון **נורפולק** סימלה את התפשטות הסכסוך הישראלי-פלסטיני לשטחה של קניה, רק בתחילת שנות האלפיים הפכו אינטרסים ישראלים למטרה ישירה של ארגונים

פרו-פלסטיניים. בשנת 2002 ביצעו מחבלים מטעם תנועת אל-קאעדה פיגוע התאבדות במלון פרדייז שהיה בבעלות ישראלית בעיר החוף הקנייתית מומבסה, וכן ניסיון להפיל מטוס 'ארקיע' שבו היו אזרחים ישראלים.⁴⁷ התפתחויות אלו, לצד התפתחות מעמדה של קניה כשדה מערכה במלחמה בטרור במזרח-אפריקה, הניעו את שתי המדינות להדק את שיתוף הפעולה הביטחוני ביניהן, ובשנת 2011 חתמו ישראל וקניה על הסכם לשיתוף פעולה בסוגיות של ביטחון הציבור.⁴⁸

במקביל לתרומת ההיסטוריה הארוכה של שיתוף פעולה בין ישראל לבין קניה להידוק הקשרים בין המדינות, היא גם הטילה מגבלות על יכולתם של הצדדים לקיים קשרים מועילים עם שחקנים אחרים בזירה הבינלאומית. בהקשר זה, אויביה המוצהרים של ישראל צפויים להפוך לאויביה של קניה, ולהיפך. בשנת 2013 עורר מפגש שהתקיים בכווית בין נשיא קניה, אוהורו קניאטה, לבין נשיא הרשות הפלסטינית, מחמוד עבאס, דאגה רבה בישראל. שני המנהיגים נפגשו בשולי ועידת הפסגה האפריקאית כדי לדון באפשרות פתיחתה מחדש של שגרירות פלסטין בניירובי, ובהבטחת חלקת קרקע עבור נציגות פלסטינית.⁴⁹ אף על פי שהייתה הצדקה מסוימת לדאגתה של ישראל בגלל פגישה זו, שיטת 'משחק סכום אפס' שעל פיה היא תפסה את ברית ישראל-קניה לא הותירה מרחב לאף אחת מהן לפתח קשרים מועילים עם שחקנים שנתפסו עד כה כאויבים של אחת המדינות. תפיסת 'משחק סכום אפס' של שיתוף הפעולה בין ישראל לבין קניה בולטת במיוחד כאשר הדברים מגיעים לחילופי אישים. בתגובה לפגישה שהתקיימה בין קניאטה לבין מחמוד עבאס, הזהיר פרנסיס נדגווה, העומד בראש 'מועדון שלום' – ארגון שחברים בו כשלושת אלפים אזרחי קניה שלמדו במהלך השנים בישראל: "יש להתייחס אליו בזהירות, משום שיש לכך השלכות מדיניות".⁵⁰ עצם קיומו והתנהלותו של 'מועדון שלום' מחדדים את הרעיון שאפשר אמנם לבסס את יחסי ישראל-קניה על שיתוף פעולה בנושאים כלכליים וביטחוניים מסוימים, אך אין להמעיט בערכן של קבוצות שדולה שמקורן בקשרים רגשיים שהתפתחו לאורך השנים בין המדינות.

סיכום

חרף העובדה שיחסי ישראל-אפריקה ידעו קשיים בעבר, ישראל ובעלות-בריתה באפריקה ממשיכות לשותף פעולה גם במאה ה-21. האינטרסים הישראליים נעו סביב מוסריות, הרצון לעקוף את החרמות שהוטלו על ישראל במטרה לבדד אותה, ולנתק את הקשר בין איומים פנימיים מבית ומחוץ על ביטחונה, חיזוק האידאלים והערכים שלה, ובה בעת במטרה לחזק את מעמדה הבינלאומי. מהצד השני ביקשו בעלות-בריתה האפריקאיות של ישראל לגבש קשרי תרבות עם ישראל, ולרתום לטובתן את מומחיותה הטכנולוגית בתחומי הפיתוח והביטחון.

שיתוף הפעולה הביטחוני ממשיך להוות נושא קבוע במעורבותה של ישראל ביבשת אפריקה, אך כדי לייצב את קשריה עם היבשת, צריכה ישראל לשים דגש רב יותר על סיוע בפיתוח, תוך הגברת הסיוע הטכני למטרה זו. הסיוע הטכני שהעניקה הסוכנות הישראלית לסיוע ולשיתוף פעולה בינלאומי (מש"ב) באפריקה בשנות השישים מגלם פוטנציאל לחולל שינוי יותר מן התרומות שמדינות אפריקה מקבלות ממרבית המדינות המפותחות. בטווח הארוך, גישת 'העוצמה הרכה' ליחסים הדו-צדדיים היא המפתח לזכייה באהדתה של אפריקה.

הערות

- 1 Martin, Patrick, "Israel's ties with Kenya go back a long way," *The Globe and Mail*, September 23, 2013, <http://www.theglobeandmail.com/news/world/israels-ties-with-kenya-go-back-a-long-way/article14490379/>
- 2 Purkiss Jessica, "The Westgate mall attack highlights Kenya-Israel ties," *Middle East Monitor*, September 27, 2013, <https://www.middleeastmonitor.com/articles/africa/7551-the-westgate-mall-attack-highlights-kenya-israel-ties>
- 3 ש.ם.
- 4 Kraft Dina, "With new investments, Israel again is looking to Africa," *JTA*, June 6, 2011, <http://www.jta.org/2011/06/06/news-opinion/israel-middle-east-with-new-investments-israel-again-is-looking-to-africa>
- 5 Singh Ningthoujam Alvite, "Military ties bind Israel and Kenya," *Asia Times Online*, October 9, 2013. ראו לעיל: Singh Ningthoujam Alvite, 2013
- 6 Martin, Patrick, 2013. ראו לעיל:
- 7 Purkiss Jessica, 2013. ראו לעיל:
- 8 Kraft Dina 2011, op cit; Singh Ningthoujam Alvite, 2013. ראו לעיל:
- 9 Kraft Dina, 2011. ראו לעיל:
- 10 Singh Ningthoujam Alvite, 2013. ראו לעיל:
- 11 ש.ם.
- 12 Kraft Dina 2011, op cit; Singh Ningthoujam Alvite, 2013. ראו לעיל:
- 13 Kraft Dina, 2011. ראו לעיל:
- 14 Singh Ningthoujam Alvite, 2013. ראו לעיל:
- 15 ש.ם.
- 16 Purkiss Jessica, 2013. ראו לעיל:
- 17 Matthieussent Delphine 2013, "Kenya long seen as key Israeli ally in troubled region," *Fox News*, September 24, 2013, <http://www.foxnews.com/world/2013/09/24/kenya-long-seen-as-key-israeli-ally-in-troubled-region/>
- 18 Purkiss Jessica, 2013. ראו לעיל:
- 19 ש.ם.
- 20 ש.ם.
- 21 ש.ם.
- 22 **מלכים א', פרק י', א-י"ג.**

- Martin Patrick, 2013, ראו לעיל: 23
- Purkiss Jessica, 2013, ראו לעיל: 24
- Martin Patrick, 2013, ראו לעיל: 25
- Purkiss Jessica, 2013, ראו לעיל: 26
- Mwenda Andrew, ינואר 2010, ראיון בקמפלה, אוגנדה 27
- Izama Angelo, ינואר 2010, ראיון בקמפלה, אוגנדה 28
- Martin Patrick, 2013, ראו לעיל: 29
- שם. 30
- שגרירות קניה בתל-אביב, "Kenya-Israel Relations", פרסום של שגרירות קניה בישראל. 31
<http://www.kenyaembassytlv.org.il/209618/Kenya-Israel-Relations>
- שם. 32
- "Kenyatta arrested in security raid," *BBC, On this Day*, October 21, 1952, 33
http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/october/21/newsid_3754000/3754366.stm
- Martin Patrick, 2013, ראו לעיל: 34
- Kenya Embassy Tel Aviv : לעיל: 35
- Kraft Dina, 2011, ראו לעיל: 36
- Kenya Embassy Tel Aviv : לעיל: 37
- Matthieussent Delphine, 2013, ראו לעיל: 38
- Kenya Embassy Tel Aviv : לעיל: 39
- Dabbs Brian, "Israel Targets East Africa With Kenya Security Pact," *World Politics Review*, November 28, 2011, 40
<http://www.worldpoliticsreview.com/articles/10765/israel-targets-east-africa-with-kenya-security-pact>
- Kraft Dina, 2011, ראו לעיל: 41
- Moodley Sashnee, "Seven of Australia's Ten Fastest Growing Mining Firms Have Assets in Africa—Minister," *Mining Weekly*, September 13, 2013, 42
<http://www.miningweekly.com/article/african-mining-is-an-attractive-investment-for-australia-2013-09-13>
- Kraft Dina, 2011, ראו לעיל: 43
- Yossi Melman, "A history of cooperation between Israel and Kenya," *The Jerusalem Post*, September 23, 2013, <http://www.jpost.com/Diplomacy-and-Politics/Analysis-Israel-and-Kenya-blood-ties-326880>
- שם. 45
- Laing Aislinn, "Nairobi assault: Kenyan terrorist attacks since 1980," *The Telegraph*, September 21, 2013, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/kenya/10325230/Nairobi-assault-Kenyan-terrorist-attacks-since-1980.html>
- "Kenya terror strikes target Israelis," *BBC News Africa*, November 28, 2002, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/2522207.stm> 47
- Lappin Yaakov, "Israel, Kenya sign anti-terror, anti-crime pact," *The Jerusalem Post*, November 21, 2011, <http://www.jpost.com/Diplomacy-and-Politics/Israel-Kenya-sign-anti-terror-anti-crime-pact> 48
- Kenya Embassy Tel Aviv : לעיל: ראו

Star Reporter, "Israel seeks clarification on Palestine Embassy," *The Star*, 49
November.22, 2013,
<http://www.the-star.co.ke/news/article-144593/israel-seeks-clarification-palestine-embassy>
שם. 50

שינוי כיוון? עדכון הדוקטרינה הגרעינית של ישראל

לואי רנה ברה

מאמר זה בוחן מקרוב את האסטרטגיה הגרעינית של ישראל, תוך התייחסות מיוחדת למקורותיה, להנחות הליבה שלה (שעודן מרומזות ברובן) ולתוצאותיה האפשריות. שאלות המפתח הנבחנות הן הסיכונים ארוכי הטווח הכרוכים במדיניות "העמימות הגרעינית", הצפי לתפוצה גרעינית אזורית, הציפיות לגבי התנהגות רציונלית או בלתי רציונלית בקרב מקבלי החלטות רלוונטיים באזור, וההשלכות של מלחמה קרה חדשה בין רוסיה לארצות הברית. שאלות אלו מצביעות על המורכבות של יחסי הגומלין האסטרטגיים במזרח התיכון ועל הסינרגיות האפשריות בין המדיניות האסטרטגית של ישראל ובין התגובות הצפויות של אויביה. המאמר מסתיים בהדגשת הצורך של ישראל להתקדם אל מעבר לעמימות הגרעינית, וקורא לה לאמץ דוקטרינה אסטרטגית לאומית שתהיה "תוכנית אב" מקיפה שתתבסס על חשיבה אנליטית ולא על שיקולים פוליטיים.

מילות מפתח: דוקטרינה גרעינית ישראלית, הרתעה גרעינית, הגנה מפני טילים, ברירת שמשון

איזון אזורי ו"עמימות מכוונת"

מבצע "צוק איתן" הבהיר פעם נוספת לכאורה, כי סוגיות הביטחון העיקריות של ישראל קשורות ביכולת לשלוט בטרור הפלסטיני. למרות שקביעה זו אינה בהכרח שגויה או קצרת רואי, בתכנונים של צה"ל יש להותיר גם להבא במרכז תשומת הלב את הבעיות הקיומיות האמתיות – אלו הנוגעות למלחמה גרעינית ולאסטרטגיה גרעינית. כדי להשיג מטרה זו, יש להתחיל עם מעט היסטוריה רלוונטית.

לואי רנה ברה הוא פרופ' למדע המדינה באוניברסיטת פרדו, לה-פאייט, אינדיאנה

מנהיגי ישראל הבינו מראשית הדרך את הצורך ב"משווה מאזן ביטחוני" נראה לעין. עוד בשלהי שנות החמישים של המאה העשרים שם ראש הממשלה דאז, דוד בן גוריון, את יהבו ותקוותיו בעניין הישרדותה והגנתה העצמית של מדינת ישראל על צורה כלשהי של יכולת בתחום הנשק הגרעיני. ספציפית, בן גוריון העריך כי עצם החזקתה של ישראל ב"פצצה" תבטיח לה הרתעה אסטרטגית מספקת, לפחות מול התקפות אפשריות של אויב שירצה לעשות שימוש בנשק להשמדה המונית ו/או שימוש נרחב בנשק קונבנציונלי.

כל יורשיו של בן גוריון דבקו באופן גלוי פחות או יותר באותו קו מחשבה אסטרטגי.¹ המדיניות הישראלית של "פצצה במרתף" נראתה מלכתחילה הגיונית במידה רבה. כולם ידעו טוב למדי שישאל מחזיקה בכלי נשק גרעיניים. מדוע, אם כן, יש לשנות מדיניות זו ומדוע צריכה ישראל השברירית בעליל לחשוף עוד מיכולותיה, ובכך לנכר ללא צורך את ארצות הברית?

יש לכך תשובה משמעותית ומשכנעת: לא ניתן לטעון לעולם כי קיימת התאמה אוטומטית בין תפיסות האויב לגבי יכולתה הגרעינית של ישראל ובין הרתעה גרעינית ישראלית אמינה. יתר על כן, בנסיבות מסוימות, התפיסות המנוגדות של האויב אף עלולות לערער את ההרתעה הגרעינית של ישראל. מקרה כזה עשוי להיות כאשר קיימת סברה שישאל מחזיקה ביכולת גרעינית אסטרטגית בעלת תפוקה גבוהה (High Yield) בלבד. סברה כזאת, מצדה, עשויה לעורר ספקות האם ישראל תהיה מוכנה להפעיל כוחות גרעיניים כאלה כתגמול על כל מכה ראשונה של האויב.

ולמרות זאת, "העמימות הגרעינית המכוונת" הצליחה לשרוד כליבתה הבלתי משתנה והבלתי מעורערת של הדוקטרינה הגרעינית של ישראל. ישראל עדיין מתעלמת מחסרונותיה של דוקטרינה זו, ומשוכנעת ש"הוצאת הפצצה מן המרתף" עלולה להביא לגינוי עולמי נרחב, אולי בלתי נסבל מבחינתה. חששות אלה של ישראל, הן בתחום הפוליטי והן בתחום יחסי הציבור, הינן מובנות. יחד עם זאת, הן מחווירות מבחינת משמעותן הקיומית אל מול המחירים הצפויים במקרה של כישלון ההרתעה הגרעינית שלה.²

הרציונל שמאחורי מגבלות חדשות על מדיניות "העמימות הגרעינית המכוונת"

בעולם המסתורין של האסטרטגיה הגרעינית של ישראל, אין די בכך שמדינות אויב יכירו במעמדה הגרעיני. כדי לקיים הגנה אמיתית על ישראל, אין זה מספיק שמדינות אלו יאמינו שאכן יש לה נשק גרעיני; הן גם חייבות להיות מוכנות להאמין שבידי ישראל יש נשק גרעיני שמיש וכי היא תהיה מוכנה להפעיל נשק זה במצבי איום ספציפיים שניתן לזהותם.

אין ספק שישראל זקוקה לכלי הנשק הגרעיניים שלה. זוהי קביעה שאינה שנויה במחלוקת. בעוד שנשיא ארצות הברית, ברק אובמה, חותר להגשמתו של "עולם חופשי מנשק גרעיני", ישראל לא תוכל לשרוד ללא נשק גרעיני. בנוסח קביעתו המפורסמת של קרל פון קלאוזביץ בספרו "על המלחמה" (1832), עלולה להיווצר נקודת מפנה שבה "הכמות נחשבת". מבחינתה של ישראל, שגודלה הוא כמחצית מגודלו של אגם מיישיגן בארצות הברית, נקודת מפנה זו היא תמיד קרובה ואפשרית. כלומר, לישראל אין מסה משמעותית.

מבחינתה של ישראל, הסיכונים הביטחוניים הכרוכים בכל סוג של פירוז מנשק גרעיני, או ב"אזור חופשי מנשק גרעיני", הינם ספציפיים ומוחשיים. הדבר נובע בחלקו מכך שליריביה הקיימים של המדינה באזור יצטרפו בשלב כלשהו מדינה אויבת ערבית חדשה בשם "פלסטין"³ ו/או אויבת בצורת איראן גרעינית. אם התפתחות כזו תכלול את שתי האפשרויות שהוזכרו לעיל, הדבר עלול להביא לתוצאה מאתגרת אף יותר. שילוב בין שתי אפשרויות אלו עלול להתפתח בהמשך למצבים בעלי פוטנציאל של נזק משמעותי לישראל, אף יותר מאשר במתווה של שני חלקיה הנפרדים.

אם יישלל מ ישראל נשקה הגרעיני, בין אם הוא יהיה עדיין שרוי בעמימות ובין אם הוא יהיה חשוף זה מקרוב, היא תאבד את יכולתה השיורית להרתיע מעשי תוקפנות מסיביים מצד אויביה. ליתר דיוק, ללא כלי נשק אלה, ישראל לא תוכל עוד להגיב בצורה משכנעת על סכנות קיומיות באמצעות איומים בתגמול ו/או במכת נגד. החזקה של ישראל בנשק גרעיני, גם כאשר הדבר ידוע ומוכר באופן חד-משמעי למדינות אויב, לא תוכל כשלעצמה להבטיח הרתעה ישראלית מוצלחת. סיום סלקטיבי ומרובד ניואנסים למדיניות "העמימות הגרעינית המכוונת" עשוי, לעומת זאת, לשפר את ההרתעה הגרעינית של ישראל ולשמור עליה בצורה אמינה. ההסתברות להתקפות מצד אויבי ישראל בעתיד עשויה, קרוב לוודאי, להצטמצם אם ישראל תדאג לתת תפוצה למידע נוסף, גם אם מוגבל בהיקפו, על הנשק הגרעיני שבידיה ועל יכולותיה האסטרטגיות הכוללות. כדי להשיג את יעדי ההרתעה הרלוונטיים של ישראל, מידע חשוב זה חייב להתמקד בסוגיות המהותיות של יכולת גרעינית ושל עצם הנכונות לקבל החלטות הקשורות אליה.

האם מהלך ישראלי של התנתקות ממדיניות העמימות הגרעינית יועיל נגד איומים לא גרעיניים עתידיים על מדינת ישראל? אין ספק שסבירותו ואמינותו של כל איום ישראלי בתגמול גרעיני יהיו משמעותיות יותר כאשר התוקפנות הפוטנציאלית תהיה גרעינית אף היא. יחד עם זאת, ישנן נסיבות שבהן אויב נחוש, או קואליציה של אויבים נחושים, עלולים לשקול "רק" מכה קונבנציונלית ראשונה והרסנית נגד ישראל, ולהעריך כי התקפה כזו היא הגיונית, שכן היא לא תגרור תגובה ישראלית גרעינית. בנסיבות אלו, מדינת אויב, או קואליציה של מדינות אויב, עשויה להגיע למסקנה כי כל מכה ראשונה לא גרעינית, מסיבית ככל שתהיה,

נגד ישראל גרעינית, היא מהלך הגיוני כיוון שנקמתה הצפויה של ישראל תיעצר בהכרח לפני שתחצה את הסף הגרעיני.

לעומת זאת, אם יובא מראש, ובצורה ברורה, לידיעתם של תוקפן או תוקפנים פוטנציאליים כי ישראל מחזיקה ברשותה מערך רחב ומשמעותי של כוחות גרעיניים בעלי יכולת תגמול, הן מבחינת הטווח והן מבחינת הנזק שהם גורמים, סביר להניח שאויבים אלה יירתעו מלתקוף אותה. "חשיפות" הדרגתיות כאלו של יכולותיה של ישראל יאפשרו לה לאותת ליריבותיה הרלוונטיות כי היא מסוגלת, ואף עלולה, לחצות את סף התגמול הגרעיני לצורך ענישה, בכל מקרה של ניסיון פוטנציאלי להשמדה. בשיח הצבאי, פעולותיה אלו של ישראל נועדו להבטיח "שליטה בהסלמה". בתרחיש כזה יש יתרונות לישראל מהתרחקות מסוימת מהעמימות הגרעינית, בזכות המסר המשכנע שהיא שולחת, כלומר, כי היא לא חייבת להגיב אך ורק בכוח גרעיני מסיבי ובלתי פרופורציונלי בעליל.

היתרונות הישראליים שבמדיניות כזו עשויים לכלול, מלבד העצמתם של האיומים בתגמול גרעיני ישראלי, גם העצמתם של איומים אמינים במכת נגד ישראלית. אם, לדוגמה, ישראל תיזום מכת מנע לא גרעינית נגד איראן לפני שמדינת אויב זו תתגרען (פעולה הנחשבת ל"הגנה עצמית מקדימה" במשפט הבינ-לאומי), הסבירות לתגמול איראני מסיבי קונבנציונלי עשויה להצטמצם במידה רבה, אם ישראל תשגר לפני כן איומים גלויים יותר מאשר בעבר בדבר נכונותה להגיב תגובת נגד גרעינית מדודה. במושגים היסטוריים, הקפדה על נסיגה הדרגתית ממדיניות "העמימות הגרעינית המכוונת" תביא לכך שישראל לא תעשה את השגיאה שעשתה ארצות הברית במדיניותה הגרעינית כלפי ברית המועצות, כאשר הכריזה על מדיניות "התגמול המסיבי".

קרוב לוודאי שיהיו ספקנים שלא יסכימו להצעה זאת ויטענו שמדיניות העמימות הגרעינית של ישראל הצליחה עד היום, בכך שמנעה מאויביה ליזום מעשי תוקפנות בעלי משמעות קיומית מובהקת נגדה. אותם ספקנים ישאלו, לכן, מדוע "לטלטל את הספינה?"

170,000 רקטות מכוונות לעבר ישראל

גם אם אויביה של ישראל היו נשארם ללא יכולת גרעינית, הם עדיין עלולים, לפחות באופן עקרוני, לערוך התקפות קטלניות עליה. אויבים אלה, גם אם הם חמושים אך ורק בנשק קונבנציונלי, עשויים בשלב כלשהו לשתף פעולה ביניהם ועלולים, אולי תוך שיתוף פעולה גם עם גורמים חתרניים מטעמם, לגרום לנזקים מכאיבים במיוחד למדינת ישראל. סבירותה של אפשרות כזו מצאה ביטוי בדבריו של ראש אמ"ן, אלוף אביב כוכבי, שהצביע בינואר 2014 בכנס השנתי של המכון למחקרי ביטחון לאומי במוזיאון תל אביב על כי 170,000 רקטות "מכוונות לעבר ישראל".

אלה מספרים מאירי עיניים. בידיהם של אויבי ישראל, הן מדינות והן תת־מדינות, במיוחד כשהם משתפים פעולה למימוש משימות צבאיות, עשויה להצטבר מסה משמעותית, המהווה יתרון בפני עצמו. במצב כזה, ישראל עשויה להזדקק לניצול היתרונות ההרתעתיים שלה, הקיימים בזכות עוצמתה הגרעינית, כדי לפעול אפילו נגד איומים שאינם גרעיניים.

ישראל מגנה על עצמה לא רק באמצעות איומים מרומזים ומפורשים בתגמול, אלא אף באמצעות מרכיבים משולבים של הגנה לאומית. אם רוצים להציג קביעה זאת בצורה מדויקת יותר, חלק אינטגרלי ממערך הביטחון הרב־שכבתי של ישראל נשען על אמצעים "אקטיביים" כפי שהדבר מצא ביטוי ברור במבצע "צוק איתן" – בעיקר "כיפת ברזל" נגד רקטות קצרות טווח ומערכת "חץ" שתופעל בעתיד נגד כלי נשק של איראן. עם זאת, אפילו מערכת "חץ", שנבחנה בהצלחה וזוכה להערכה, לא תוכל לעולם להגיע לסבירות ירוט גבוהה כל כך, שתספיק להגנה מלאה על "מטרות רכות", דהיינו, על אזרחים ישראלים.

שום מערכת הגנתית נגד טילים בליסטיים אינה יכולה להיות חסינה מפני "זליגה", ודי בטיל גרעיני אחד המשוגר לכיוונה של ישראל ומצליח איכשהו לחדור את הגנות מערכת "חץ", כדי להרוג עשרות או מאות אלפי ישראלים. מגבלות אינהרנטיות אלו של מערכת "חץ" עשויות להיות משמעותיות פחות, אם תחול נסיגה הדרגתית ומותאמת של ישראל מהישענותה המסורתית על מדיניות "העמימות הגרעינית המכוונת".

המדיניות הישראלית ההיסטורית של הישענות על יכולת גרעינית בלתי מוצהרת לא תוכל להצליח לנצח. אם לא יוכנסו בה תיקונים מעת לעת, היא תיכשל בשלב כלשהו בעתיד. כישלון אפשרי כזה, שיהיו לו השלכות קטלניות, עשוי להיות קשור באיראן. איראן תהפוך בשנים הבאות, כמעט בוודאות, לחברה מלאה ב"מועדון" הגרעיני. כדי להרתיע איראן גרעינית, יהיה צורך לגרום לה להשתכנע כי הנשק הגרעיני של ישראל עמיד מפני פגיעה והינו בעל כושר חדירה. הערכות איראניות לגבי יכולתה של ישראל ונכונותה לבצע פעולות תגמול גרעיניות יהיו תלויות, במידה רבה, בידע מוקדם של איראן על נשק זה, ובכלל זה על יכולת ההגנה המשוערת שלו מפני התקפת פתע איראנית ועל יכולתו המשוערת לחדור ביעילות מבעד לכל סוג של הגנה איראנית, בין אם פעילה ובין אם סבילה.

התדמית האחידה של כלי הנשק הגרעיניים של ישראל, כאילו הם "גדולים מדי" ו"בעלי עוצמה רבה מדי", עלולה להחליש את מעמדה הגרעיני של ישראל. לדוגמה, הנחה של איראן לפיה כלי הנשק הישראלים הם רק "מגה הרסניים", עלולה לערער את אמינותה של ההרתעה הגרעינית של ישראל. מכאן שאמינות ההרתעה הישראלית עשויה להשתנות ביחס הפוך למידת הרסנותם וקטלניותם של כלי הנשק הגרעיניים שלה.

ישראל עשויה ללמוד מצמד יריבים בולט אחר, בדרום-מערב אסיה – הודו ופקיסטן הגרעיניות. הסכסוך הקוטבי בין השתיים עודנו מר ומתמשך והוביל לשלוש מלחמות ביניהן מאז קיבלו עצמאות בשנת 1947. פקיסטן נוטה כיום להחזיק במאגר הגרעיני שלה כלי נשק גרעיניים קטנים יותר, כלומר טקטיים. זאת ועוד, מאז שפקיסטן הכריזה לראשונה על הניסוי שערכה בטיל הבליסטי "נאצר" בשנת 2011, הדגש שהיא שמה על כלי נשק גרעיניים קטנים יותר מכוון בצורה בולטת מבעבר להתרעה של מלחמה קונבנציונלית. האיום של פקיסטן להשתמש, בתגובה לתקופנות הודית, בכלי נשק גרעיניים בעלי תפוקה נמוכה יחסית, המיועדים ל"שדה קרב" מצומצם, מבטא את העניין שיש לה להיראות פחות פרובוקטיבית בעיני דלהי, ולכן פחות מועדת לפעולות תגמול גרעיניות הודיות.

צה"ל דחה עד היום כל רעיון של מדיניות שתסתמך בצורה משמעותית על כוחות גרעיניים טקטיים. למרות זאת, יש מקום גם עתה לקדם את התפיסה של הרתעה גרעינית שתתבסס על פחות מאשר "תגמול מסיבי".

סיום הדרגתי של "העמימות הגרעינית המכוונת"

כאשר ישראל תעמוד במצב בו תיאלץ לחיות בדו־קיום עם איראן גרעינית, היא לא תשיג כל תועלת מהמשך השמירה על סודיות גרעינית. היא תוכל להרוויח דווקא מצורות מוגבלות של **חשיפה גרעינית**. פירוש הדבר יהיה סיום הדרגתי ומכוון של המדיניות הישראלית של "פצצה במרתף".

איראן גרעינית עלולה להחליט בשלב מסוים לחלוק חלק מהמרכיבים ומהחומרים הגרעיניים שלה עם חזבאללה, או עם ארגון טרור אחר. כדי למנוע זאת, ישראל צריכה לשכנע את איראן, בין היתר, כי עומד לרשותה מגוון של אפשרויות גרעיניות ראויות ושמישות. ישראל יכולה לרופף קמעה את מדיניות העמימות הגרעינית שלה על ידי פרסום מידע כללי על זמינותם של כלי נשק גרעיניים בעלי תפוקה נמוכה. המשך המדיניות של עמימות גרעינית לא תהיה עוד משכנעת דיה.

בירושלים (משרד ראש הממשלה) ובתל אביב (משרד הביטחון) יהיה צורך לשאול את השאלה הבאה מול איראן גרעינית: עד איזו מידה צריכה ישראל לחשוף היבטים וחלקים חשובים של עמדותיה, כוונותיה ויכולותיה הגרעיניות? כדי להבטיח שיכולותיה הגרעיניות ייתפסו כשמישות, בלתי פגיעות ובעלות כושר חדירה אל מול כל תוקף פוטנציאלי, ולא רק מול איראן, יהיה על ישראל לחשוף באופן סלקטיבי ובקווים כלליים מידע אסטרטגי מסוים. מידע כזה, שיתפרסם אך ורק לצורך שיפור ההרתעה הגרעינית של ישראל, יוכל לעסוק, בין היתר, בביצורן, בפיזורן, בהכפלתן, בהצבתן ובתפוקותיהן של יכולות גרעיניות ישראליות מסוימות.

אויב רציונלי או בלתי רציונלי?

ברגע שישראל תעמוד מול יריב גרעיני מוכר בטהראן, היא תצטרך לשכנעו שיש לה הן את הרצון והן את היכולת להפוך כל תוקפנות גרעינית איראנית לקשה מנשוא וכזו שאין רווח בצדה. עם זאת, שום מהלך ישראלי של מעבר מעמימות לחשיפה גרעינית לא יעזור במקרה שהאויב הגרעיני הוא בלתי רציונלי. כדי להתמודד עם אויבים בלתי רציונליים – אותם יריבים שאינם מחשיבים אפילו את הישרדותם העצמית מעל כול דבר אחר⁴ – אפילו מכה מקדימה עלולה להתברר כמאוחרת מדי.⁵ ככל שההנהגה האיראנית תהיה דבקה בחזיונות אחרית הימים של אפוקליפסה שיעית, יהיה מקום להעריך כי איראן השליכה הצידה כל שביב של ההתנהגות רציונלית. היה והדבר יקרה, איראן עשויה להפוך ל"מחבל גרעיני מתאבד" במקרוקוסמוס. אפשרות מערערת יציבות כזו היא בלתי סבירה בעליל, אך יחד עם זאת אינה בלתי מתקבלת על הדעת. למרות שהדבר נדון רק לעתים רחוקות, אפשרות בעייתית כזו עשויה להתקיים גם בפקיסטן הפגיעה להפיכות, שכאמור, כבר כיום היא מעצמה גרעינית.

כמה מאוביה של ישראל עשויים להיות בלתי רציונליים במובן הטכני, אך לגמרי לא "משוגעים" או "מטורפים". לדוגמה, מקבלי החלטות איראניים עשויים לפעול בהתאם לציוויים הקוראים להשמדתה של המדינה היהודית. בנסיבות בלתי סבירות אלה, אך יחד עם זאת אפשריות, איראן תהיה אמנם חסרת היגיון, אך עדיין תהיה נתונה לאיומיה של ההרתעה הישראלית.

כדי להגן על עצמה מפני תקיפות צבאיות מצד אויבים רציונליים, ובפרט מפני התקפות העלולות בסופו של דבר להיות בעלות מחירים קיומיים, ישראל תצטרך לנצל טוב יותר כל היבט של היכולת והדוקטרינה הגרעיניות שלה. הצלחת מאמציה בנקודה זאת תהיה תלויה לא רק בדוקטרינה של בחירת המטרות (ערי אויב ו/או כוחות צבא שלו), אלא גם במידה שבה בחירה זו תהיה ידועה מראש ליריבה. לא די שאויבי ישראל יידעו שיש לה פצצה גרעינית כדי שהרציונליים שבהם ירתעו מייזום מכה ראשונה נגדה או מנקיטת צעדי תגמול בעקבות מתקפת מנע ישראלית. אויבים אלה גם יצטרכו לדעת שכלי הנשק הגרעיניים השמישים של ישראל הם בלתי פגיעים למכה ראשונה, וכי לפחות מספר מוגדר שלהם מסוגל לחדור מטרות אוכלוסייה שערכן רב.

סביר להניח שישראל אימצה מדיניות של קביעת מטרות גרעיניות שבמרכזה מטרות ערים או "מטרות בעלות ערך". מדיניות זו, שבמידה מסוימת משכפלת את דוקטרינת קביעת המטרות של ארצות הברית בתקופת המלחמה הקרה, חייבת להיות מובאת מראש ובהקדם לידיעתם של כל אויביה המזוהים של ישראל. ללא חשיפה מכוונת כזו, מדיניות ההרתעה הגרעינית של ישראל עלולה להיכשל.

"הוצאתה מהמרתף" של הפצצה הישראלית עשויה לשפר את ההרתעה האסטרטגית של ישראל, שכן היא תגביר את הערכותיו של האויב הרציונלי באשר לביטחונם ויכולותיהם של הכוחות הגרעיניים שלה. סיום מחושב כזה למדיניות "העמימות הגרעינית המכוונת" גם עשוי להבליט את נכונותה של ישראל להשתמש ביכולותיה הגרעיניות כתגובה למכה ראשונה ולמכות תגמול של אויב מסוים. הדבר מזכיר את מה שקרוי "ברירת שמשון" – הבהרה לכמה מקבלי החלטות של האויב כי עליהם לשים לב לכך שישראל תהיה מוכנה לעשות כל שתידרש כדי לשרוד.

"ברירת שמשון"

רק סיום מדורג של מדיניות העמימות הגרעינית יוכל לאפשר לישראל לנצל את היתרונות הפוטנציאליים המשמעותיים הגלומים ב"ברירת שמשון". אם ישראל תבחר להמשיך "לשמור על הפצצה במרתף", היא לא תוכל לעשות שימוש באופציה השיווית של "ברירת שמשון".

האסטרטגיה הגרעינית של ישראל תמשיך להיות, בכל מקרה, וללא קשר לרמת העמימות המועדפת שלה, אסטרטגיה מוכוונת הרתעה, ולא אסטרטגיה מוכוונת מלחמות. גם "ברירת שמשון" מתייחסת למדיניות המתבססת לפחות בחלקה על איום מרוזם בתגובה גרעינית מסיבית למעשי תוקפנות ספציפיים מצד האויב. ניתן לעשות שימוש אמין במדיניות כזו רק במקרים שבהם מעשי התוקפנות של האויב יאימו על עצם קיומה של ישראל, ויהיו כרוכים בשימוש בכלי נשק גרעיניים ברי עצמה והרסניים יותר. "ברירת שמשון" יכולה להיחשב כאסטרטגיה הגיונית מבחינתה של ישראל אך ורק בנסיבות של "מוצא האחרון", או של "כמעט מוצא אחרון".

סיום העמימות הגרעינית של ישראל עשוי לסייע למימוש "ברירת שמשון", על ידי הדגשת אותו חלק של המאגר הגרעיני שלה שהוא "פחות שמיש". הדבר אינו עומד בסתירה לטיעון הקודם, על כך שישראל צריכה "להוציא את הפצצה מן המרתף" כדי לשפר את אמינות ההרתעה שלה; אדרבא, יש בכך כדי לקבוע כי יכולת השכנוע המצטברת של ההרתעה הגרעינית של ישראל מחייבת את האויב לגבש לעצמו תפיסות לגבי מידת ההרס הכרוכה במכת תגמול ישראלית בשני הקצוות של ספקטרום התפוקה הגרעינית. סיום העמימות הגרעינית בעת המתאימה יאפשר לישראל לטפח בצורה הטובה ביותר תפיסות מסוג זה.

מטרתה העיקרית של כל צורה של "ברירת שמשון" היא לא להבהיר את עצם זמינותה של הרתעה גרעינית ישראלית, אלא לאותת על הכוונה הבלתי מוצהרת לערוך פעולת תגמול גרעינית נגד מטרות בעלות ערך גבוה כמו ערי האויב. "ברירת שמשון", שתהפוך לאופציה מעשית עם סיומה של מדיניות "העמימות הגרעינית",⁶

לא תרתיע את כל מעשי התוקפנות של אויבי ישראל, אך תרתיע מכות ראשונות גרעיניות או ביולוגיות, הממוקמות בקצה הגבוה של סולם העוצמה. שמשון היה אומר את הדברים הבאים לכל התוקפים הגרעיניים הפוטנציאליים: "ייתכן שאנו (ישראל) נצטרך 'למות', אך (הפעם) לא נמות לבדנו". "ברירת שמשון", שתתאפשר כאמור רק לאחר סיום העמימות הגרעינית הישראלית, תוכל לשרת את ישראל כגורם נלווה להרתעה ולאפשרויות למכות מנע מקדימות מסוימות, אך לא כאסטרטגיית ליבה גרעינית לאומית. אין לבלבל את "ברירת שמשון" עם מטרתה הביטחונית העליונה של ישראל, דהיינו, השגת הרתעה גרעינית יציבה ברמות הנמוכות ביותר של כל סכסוך צבאי אפשרי. "ברירת שמשון" יכולה לתמוך בהרתעתה הגרעינית של ישראל על ידי הדגמה טובה יותר של הנכונות הישראלית לקחת סיכונים אסטרטגיים, לרבות סיכונים קיומיים. כבר משה דיין הבין ואימץ את ההיגיון המסוים הזה, כשאמר ש"ישראל חייבת להיות כמו כלב משוגע, מסוכנת מדי מכדי שמישהו ינסה להציק לה".

הרציונליות של האי-רציונליות ושאלת המלחמה הקרה החדשה

כאשר שוקלים שיקולים אסטרטגיים יש היגיון בהעמדת פנים של התנהגות לא רציונלית. היתרונות ההרתעתיים של האי-רציונליות לכאורה תלויים, לפחות בחלקם, במודעות של מדינת האויב לעמדתה הגלויה של ישראל, לפיה היא בוחרת מטרת בעלות ערך גבוה כיעד לתגמול. גם בעניין זה יש יתרונות ביטחוניים ספציפיים ובעלי ערך בסיום הדרגתי של מדיניות "העמימות הגרעינית המכוונת" של ישראל. המועד לתחילתו של "סיום" כזה עדיין לא הגיע. הוא יגיע כאשר יהיה אישור לכך שאיראן חצתה את הסף הגרעיני. אז תצטרך ישראל "להוציא את הפצצה מן המרתף". עד שרגע זה יגיע, על ישראל להשלים את עיצובה מחדש של הקצאת נכסיה הגרעיניים ואת היקף חשיפתה. דפוס זה של תכנון מראש עשוי לשפר את אמינות ההרתעה הגרעינית שלה.

ישראל, כמו כל מדינה אחרת בזירה העולמית, פועלת בתוך "מערכת".⁷ יש ראיות גוברות לכך ש"מערכת" זו מידרדרת בחזרה במהירות למצב ששורר בעידן הקודם של דוקטרינות, וכן לכך שהיא עלולה להתפתח מחדש למלחמה קרה חדשה בין ארצות הברית לרוסיה.⁸ אם התפתחות כזו תתרחש בפועל, היא תשפיע על חלק גדול מיכולותיה הגרעיניות של ישראל הנמצאות בשלבי התהוות ועל הדוקטרינה הגרעינית הנובעת מהם.

כל החלטה של ישראל בעניין העמימות הגרעינית מול חשיפה גרעינית תצטרך, לפיכך, לקחת בחשבון את התחייבויותיהן והיערכויותיהן החדשות של מעצמות העל. התגבשותו מחדש של עידן דוקטרינות עשויה להפוך את המערכת הבין-לאומית

לפחות אנרכיסטית, אך גם לכזו הנוטה למצבי יריבות. פירוש הדבר הוא שווינגטון וירושלים עשויות להידרש בקרוב להעריך מחדש את האופציות הגרעיניות שלהן, תוך גילוי מודעות רבה יותר לתמורות שכבר חלו במדיניותה של מוסקבה. בסופו של דבר, יש להביא לכך שאויביה של ישראל יבינו שיש נסיבות שבהן היא עלולה להחליט באופן מודע לעשות שימוש בנשק הגרעיני שלה.⁹ נסיבות אלו עשויות להיות, למשל, חשש של ישראל מתבוסה מוחלטת, או במונחים יהודיים היסטוריים מסורתיים – הרס "הבית השלישי". מנהיגי ישראל יעשו תמיד את כל שנדרש כדי לשרוד כמדינה, ובכלל זה, אם יהיה צורך בכך, הנחתת מכת מנע גרעינית, תגמול גרעיני, מכת נגד גרעינית או לוחמה גרעינית.¹⁰ קשה לדמיין נסיבות כלשהן שבהן ישראל עשויה להחליט על הנחתת מהלומה גרעינית מקדימה. עם זאת, ישנם תנאים שבהם אופציה כזו יכולה להיות הגיונית לחלוטין:

- א. כאשר אויב של ישראל רכש לעצמו כלי נשק גרעיניים ו/או כלי נשק בלתי קונבנציונליים אחרים הנחשבים לכאלה המסוגלים להשמיד את המדינה היהודית.
  - ב. כאשר אויב של ישראל הבהיר בצורה ברורה ומפורשת שכוונותיו הקטלניות מקבילות במלואן ליכולותיו.
  - ג. כאשר אויב של ישראל ערוך להתחיל ב"ספירה לאחור" לקראת מתקפה כזאת.
  - ד. כאשר הנהגתה של ישראל מאמינה שמהלומות מנע לא גרעיניות אינן מסוגלות להשיג רמה מזערית של הגבלת נזקים, דהיינו, כזו העולה בקנה אחד עם הישרדותה הלאומית של המדינה.
- חובתה העיקרית של ישראל היא לא לאפשר לעולם היווצרות נסיבות של "סוף הדרך".¹¹ בטוב שבכל העולמות האפשריים, עמידה בחובה קיומית זו אמורה להיעשות באמצעות דיפלומטיה יצירתית, ואולי אפילו באמצעותה של סמכות עולמית ריכוזית. עדיין איננו נמצאים בטוב שבכל העולמות האפשריים, ולפיכך ישראל תצטרך לקבוע במהירות את הדרך הטובה ביותר לדור בכפיפה אחת עם "עקרב בבקוב", אחד או יותר – המטפורה הגרוטסקית אך היעילה שנהגתה על ידי הפיזיקאי ג'. רוברט אופנהיימר עוד בימיה הראשונים של המלחמה הקרה (הראשונה). ישראל תוכל לעמוד במשימה כבדה זו רק על ידי עיצובה, ועיצובה מחדש, של הדוקטרינה האסטרטגית שלה, וזאת בהתאם לסטנדרטים הגבוהים ביותר של יכולותיה האינטלקטואליות.

אסטרטגיה גרעינית ישראלית כציווי אינטלקטואלי

ישראל יכולה לצאת ממאבקה להישרדות לאומית כשידה על העליונה רק אם תבין כי מדובר במערכה אכזרית של מוח מול מוח,¹² ולמעשה סכסוך בין מוחות,

המביא בחשבון את האנרכיה המערכתית ההולכת וגוברת בעולם, את הדוקטרינות המתהווה מחדש בין מעצמות העל ואת השינויים התכופים במשוואת הכוחות הצבאיים באזורי העולם השונים. המתכננים הצבאיים הישראליים חייבים להבין תמיד כי אל לישראל לנסות להתמודד עם הסכנות שבפניה כאילו היו מערך איומים נפרד לחלוטין. במקום זאת, הם צריכים להתחיל להכיר ב"סביבת איום" כללית יותר, שבתוכה יש "התאמה" מדויקת וניתנת להגדרה לכל המרכיבים האלה.

גם כיום, כאשר הסיכונים הספציפיים הניצבים בפני ישראל כתוצאה מן החתירה הפלסטינית למדינה והתגרענותה של איראן הם גדלים ומוחשיים, משימת הליבה של האסטרטגים הישראליים חייבת להיות זיהוי מסגרת קוהרנטית ומקיפה, כזו שתוכל להכיל בתוכה את ההבנה האופטימלית של כל האיומים הפוטנציאליים מצד האויב. פירוש הדבר הוא, בין היתר, חובה להתוות "תוכנית אב" אסטרטגית שתכלול הנחות כוללניות הקשורות זו בזו, שמהן עשויות להיגזר אופציות מדיניות ספציפיות מגוונות ומהימנות.

לא ניתן לבנות את תוכנית האב האסטרטגית הדרושה לישראל יש מאין; היא חייבת להיות תוצאה ברורה של שיטת חשיבה דיאלקטית. אפלטון מתאר ב"דיאלוגים" שלו את הדיאלקטיקן כאדם היודע בצורה הטובה ביותר איך לשאול, ולאחר מכן לענות על שאלותיו שלו עצמו. שיטה עתיקת יומין זו של חתירה לאמת על ידי חשיבה נכונה עודנה המתאימה ביותר לשיפור ההכרחי במחקר האסטרטגי הישראלי.

כאשר פריקלס נשא את נאום ההספד שלו, היה זה כדי להביע את ביטחונו בניצחונה של אתונה. במקביל, כפי שמספר תוקידידס, ההיסטוריון היווני בר הסמכא של המלחמה הפלופונסית (404–431 לפנה"ס), פריקלס הביע חששות עמוקים מפני משוכות שאתונה תכפה על עצמה. "הדבר שממנו אני חושש יותר מהאסטרטגיות של אויבינו", קונן פריקלס, "הן הטעויות שלנו". יש בכך לקח חשוב ודחוף לישראל. כאשר היא מתבוננת במגוון ההכנות של האויב למלחמה ולהפעלת טרור, עליה לא לשכוח שיעילותן של הכנות אלו תהיה תלויה תמיד בתגובותיה המחושבות. זמן רב לאחר פריקלס הסיק ראש אמ"ן לשעבר, יהושפט הרכבי, את המסקנה המבצעית הבאה ממרד בר כוכבא – התקוממות מתוכננת היטב ביהודה בשנת 132 לספירה, שדחקה את העם היהודי לשוליה החיצוניים של ההיסטוריה: "בבחירת סגנון הלחימה, יש להיזהר מלוחמה שבה תגובתו של האויב, מנקודת מבטו שלו, עלולה להוביל לפעולה שתזיק לך... זהו לקח חשוב גם בנסיבות גרעיניות: הימנעות מפרובוקציה שליריב עלולה להיות רק תגובה אפשרית אחת עליה – מלחמה גרעינית".¹³

תובנותיו מבוססות ההיסטוריה של הרכבי כוללות שני לקחים אפשריים, אותם ניתן ליישם במסגרת השינויים הנדרשים בדוקטרינה האסטרטגית הנוכחית של ישראל:

א. יש לעשות כל מה שצריך כדי למנוע התגרענות של אויבים מהדרגה הראשונה.
 ב. יש להשלים עם המצב הבלתי נמנע שבו יריבים יחזיקו בנשק גרעיני, על המגבלות הנובעות מכך במישרין לגבי מהלומת מנע מקדימה, ולהתמקד במקום זאת במנגנונים יעילים של הגנה עצמית.

במצב אידיאלי, הלקח הראשון משרת טוב יותר את תובנותיו של הרכבי, אלא שכיום הסיכויים להצלחה מבצעית של כל מהלומה ראשונה במגמה הגנתית נוטים להיות נמוכים באורח כמעט בלתי נסבל.

כל עוד ישראל תתפוס את איראן הגרעינית כמדינה שאינה מסוגלת לחיות בדוקיום עם המדינה היהודית, הדגשים הדוקטרינריים של האסטרטגיה שלה חייבים לכלול תצורות מתאימות יותר של דיפלומטיה, הרתעה גרעינית והגנה מפני טילים בליסטיים. בהקשר זה, יהיה חשוב במיוחד לבחון מחדש את מדיניות "העמימות הגרעינית המכוונת" של ישראל, או, במילים אחרות, את מדיניות "הפצצה במרתף".

הערות

- 1 יחד עם זאת, ב־22 בדצמבר 1995 הכריז ראש הממשלה דאז, שמעון פרס, בגלוי בפני עיתונאים כי ישראל תהיה מוכנה "לוותר על האטום" בתמורה ל"שלום". שנים לאחר מכן, ב־11 בדצמבר 2006, הייתה לראש הממשלה אהוד אולמרט בדיוק אותה "פליטת פה".
- 2 ראוי לציין כי שום מדינה על פני כדור הארץ, לרבות ישראל, אינה כפופה למחויבות חוקית כלשהי לוותר על גישה לכלי נשק גרעיניים. כן ראוי לציין כי בנסיבות מסוימות, אפילו השימוש בפועל בכלי נשק כאלה עשוי להיות חוקי. בקשר לכך יצוין כי ב־8 ביולי 1996 נתן בית הדין הבינ־לאומי בהאג חוות דעת מייעצת בנושא "חוקיות האיום או השימוש בכוח בתחום הנשק הגרעיני". בפסקה הסופית של חוות דעת זו מובאת, בין היתר, המסקנה לפיה: "איום או שימוש בכלי נשק גרעיניים נוגד את כללי המשפט הבינ־לאומי השימיים בסכסוכים מזוינים, ובפרט את העקרונות והכללים של המשפט ההומניטרי. עם זאת, בשל מצבו של המשפט הבינ־לאומי ונוכח העובדות הניצבות בפניו, בית המשפט אינו יכול להסיק סופית האם האיום בנשק גרעיני או השימוש בו הוא חוקי או בלתי חוקי בנסיבות קיצוניות של הגנה עצמית, שבה עצם קיומה של מדינה נתון בסכנה".
- 3 חשוב להבין שהתעקשותו המתמדת של ראש הממשלה, בנימין נתניהו, על כך שכל מדינה פלסטינית תישאר "מפורזת" היא לא רק בלתי מציאותית, אלא אף עלולה, בכוח, לא לעלות בקנה אחד עם המשפט הבינ־לאומי הרלוונטי. באשר לנקודה הזו, ראו: Louis René Beres and Zalman Shoval, "Why a Demilitarized Palestinian State Would Not Remain Demilitarized: A View Under International Law," *Temple International and Comparative Law Journal*, Winter 1998, pp. 347-363.

- 4 מקבל החלטות בלתי רציונלי וריבוני עשוי להעדיף העדפות מסוימות, או שילוב של העדפות, אף יותר מאשר הישרדות לאומית. יחד עם זאת, מקבל החלטות כזה אינו, על פי הגדרתו, "מטורף" או "משוגע". במקום זאת, הוא עשוי לבחור בין חלופות שונות בהתאם לציווי העדפה מסוימים, הן עקביים והן משתנים. מכאן נובע כי איראן בלתי רציונלית יכולה עדיין לשמור על היררכיית העדפות מסוימת, קבועה פחות או יותר, ולכן איומים מצד ישראל לפגיעה בהעדפות מסוימות אלו עשויים להיות גורם הרתעה סביר ומשכנע בידיה. הבולטים ביותר בהקשר זה הם איומים על מקבלי ההחלטות באיראן באופן אישי, לרבות על בני משפחותיהם, ו/או איומים על שלומם וביטחונם של מוסדות דת אסלאמיים מסוימים.
- 5 בהערכות צבאיות עשויים להיות לעתים משתנים מסוימים שלא ניתן למדוד אותם בצורה מדויקת, ויחד עם זאת הם חשובים ביותר. דוגמה לא כל כך מובנת מאלה היא ההבטחה הדתית לחיי נצח או שליטה על המוות – צורה ראשונית בתכלית של אלמותיות, שהיא בעלת משקל מכריע במזרח התיכון האסלאמי ובאיראן.
- 6 התשובה לשאלה האם הנסיגה ממדיניות העמימות הגרעינית לעבר חשיפה גרעינית תשפר את ההרתעה הגרעינית של ישראל אם לאו, תהיה תלויה בכמה גורמים. אלה כוללים את מעורבותם של סוגים ספציפיים של נשק גרעיני, חישוביהם של מנהיגי האויב, ההשפעות של תהליכי קבלת החלטות רציונליים על אותם מנהיגי אויב, וההשפעות על הפיקוד, השליטה והתקשורת, הן של ישראל והן של היריב. יתר על כן, אם "הוצאתה של הפצצה הישראלית מן המרתף" הייתה מביאה להאצלת סמכויות שיגור נבחרות מראש אצל האויב, ו/או לנהלים חדשים ופחות קשיחים של שיגור לפי התרעה, הסבירות למלחמות גרעיניות לא מורשות או מקריות עלולה הייתה לגבור במידה משמעותית.
- 7 לפרטים נוספים על נקודה זו ראו: Louis René Beres, "Israel's Urgent Strategic Imperative," Oxford University Press Blog, May 12, 2013.
- 8 כאשר הבית הלבן איים בסנקציות על רוסיה לקראת משאל העם שהתקיים בחצי האי קרים ב-16 במרס 2014 על פרישה מאוקראינה, פרסם עיתונאי מקורב לקרמלין אזהרה חריפה לארצות הברית: "רוסיה היא המדינה היחידה בעולם", אמר איש הטלוויזיה דימיטרי קיסליוב (Dmitry Kiselyov), "המסוגלת להפוך את ארצות הברית לאפר רדיואקטיבי". הוא דיבר כשברקע נראה ענן פטרייתי גרעיני טיפוס. ראוי לשים לב לעובדה שקיסליוב מונה אך לא מכבר על ידי נשיא רוסיה, ולדימיר פוטין, לתפקיד ראש סוכנות ידיעות ממלכתית חדשה, שתפקידה יהיה להציג את רוסיה באור חיובי.
- 9 החובה להשתמש בכוח בעולם שבו שוררת אנרכיה בין-לאומית משמשת כטיעון המרכזי ל"ריאלפוליטיק", החל מ"הדיאלוגים במלוס" של תוקידידס, דרך "המכתבים" של קיקרו, ועד מקיאווולי, לוק, ספייקמן וקיסנינג'ר. "מה ניתן לעשות נגד כוח באמצעות כוח?", שואל קיקרו. עם זאת, סוג האנרכיה שבו אנו נתקלים כיום שונה מאד מזו שהייתה בתקופות מוקדמות יותר, שבהן הייתה סמכות עולמית מבוזרת. הדבר כיום ראשוני יותר, קמאי יותר, מונע באופן ישיר ומתגמל את עצמו.
- 10 בכל קנה מידה של סבירות, המלחמה הגרעינית חייבת להיחשב תמיד לאפשרות השיורית ביותר, ולפחות יעילה מבחינת המחיר. יש תמיד לתת את הדעת לכך שכלי נשק גרעיניים יכולים להצליח באמת אך ורק במצב של אי שימוש בהם וכאמצעי הרתעה בלבד. התיאורטיקן הצבאי הסיני הקדמון סון דזה טען עוד קודם לעידן הגרעיני, בחיבורו "אמנות המלחמה", כי "הכנעת צבא האויב ללא לחימה היא פסגת המצוינות האמתית" (פרק 3, "תכנון מתקפות").

- 11 קרל פון קלאוזביץ כותב בהקשר זה, בחיבורו "על המלחמה": "לוחמת מגן... אינה מורכבת מהמתנה בחיבוק ידיים לכך שדברים יקרו. עלינו לחכות אך ורק אם היא מניבה לנו יתרונות גלויים ומכריעים. השקט שלפני הסערה, כאשר התוקפן עסוק בריכוז כוחות חדשים לקראת המהלומה הגדולה, הוא המסוכן ביותר עבור הצד המתגונן": Carl von Clausewitz, *Principles of War*, Hans W. Gatzke, tr. (New York, Dover Publications, 2003), p. 54. באשר לאיראן, מקבלי ההחלטות הישראליים נדרשים כעת לברר האם המדובר ב"שקט שלפני הסערה"? לעיון באחת התשובות העדכניות והחד־משמעיות, ראו: Andrew Bostom, "Iran's Final Solution for Israel," *National Review Online*, February 10, 2012.
- 12 רבי אלעזר ציטט את רבי חנינא כאומר: "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם", התלמוד הבבלי, סדר זרעים, מסכת ברכות, ט'.
- 13 Yehoshafat Harkabi, *The Bar Kokhba Syndrome: Risk and Realism in International Politics* (Chappaqua, New York: Rossel Books, 1983). "היה שיאה של תקופה של התקוממויות, כגון המרד הגדול של 66–70 לספירה, שבו הוחרב בית המקדש השני, וההתקוממויות של 115–117 לספירה, בתקופת שלטונו של טריאנוס, כאשר הקהילות היהודיות בקירנאיקה, מצרים וקפריסין נחרבו..." (עמ' xi).